

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİNDE FOÇA
(1923-1938)

Yüksek Lisans Tezi

Onur ÇALIK

İzmir 2019

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE FOÇA
(1923-1938)**

Yüksek Lisans Tezi

ONUR ÇALIK

DANIŞMAN: Dr. Öğretim Üyesi NİLGÜN NURHAN KARA



İzmir 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Cumhuriyet Döneminde Foça (1923-1938)” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26 / 04 / 2019

Onur ÇALIK

 TS EN ISO 9001:2015	T.C. İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü	
	TEZ SINAVI TUTANAK FORMU	Dok. No: FR/604/21
		İlk Yayın Tar.: 03.10.2017
		Rev. No/Tar.: 00/..
		Sayfa 1 / 1

GÖNDEREN : Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans Programı öğrencisi Onur ÇALIK ile ilgili Tez Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:
Sayı :

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Cahit Telen
İmza

SINAV TUTANAĞI

Tez Sınav Jürimiz tarafından incelenen “Cumhuriyet Döneminde Foça (1923-1938)” başlıklı tezli yüksek lisans tezi ile ilgili olarak jürimiz 26.04.2019 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında OYBİRLİĞİ/ÇOKLUĞU ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Tezli Yüksek Lisans tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
- ii) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
- iii) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
- iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisansta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Nilgün Nurhan KARA	<i>N. Nurhan</i>
Üye	Prof. Dr. Hasan MERT	<i>H. Mert</i>
Üye	Doç. Dr. Şayan ULUSAN	<i>Şayan</i>
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
CUMHURİYET DÖNEMİNDE FOÇA
(1923-1938)
Onur ÇALIK
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Köklü bir tarihe sahip olan Foça, geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Foçalılar (Phokaialılar) bölgeye yaklaşık M.Ö XI-IX yüzyıllar arasında yerleştikleri tahmin edilmektedir. İyon medeniyetinin M.Ö VIII. Yüzyılın ortalarında Foça'ya iskânıyla birlikte Foça denizcilik faaliyetleriyle adını tarih sahnesinde duyurmaya başlamıştır.

Foça kenti pers istilasından sonra uzun bir süre durgunluk dönemine girmiştir. Ceneviz dönemine kadar parlak bir dönem yaşayamamıştır. Doğu Roma (Bizans İmparatorluğu) 1275 yılında Foça'yı Ceneviz devletine vermesiyle birlikte Foça önemli bir ticari kent olma özelliğine tekrar kavuşmuştur. Bu dönemde Şap Ticareti ile ön plana çıkmıştır. Uzun süre şap ticaretinin yapılmasından sonra 1455 yılında Osmanlı Devleti egemenliğine giren Foça kenti, Osmanlı Devleti döneminin başlarında önemli ticari liman kenti olarak ön plana çıkmıştır. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ise, tuz ticaretinin yoğun olarak yapıldığı önemli bir kent olmuştur.

Bu çalışmanın ana konusunu oluşturan Cumhuriyet Döneminde Foça ise, tarihten gelen bütün birikimleriyle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin yeni bir Cumhuriyet kentine dönüştürülmüştür. Foça kentinin bu süreç içerisinde her alandaki değişimleri bu çalışma içerisinde ayrıntılı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Tarihten günümüze kadar ortaya çıkan değişiklikler ve bu değişikliklerin Cumhuriyet dönemine yansımaları yine bu çalışma içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Phokaia, Foça, Foça tarihi, denizcilik, tuz ticareti, mübadele

Abstract

Master Thesis

REBUPLIC PERIOD FOCA

(1923-1938)

Onur ÇALIK

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of History Program

Foca, which has a long history, has hosted many civilizations from ancient times. It is estimated that the Foca (Phokaia) settled into the region between the XI-IX centuries BC. The settlement of Ion civilization in Foca in the middle of the century, Foca started to announce its name in the history scene with its maritime activities.

The city of Foca entered into a period of recession for a long time after the Persian invasion. The city did not have a bright period until the Genoese period. Foca became an important commercial city due to Foca was given to the Genoese by Eastern Rome (Byzantine Empire) in 1275. During this period, it came into prominence with Alum Trade. After long-term alum trading, Foca, which entered the sovereignty of the Ottoman Empire in 1455, the city became an important commercial port in the beginning of the Ottoman period. By the end of the XIX. century, salt trade has been an important city where intensive.

The main issue of this study is the Foca city in the Republic era was transformed into a new Republic of city of The Republic of Turkey which was newly founded. The changes of Foca city in every area, in this process, is tried to be taken into from early times of the history to present, all the changes reflected in the Republic period have been evaluated in this study.

Keywords: Phokaia, Foca, Foca history, marine, salt trade, commutation

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	1X
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM	3
1.1.ESKİ ÇAĞ'DAN OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNE FOÇA.....	3
1.1.1.Foça'nın İsmi Hakkında.....	3
1.1.2. Foça'nın Coğrafi Özellikleri.....	4
1.1.3. Foça'nın Kuruluşu Hakkında.....	6
1.1.4. Foça'daki Denizcilik Faaliyetleri ve Foça Sikkesi	8
1.1.5. Osmanlı Devleti Egemenliğine Kadar Foça	10
2. BÖLÜM	19
2.1.OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE FOÇA	19
2.1.1. Foça'nın Osmanlı Devleti Egemenliğine Girmesi.....	19
2.1.2. Foça'nın Ekonomik Durumu	20
2.1.3. Foça'da Tuz Ticareti.....	24
2.1.4. Foça'nın Nüfusu	30
2.1.5. Mütareke ve İşgal Döneminde Foça	33
3.BÖLÜM	37
3.1.CUMHURİYET DÖNEMİNDE FOÇA	37
3.1. 1.Yönetim	37
3.1.1.1 Kaymakamlar	37
3.1.1.2. Belediye.....	38
3.1.2. Mübadele Dönemi	41
3.1.2.1.Mübadele Öncesi Durum	41
3.1.2.2. Mübadele ve Lozan	45
3.1.2.3. Mübadele.....	50
3.1.2.4. Mübadele Tanıkları	55
3.1.3. Ekonomik Faaliyetler.....	57
3.1.3.1.Tütün	57
3.1.3.2. Foça Taşı.....	60

3.1.4. Nüfus.....	62
3.1.5.Eğitim	67
3.1.6. Ulaşım.....	73
3.1.6.1. Kara yolu.....	73
3.1.6.2. Deniz yolu	75
3.1.7. 1930’lu Yıllarda Foça	77
3.1.7.1. Kaymakam Lütfi Bey Olayı.....	77
3.1.7.2. Rağıp Kemal Cantürk’ün Gezi Yazısı.....	82
3.1.7.3. Mustafa Kemal Atatürk’ün Foça Ziyareti	84
3.1.7.4. Foça’ya Gelen Balkan Göçmenleri	86
SONUÇ	89
BİBLOGRAFYA	92
EKLER	100
ÖZGEÇMİŞ	101

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1884-1908 Yılları Arasında Foça'da Nüfusun Dağılımı	29
Tablo 2: 1923 yılında Rum Emval-i Metrukesi	30
Tablo 3: 1923-1935 Yılları Arasında Foça'da Nüfus Dağılımı	40
Tablo 4: 1923 yılında Foça'da Rum Emval-i Metrukesi	55
Tablo 5: 1923-1935 Yılları Arasında Foça'da Nüfus Dağılımı	66



KISALTMALAR

a.g.b	: Adı geçen bildiri
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
bkz	: Bakınız
b	: Baskı
BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
C.MF.	: Cevdet, Maarif Nezareti
DH.İ.UM. EK	: Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri
DH.UMVM.	: Dahiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat M¼d¼rl¼ę¼
DH.H	: Dahiliye Hukuk
DH.MUI	: Dahiliye Muharebat-ı Umumiye İdaresi
MF.	: Maarif Nezareti
M.Ö.	: Milattan ¼nce
s	: Sayfa
S	: Sayı
ss	: Sayfa sayısı
TTK	: T¼rk Tarih Kurumu
TBMM	: T¼rkiye B¼y¼k Millet Meclisi
Yay.	: Yayın
Yy.	: Y¼zyıl

ÖNSÖZ

Foça, İzmir ilinin kadim bir tarihe sahip olan önemli bir ilçesidir. Foça kenti kuruluşundan günümüze kadar gelen süreçte önemli gelişmeler ve değişimler yaşamıştır ve bu durum Foça'nın tarihi bir kent olmasında önemli bir rol oynamıştır. Cumhuriyet Dönemi öncesinde Foça'da birçok medeniyet hüküm sürmüş ve bıraktıkları kültürel miras ile Foça'nın kendine özgü bir doku oluşturmaya katkı sağlamıştır. Cumhuriyet Dönemi'ne kadar gelen süreç içerisinde özellikle mimari alanda yapılan katkılar bugün hala Foça'da yaşamını sürdüren önemli yapılar olarak yer almaktadır.

Ele aldığımız çalışmada Foça'nın Cumhuriyet öncesinde oluşturduğu birikimin yanı sıra Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) meydana gelen gelişmeler araştırılmıştır. Bu çalışmamızda yönetim, ekonomi, mübadele, nüfus, eğitim ve ulaşım konuları üzerinde durulmak suretiyle Cumhuriyet Dönemi'nde Foça (1923-1938) etüt edilmiştir. Bir Foçalı olarak doğup, büyüdüğüm bir kente ve o kentin içindeki Foçalılara minnet borcumu bu şekilde bir nebze de olsa ödemeye gayret gösterdim.

Cumhuriyet dönemi 1923-1938 yılları arasında Foça tarihini ele aldığım bu çalışmamda beni teşvik eden, yol gösteren, değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Nilgün Nurhan Kara'ya, tez çalışmamın başından beri bana yardımlarını esirgemeyen Selin Çakar'a, sevgili dostum Merih Gökmen'e ve sevgili aileme teşekkür ederim.

GİRİŞ

Günümüzde İzmir ilinin turistik bir ilçesi olan Foça, 3 bin yıllık kadim bir tarihe sahiptir. Foça, geçmişten günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Antik Dönemde İyon kentleri içinde önemli yerleşim yerlerinden biridir. Foça tarih boyunca önemli bir liman kenti olarak işlev görmüştür. Özellikle Antik Dönemde denizcilik faaliyetleriyle toplumsal ve iktisadi hayata yön vermiş; aynı zamanda Foça Akdeniz’de iktisadi hayatın bir parçası haline gelmiştir. Antik Dönemdeki ismiyle Phokaiialılar, denizcilikte atılımlar yapmış; kurdukları ticaret kolonileriyle birçok medeniyetten etkilenmiş ve yine birçok medeniyeti etkilemiştir. Foça, tarih boyunca birçok ekonomik faaliyetin yürütüldüğü ve ticari bir liman kenti olma özelliğinin yanı sıra, sosyo-kültürel açıdan da kendine has dokusu olan bir kent olmuştur. Coğrafi konumu ve bir liman kenti olması sebebiyle daha çok ticaret işlerinin yürütüldüğü, ticari özelliğiyle ön plana çıkan bir kent olmuştur. Perslerin istilasıyla birlikte Foça denizci bir kent olma özelliğini yitirmiştir. Foça bu olaydan sonra uzun bir zaman sürecek olan durgunluk dönemine girmiştir. Bu durgunluk dönemi Bizans Döneminde de devam etmiştir. Bu süreçte Foça’nın demografik yapısı da değişmiştir. Ceneviz hâkimiyetiyle birlikte Foça’da iktisadi yaşam tekrar canlanmıştır ve bu iktisadi yaşamın canlanmasında da şap ticareti önemli rol oynamıştır. Antik Dönemdeki deniz ticaretinden sonra Foça’da Ceneviz Döneminde şap ticareti uzun bir süre önemini korumuştur. Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetiyle birlikte Foça’da ekonomik faaliyetler değişime uğramıştır. XIX. yüzyılda Foça ticari özelliğinin yanı sıra çeşitli tarımsal faaliyetleriyle de ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nin son yıllarından Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar tuz ticareti Foça için oldukça önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar sürdürülen tuz ticareti genellikle Foça’da yaşayan Rum tüccarlar tarafından yürütülmüştür. Fransız Devrimi ile ortaya çıkan milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti’ni olumsuz etkilemiş ve Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan milletlerin bağımsızlık mücadelesi başlatarak Osmanlı Devleti’nden kopmalarına yol açmıştır. XIX. yüzyılda yaşanan gelişmeler XX. yüzyılda da etkisini sürdürmüştür. Bütün bunların yanı sıra I. Dünya Savaşı başlamıştır. Savaşın sonunda yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti sonraki süreçte İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Bu süreçte Foça’nın Yunanistan tarafından işgale

uğraması Rum nüfusun bölgede daha da artmasına neden olmuş ve ekonomik faaliyetler büyük ölçüde yavaşlamıştır.

Kurtuluş Savaşı ile işgallere son verilmiş, ardından bağımsızlık elde edilerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Foça için hayati öneme sahip olan tuz ticareti Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemini büyük ölçüde yitirmiştir. Bunun yanı sıra tarımsal faaliyetlerde de değişimler yaşanmıştır. Foça'nın geçim kaynağı Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren tuz ticaretinden tütün tarımına dönüşmüştür. Bunların dışında eğitim, yönetim, ulaşım alanlarında da gelişmeler meydana gelmiştir. Bu Çalışma ile geçmişten günümüze önem taşıyan bir kent olan Foça'da Atatürk Döneminde (1923-1938) meydana gelen gelişmeler incelenmiştir.



1.BÖLÜM

1.1.ESKİ ÇAĞ'DAN OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNE FOÇA

1.1.1.Foça'nın İsmi Hakkında

İzmir iline bağlı bir ilçe olan Foça, bugüne değin değişik adlarla anılmıştır. Antik Dönem'de şu isimler yaygın olarak kullanılmıştır: Phokaia, Phokaa, Phocce, Phocaea, Paleafokea, Neafokea. Antik dönemde en kabul gören isim Phokaia'dır. Türkler ise Foça-i Atik, Foça-i Cedit, Foçateyn, Eski Foça ve Yeni Foça gibi isimleri kullanmışlardır.

Foça isminin nereden geldiği hakkında değişik görüşler mevcuttur. Genel kanı; Phokaialıların geldiği yer Phokis olduğu için bu ismin de buradan geldiği yönündedir. Foça halkının kabulüne göre, Foça'ya yakın adalarda foklar yaşadığı için ilçeye bu ad verilmiştir. Bazı yazarlar ise çevredeki adalar foklara benzediği için ilçeye bu ismin verildiğini düşünmektedir. Evliya Çelebi'ye göre, Orhan Gazi Dönemi'nde Foça'yı fetheden "Kara" lakaplı kırk akıncıdan Foça'ya ilk girenin "Kara Foça" isimli akıncı olması sebebiyle Foça'ya bu isim verilmiştir.¹ Bilge Umar'a göre kullanılan isimlerin en yaygını Phokaa/Phokaia olmuştur. Phokaa/Phokaia Helen dilinden olmayıp, Luwi² dilinde Pauwaka, Pa-uwa-ka yani su-lak-yer anlamındadır. Umar, bu görüşünü Hermos (Gediz Nehri)'un ağzının Foça yakınlarında olmasına dayandırmaktadır. Orak Adası'nın da İlk Çağ'daki ismi Bakkheion'dur. Kelimenin sonunda kalan -eion eki atıldığında, geriye bakhe(a) kökü kalmaktadır. Bu durum Pauwak(a)eion adını Helenlerin de kabul ettiğini göstermektedir.³

¹ Evliya Çelebi B. Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), İstanbul: Yapı Kredi, 2005, s.45

² Luwi dili Anadolu'nun yerli halklarından biri olarak kabul edilen Luwilerin dilidir. Anadolu'nun en eski dillerinden birisidir. Aynı zamanda Hititlerin hiyeroglif yazılarında kullandıkları dil olmuştur. Bkz. Umar, *a.g.e.*, s.551.

³ Bilge Umar, *Türkiye'deki tarihsel adlar*, İstanbul: İnkılap, 1993, s.662.

1.1.2. Foça'nın Coğrafi Özellikleri

Antik Dönemdeki ismi “Phokaia” olan Foça Eski Çağlardaki coğrafi bölgelerden Aiolis⁴ bölgesinin güney ucunda yer almaktaydı. Günümüzde İzmir iline bağlı bir ilçe olan Foça, doğuda Menemen kuzeyde Çandarlı, batıda Ege Denizi güneyde İzmir Körfezinin çevrelediği bir konumda yer almaktadır.⁵ Foça İzmir Körfezi ile Çandarlı Körfezi arasındaki yarımada üzerindeki en büyük koyda kurulmuş bir ilçedir.⁶ Foça, İzmir'e karayolu ile yaklaşık 70 km'lik mesafede yer almaktadır. İzmir'in Kuzeybatısında yer alan Foça ilçesi 227 km²'lik yüz ölçümüne sahiptir. Yeni Foça, Eski Bağarası, Yeni Bağarası, Gerenköy, Ilıpınar, Yeniköy, Kozbeyli yerleşimleri Foça ilçesine bağlı olan yerleşimlerdir.⁷

Foça'da İngiliz Burnu, Fener Burnu ve Hayırsız Ada, Orak Adası, Eşşek Adası, İncir Adası ve Siren Kayalıkları gibi Foça kıyılarını oluşturan ve üzerinde yerleşim bulunmayan doğal uzantılar ve yarımada bulunmaktadı. Bu yarımada ve burunlar Foça'nın doğal yapısına ve kültürel geçmişine katkı sağlayan Foça'ya özgü coğrafi yapılarıdır. Foça yarımadası küçük büyük koylarla kaplı korunaklı bir limana sahiptir.⁸ Piri Reis, Foça'nın deniz ulaşımı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Piri Reis bu bilgileri verirken denizdeki adaları ve yolları da açıklamıştır. Piri Reis, Foça'ya denizden ulaşım ile ilgili şunları söylemektedir.

“Eski Foça tarafına dolaşırken Anadolu kıyısına yakın küçük bir adacık vardır. O adacıkla Anadolu'nun arası sığdır. Eski Foça tarafında alçak bir burun vardır. O burnun ucu sığdır. Bu sığ burundan Foça tarafına dönünce KAVAK bucağına gelinir. Sıglik bir yerdir. Çekdiriler için iyi bir demir yeridir. Orada yatmayıp karşıdaki Ocak adasında yatarlarsa, bu Ocak adasının ortasında Anadolu karşısında, bir küçük adacık vardır. Bu adacık ile Ocak adası arasından gemi geçmez. Gemiler küçük adacık ile Orak adasının alçak burnu arasında yatarlar. Bu adaya ORAK denmesinin sebebi: Adamın kible tarafında orak şeklinde alçak bir kumluğun bulunuşudur ki iki kulaç kadar orak gibi bir eğri vardır. Fakat burnun ucunda biraz genişçe bir yer vardır. Alçak ve kumluktur. Orak gibi olan yerden başkası kırılık ve tepeliktir. Orak adasından Eski Foça'nın önüne gitmek

⁴ Ege Bölgesinde, güney ucu ilk İzmir (Smyrna), bugünkü Bayraklı olmak üzere ve kuzey ucu Balıkesir'in Ege Denizi kentleriyle sınırlanmak üzere, Hellen'lerin Aiolos boyu tarafından M.Ö 1. binyıl yarısında yer yer kolonize edilmiş kıyı şeridinin Hellen'lerce kullanılan adı. .Bkz. Umar, a.g.e. , s.32.

⁵ <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/TR-77451/foca.html> (Son Erişim: 26.02.2019).

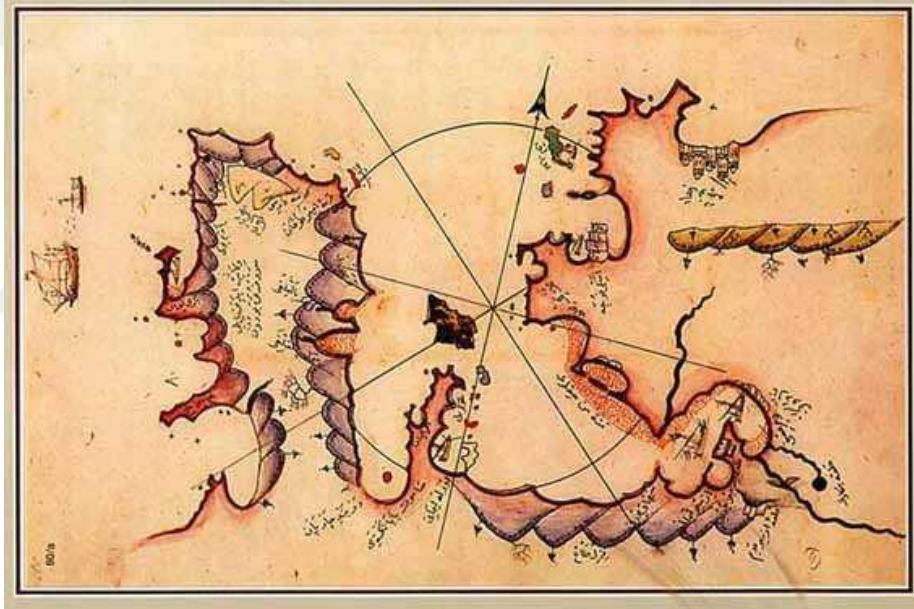
⁶ Pekin, a.g.e. , s.1.

⁷ <https://ockb.csb.gov.tr/foca-ozel-cevre-koruma-bolgesi-i-2760> (Son Erişim:26.02.2019).

⁸ <https://ockb.csb.gov.tr/foca-ozel-cevre-koruma-bolgesi-i-2760> (Son Erişim:26.02.2019).

istenirse bu ikisi arasında Anadolu'dan gelen burun ile karşısında olan adacığın arasından Barça geçmez sığlıktır. Kadırga ve yüklü ağır Barçalar geçemezler. Bu boğaza Hızır İlyas Boğazı derler. Çünkü o adacıkta bir harap bina vardır. O binaya HIZIR İLYASLIK denir. Büyük Barçalar Eski Foça'ya gidecek olsalar Hızır İlyas adasının kible yanından girip çıkarlar. Çok derin yerdir. Eski Foça limanı gayet güzel tabii bir limandır. Büyük Barçalar girip çıkabilirler. Yüz parça gemiyi alabilecek bir limandır. Büyük gemiler kale önüne kadar varıp aykırı olarak yatarlar. Kalenin gündoğusu tarafından kadırgalar dolaşır kale dibinde yatarlar. Çünkü kalenin üç tarafı deniz bir tarafı kaledir. Bu limanın ikinci bucağına TEKİR BAHÇESİ derler. O bucağın sığlıktır. Kenarına kayık varamaz. Bu tekir bahçesinin günbatısı lodos tarafına dolaşınca DEVE BOYNU denen bir burun vardır. O burnun kible tarafında da bir burun vardır. Poyraz günlerinde burada yatılır. Bucağın kible tarafında KEKLİK limanı vardır. Tabii bir limandır. Limanın içinde kible tarafı sığdır. Oraya giden gemiler yıldız tarafında yatarlar. Limanın kible tarafında, bir mil kadar denizde, yıldız ve kibleye doğru birkaç büyük taş vardır. Buna VENEDİK kayaları derler.”⁹

Harita 1: Piri Reis'in Foça'yı gösteren haritası (1519)



(Piri Reis, *Kitab-ı Bahriyye*, (Haz. Yavuz Senemoğlu), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, s.155).

XVI. Yüzyıl'da Piri Reis Foça'nın denizdeki ulaşımını ve bu ulaşım sırasında karşılaştığı adaları ayrıntılı şekilde tanımlayarak açıklamıştır. Günümüzde de bu tanım önemini yitirmemiştir. Coğrafi olarak önemli bilgiler içermektedir.

Foça'nın coğrafyasında önem arz eden diğer bir unsur ise, Menemen ilçesi ile sınır oluşturan Gediz nehridir. Foça'nın en yüksek tepeleri ise Şaphane, Kartal ve

⁹ Piri Reis, *Kitab-ı Bahriyye*, (Haz. Yavuz Senemoğlu), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, s.155-156.

Kızıldağ tepeleridir. İklim olarak Foça, Akdeniz iklimine mensuptur. Aynı zamanda İzmir ilinin en az yağış alan ilçesidir. Foça’da her mevsim poyraz ve batı rüzgârları esmektedir. En sıcak aylar ise, Temmuz ve Ağustos aylarıdır. Bu aylarda sıcaklık genel olarak 35 derecenin üzerinde seyretmektedir.¹⁰

1.1.3. Foça’nın Kuruluşu Hakkında

Foça’nın kuruluşu ile ilgili olarak Strabon ve Herodot gibi antik dönem yazarları, kentnin Ege Bölgesi’nin en eski yerleşim yeri olduğunu ve Pelasglar¹¹ tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Phokaiialıların Küçük Asya Bölgesi’ne Philogenes ve Damon isminde iki başkanın önderliğinde, M.Ö. XI-IX. yüzyılları arasında Atina yakınlarında bulunan Phokis bölgesinden geldikleri tahmin edilmektedir. Phokaiialılar daha sonraları -yine Antik Çağ yazarlarına göre- Atinalı liderlerin idaresinde Kymelilerin izin verdiği bölgede yerleşmelerini kurmuşlardır. Phokaiialıların, Kymelilerin izniyle yerleştikleri bölgenin ismi Aiol Bölgesi’dir. Bu bölgeye İyonlar hâkimlerdi. İyonlar, Phokaiialılara bölgede yerleşmek ve onları müttefik saymak için Kadmos sülalesinden krallara bağlı olmalarını şart koşmuştur. Burada daha önceden yerleşmiş bulunan Erythrai ve Teos halkları Phokaiialılara üç prens vermişlerdir. Böylelikle Phokaia kenti İyon Birliği’ne dâhil olmuştur.¹² İyon Birliği dinsel ve siyasi nitelikli bir birlik olup, Herodotos’un sözünü ettiği Miletos (Balat), Myus (Avşar Köyü), Priene (Güzelbahçe), Ephesos (Selçuk), Kolophon (Değirmendere), Lebedos (Gümüldür), Teos (Sığacık), Klazomenai (Urla), Phokaia (Eski Foça), Khios (Sakız Adası), Erythrai (İldırı), Samos (Sisam Adası) kentlerinden meydana gelmiştir.¹³

Foça’da başlatılan arkeolojik kazılar Phokaia Antik Kenti’nin yerleşim tarihi ve yerleşim yeri hakkında önemli bilimsel sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Felix Sartiaux Foça’da arkeolojik kazıları başlatan ilk isim olmuştur. 1913-14-20 yıllarında kazılarını yapan Sartiaux, kazıların savaş yıllarına rastlaması nedeniyle uzun süreli çalışmamıştır. 1920 yılından sonra uzun süreli bilimsel nitelikte kazılar

¹⁰ <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/TR-77451/foca.html> (Son Erişim: 26.02.2019).

¹¹ Antik Yunanca metinlerde adı geçen, Helen kavimleri gelmeden önce ana vatanları olan Kuzey ve Orta Yunanistan’da Girit ve Ege adalarında yaşayan bir halkın adıdır. Bkz. George Thomson,(çev. Celal Üster) *Tarih Öncesi Ege*, İstanbul: Homer, 2007, s.162.

¹² Müjdat Mersin, *Phokaia Kent Tarihi*, İzmir: Güneş Ofset Matbaacılık, 2014, s.12.

¹³ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim, 2012, s.58.

yapılmamıştır.¹⁴ Phokaia Antik Kenti'nin kazıları Ekrem Akurgal başkanlığında 1952 yılından 1970 yılına kadar aralıklarla sürdürülmüştür. Uzun süre sonra Foça'da arkeolojik kazılar 1989 yılında Ömer Özyiğit başkanlığında yeniden başlamıştır ve günümüze kadar devam etmiştir.¹⁵

Günümüze kadar devam eden kazı çalışmalarından Phokaia Antik Kenti'nin yerleşim tarihi ve ilk yerleşimin nerede olduğu hususunda değişik görüşler ortaya çıkmıştır. Özellikle kabul gören görüş, Phokaialıların Kymelilerin izin vermesi sonucunda bölgeye yerleştiği görüşüdür. Bu görüşe Josef Keil karşı çıkmıştır. Keil, eski yazarların bu görüşünün Yunanistan Phokis'te oturan halkla Foçalıları bir tutmak yanlışında olduklarını ve İyon kolonizasyonunu Attika'ya¹⁶ bağlamak gayretinde olduklarını belirtmiştir. Phokaia ismi Keil'e göre, Yunanca Fokaia yani fok balıkları sözünden gelmektedir. Keil, yerleşimin Teos ve Erythrai'den gelen İyonlar tarafından gerçekleştirildiğini savunmuştur.¹⁷ Ekrem Akurgal, yaptığı kazı çalışmalarından elde ettiği bulgular neticesinde, Keil'in, Foça'nın Teoslular veya Ertythraililer tarafından kolonize edildiği ile ilgili söylemini kabul etmiştir. Akurgal, İzmir'in Kolophon tarafından İyonlaştırıldığı dönemde, Foça'nın da İyonlular tarafından iskân edildiğini belirtmiştir. Bu dönem Akurgal'a göre yaklaşık olarak M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir.¹⁸

Foça'da son dönem arkeolojik kazı çalışmalarını yürüten Ömer Özyiğit, kazı sonuçları neticesinde Phokaia Antik Kenti'ne antik kaynakların belirttiği üzere, önce Aioller, sonra İyonların yerleştiği bilgisine karşın; kente yerleşimin çok daha eskilerden beri var olduğunu belirtmiştir. Kentin güney kısmındaki yamaçta Phokaia'nın ilk yerleşim yeri bulunmuştur. 1996-2004 yılları arasında yapılan kazılarda ilk Tunç Çağı'nın geç evresine, M.Ö. III. binin II. yarısına, tarihlenen çanak çömlek parçaları en eski buluntular olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹ Kentin güneyinde yer

¹⁴ Ömer Özyiğit, "Phokaia'da Akurgal'ın Kazıları Eşliğinde Son Dönem Çalışmaları", *Anadolu Dergisi*, sayı 25, (2003), s.97.

¹⁵http://erkmensenan.blogspot.com/2009_04_14_archive.html?m=1 (Son Erişim: 05.07.2018).

¹⁶ Ege Denizi'ne uzanan Yunanistan Attik yarımadası merkezli Yunanistan'ın başkenti Atina ve çevresini kapsayan tarihi bir bölgedir. Bkz. Umar, *a.g.e.*, s.311.

¹⁷ Ekrem Akurgal, "Kyme ve Foça Sondajları", *Anadolu Dergisi*, sayı:1, (1952), s.38.

¹⁸ Ekrem Akurgal, *a.g.m.*, s.38.

¹⁹<http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/Eklenti/9476,phokaia-kazisipdf.pdf?0>(Son Erişim:05.07.2018).

alan yamaçlarda yapılan kazılarda ortaya çıkan Geç Tunç Çağı'na ait XIV. yüzyıla tarihlenen ilk planı belirli eve rastlanmıştır. Oval planlı olan bu evin Mykenler zamanında kullanılmış olduğu değerlendirilmektedir. Diğer önemli bir buluntu ise; Erken Demir Çağı'na ait demirci atölyesi olmuştur. Bulunan atölye, bilinen en eski demirci atölyesidir. Bu atölye M.Ö. XI. yüzyıl başlarından aynı yüzyılın sonlarına kadar kullanılmıştır.²⁰ Bütün bu çalışmalar “Phokaia Antik Kenti” yerleşiminin bu zamana kadar düşünülenden daha eskiye tarihlendiğini göstermiştir.

1.1.4. Foça'daki Denizcilik Faaliyetleri ve Foça Sikkesi

Phokaialılar M.Ö. VII. yüzyılda deniz ticaretinde önemli atılımlar yapmışlardır. Phokaia bölgede denizcilik hususunda en iddialı kentler arasında yer almıştır. Denizcilik açısından diğer önemli bir kent ise Miletos olmuştur. Phokaialılar ile birlikte süreç içerisinde koloniler kurmuşlardır. M.Ö. VII. yüzyılda Phokaialılar uzun mesafeli deniz ticaretine girerek, İyon deniz ticaretinin gelişmesi ve yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Phokaialılar, deniz yoluyla Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarıyla etkileşime geçmişlerdir. Diğer ülkelerden ticaret yoluyla öğrendikleri astronomi, tıp, sanat, edebiyat gibi alanlardaki bilgileri yurtlarına taşıyarak, uygarlığa büyük katkı sağlamışlardır.²¹ Herodotos, Phokaialıların uzun deniz yolculuğuna çıkan ilk Helenler olduğunu belirtmiştir. Adriyatik, Etruria, İberia ve Tartessos'u açanlar Phokaialılar olmuştur. Denizcilikte gelişim sağladıkları için 500 insan taşıma kapasitesine sahip 50 kürekli gemiler yapmışlardır. Bu gemilerden Herodotos yuvarlak tekneler olarak değil, güçlü gemiler olarak bahsetmiştir.²² Herodotos'un bahsettiği bu gemiler “Pentekonter” olarak adlandırılmıştır. Bu gemiler sadece ticari amaçlı değil, aynı zamanda savaş gemisi olarak da kullanılmıştır. Gemilerin burnunda bulunan mahmuz savaşta silah görevi taşımaktaydı. Bu gemiler günümüzde yapılan hesaplamalara göre 28 ila 33 metre uzunluğunda ve 4 metre genişliğindedir.²³ Phokaialılar M.Ö. VII. Yüzyılda ilk olarak daha yakın bölgelerde koloni kurma

²⁰<http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/Eklenti/9476,phokaia-kazisipdf.pdf?0>(Son Erişim:05.07.2018).

²¹ Ahmet Vasfi Pekin, *Foça Tarihi*, İstanbul: Ege, 2015, s. 17.

²² Herodotos, *Tarih*, (çev. Müntekim Ökmen), İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2012, s. 88-163.

²³ Pekin, *a.g.e.*, s.19.

faaliyetlerine girişmişlerdir. Koloni kurma konusunda Miletoslularla işbirliği yapmışlardır. Amisos(Samsun), Miletos ve Phokaia tarafından ortaklaşa kurulan kolonilerden biridir.²⁴ Bunun haricinde Çanakkale Boğazı'nda yer alan Lampsakos (Lâpseki) kolonisini kurmuşlardır. Phokaialılar Miletoslularla işbirliği içerisinde olmaktan sonraları vazgeçmişlerdir. Miletosluların gölgesinde kalmak istemeyen Phokaialılar, tek başlarına hareket ederek uzak denizlerde koloniler kurmaya başlamışlardır. Bu kolonilerden biri Massalia (Marsilya)'dır. Daha sonraları Fransa'dan İspanya'ya geçerek, bugünkü Malaga'ya kadar uzanan bölgenin doğu kıyılarında bir takım yerlerde pazarlar elde etmişlerdir. O dönemde "Herkül Sütunları" (Cebel-i Tarık) diye adlandırılan yerden geçerek Atlantik'e çıkmışlardır. Gümüş madenleriyle ünlü olan Tartessos'a ulaşmışlardır.²⁵ Phokaialılar, sahip olduğu ormanlarla önemli olan Korsika Adası'nda tutunmaya çalışmışlardır. Bu teşebbüsleri neticesinde Etrüsklerle birleşmiş olan Kartacalılara karşı koymuşlar ve M.Ö. 540 yılında Alai Deniz Savaşı'nda Kartacalılara yenilerek adayı tümüyle boşaltmışlardır.²⁶ Phokaialılar'ın deniz ticaretinde sattıkları ürünler zeytinyağı, şarap, dokuma, seramik, silah ve mücevher olarak düşünülmektedir. Anadolu'ya ise kalay ve gümüş getirmişlerdir.²⁷

M.Ö. VII. yüzyılda "Kral Yolu" diye tabir edilen yol, Susa'dan (İran) başlayıp Sardes'e kadar uzanmakta ve burada Phokaia ve Kyme'den gelen yolla birleşmekteydi. Ephesos'tan başlayan diğer yol ise Smyrna'dan geçerek Phokaia'ya ulaşmaktaydı. Bu yol Smyrna'nın zenginliğine önemli katkı sağlamıştır. Smyrna'nın, Lidya Kralı Alyattes tarafından M.Ö. 600'lerde yıkılmasıyla ticari egemenlik Phokaia'ya geçmiştir.²⁸ Phokaialıların elde ettiği ticari egemenlik Phokaia sikkelerinin zenginleşmesiyle kendini göstermiştir. İyon'da ilk elektron sikke bastıran kent Phokaia kenti olmuştur. M.Ö. VII. yüzyıl sonlarında Phokaia ağırlık sistemiyle basılan sikkelerin ön yüzünde fok, arka yüzünde ise iki incus yer almıştır. M.Ö. VI. yüzyılın ikinci yarısında bir dizi hekte basmaya başlamışlardır. Bu hektelerin ön yüzünde grifon başı, arka yüzünde incus yer almıştır. Küçük Asya'da bulunan çoğu kent devleti M.Ö.

²⁴ Tekin, *a.g.e.* , s. 73.

²⁵ Pekin, *a.g.e.* , s.18.

²⁶ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 165.

²⁷ Pekin, *a.g.e.* , s.20-21

²⁸ <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/TR.77451/foca.html> (Son Erişim:07.07.2018).

VI. yüzyılın ikinci yarısında elektron sikke basımını terk ederek gümüş sikke basımına geçmişlerdir. Phokaia ise M.Ö. V. ve IV. yüzyıllarda gümüş sikkelerin yanında elektron sikke basımına devam eden birkaç kentten biri olmuştur. Phokaia'nın amblemleri arasında yer alan horozun basılan sikkelerin üzerinde yer aldığı görülmüştür. Horoz ambleminin Fransa'nın milli amblemi olması, Phokaia- Marsilya-Fransa ilişkileri arasında bağlantı olduğu görüşlerini ortaya çıkarmıştır.²⁹ Bu hususta yapılacak yeni çalışmalar konunun aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

1.1.5. Osmanlı Devleti Egemenliğine Kadar Foça

M.Ö. VII. yüzyılda başlayan Phokaia kentinin gelişimi, M.Ö. VI. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Phokaia bu süreç içerisinde altın çağını yaşamıştır. Bu parlak döneme Persler son vermiştir. Persler, Lidyalılar ile yaptıkları savaş sonrasında Lidyalıları yenilgiye uğratarak, İyon kentlerine doğru ilerleyişe geçmişlerdir. Herodotos'a göre Perslerin İyonya'da vurdukları ilk kent Phokaia olmuştur. Persler, M.Ö. 546 yılında Sardes'i ele geçirmeleri ile Phokaia kentini de kuşatmışlardır. Phokaia kentinin surlarını Pers ordusunun başındaki Harpagos daha önce de kullandığı toprak yığma metodunu kullanarak aşmıştır. Kuşattığı kentin askerleri duvarların arkasına kapandıktan sonra Phokaia kentinin surlarının önüne toprak yığdırarak kendi askerlerini çıkartmışlardır.³⁰ Böylelikle Persler, Phokaia kentini kuşatmışlardır. Herodotos bu süreci şu şekilde anlatmıştır:

“Harpagos orduyla geldi, kenti kuşattı; bu savunma tertibatının yalnız bir yanını yıkarlar ve bir tek yapıyı Büyük Kral'a verirlerse, bununla yetineceğini bildirdi. Phokaialılar ki, kölelik onların dayanabilecekleri bir şey değildir, bir gün izin istediler, cevabı sonra vereceklerdi; “Biz aramızda konuşurken, siz de ordunuzu surların uzağına çekiniz,” dediler. “Aklınızdan geçeni biliyorum, ama öyle olsun,” dedi Harpagos, aralarında danışmaları için süre verdi. Harpagos ordusunu kentte uzakta tuttuğu süre içinde elli kürekli kadırgalarını denize indirdiler, karılarını, çocuklarını bindirdiler, varlarını yoklarını yüklediler – yalnız bronz ve taş parçalarla yazıtları ve tabloları bıraktılar- kendileri de atladılar ve Khios'a doğru dümen tuttular; arkalarında hiçbir şey bırakmamışlardı; Persler içeri girdikleri zaman Phokaia boştu.”³¹

²⁹ Mersin, a.g.e. , s.59-61.

³⁰ Herodotos, a.g.e. , s.88-162.

³¹ Herodotos, a.g.e. , s.89-164.

Phokaiialılar kentlerini terk etmişlerdir. Bir süre sonra bir kısmı geri dönmeye karar verip Perslerle anlaşarak kendi kentlerinde yaşamışlardır. Diğer kısmı kolonilerine doğru yola çıkmışlardır. Önce Korsika'ya, oradan da Rhegian (Güney İtalya) ve Elea'ya (Velia-Güney İtalya) gitmişlerdir.

M.Ö. 494 yılında Phokaia kent nüfusunun yarısının yitmiş olması, kentin ticari etkinliğinin azalmasına sebebiyet vermiştir. Kentin zenginliği azalmıştır. Bütün bunlara rağmen Perslere karşı İyon ayaklanmasına Phokaiialılar da katılmıştır. M.Ö. 494'de Lade'deki İyon donanmasına Phokaia yalnızca üç gemi gönderebilmiştir.³²

M.Ö. 478/477 yıllarında Atina, Yunan dünyasının kutsal olarak saydığı ada olan Delos olmak üzere "Attika-Delos Deniz Birliği" adında siyasal niteliğe sahip olan bir birlik kurmuştur. Bu birliğin amacı Perslere karşı mücadelede bulunarak, Yunan şehirlerinin bağımsızlığını sağlamak olmuştur. Attika-Delos Birliği 300 şehre varan üye sayısı ile Helen tarihindeki en büyük birlik olmuştur.³³ Phokaia bu birliğe katılarak iki ila üç talent vergi vermiştir. Bu rakam komşusu olan Kyme'nin ödediği verginin üçte birinden azdır. Bu durum Phokaia'nın ekonomik durumunun kötü olduğunu göstermektedir. Phokaia, Attika-Delos Deniz Birliği'nden M.Ö. 412 yılında birliğin amacının emperyalist amaçlarla kullanılması ve üyelerine baskı yapması sonucunda ayrılmıştır.³⁴

M.Ö. IV. ve III. yüzyıllarda Phokaia durgun bir dönem geçirmiştir. Bu yüzyıllara rastlayan Helenistik Dönemde Büyük İskender'in Küçük Asya seferine çıkmasıyla, birçok Batı Anadolu kenti gibi Phokaia da Pers istilasından kurtulmuştur. Phokaia kenti daha sonraları Seleukoslar, Attaloslar ve Pergamon Krallığı tarafından yönetilmiştir.³⁵

M.Ö. 190 yıllarında Romalılar, Suriye Kralı III. Antiokhos ile savaşmak için Anadolu'ya gelmişlerdir. Phokaiialılar bu savaşta Suriye kralı III. Antiokhos tarafında yer almışlardır. Romalılar bunun üzerine M.Ö. 190 yılında kenti kuşatmışlardır. Herotodos'un hayran kaldığı Phokaia kentinin surları 300 yaşına geldiğinden ve Romalıların kullandığı koçbaşlarına dayanacak güçte olmadığından surların iki

³²A. Nedim Atilla-Nezih Öztüre, *Foça (Uygarlığın Dünyaya Yayıldığı Batı Anadolu Kentlerinden Biri)*, İzmir: Öztüre A.Ş. Kültür, 2006, s.17.

³³ Mansel, *a.g.e.*, s.299.

³⁴ Pekin, *a.g.e.*, s. 80-81.

³⁵ Suzan Özyiğit, *Foça*, İzmir: Arkadaş Matbaacılık, 1998, s.13.

noktasında büyük delikler açılmıştır. Phokaia halkı bu saldırıya karşı büyük bir direniş göstermiş ve ilk saldırıyı püskürtmüştür. Romalıların komutanı Aemilius Phokaialıların bu şekilde karşı koyup savaşmalarını görünce, kentlerinin yıkılması için Romalılarından daha kararlı göründüklerini söylemiştir. Phokaialılar daha fazla direnemeyeceklerini anlayıp, kente zarar verilmemesi ve düşmanca davranılmaması şartıyla kenti teslim etmeye karar vermişlerdir. Romalılarından bunun sözünü aldıktan sonra Romalılara kentlerinin kapılarını açmışlardır. Romalı askerler komutanları Aemilius'u dinlemeyerek kenti yağmalamışlardır. Sonraki yıllarda Aemilius hem kenti ve çevresindeki toprakları hem de kentin özgürlüğünü gerçek sahiplerine teslim etmiştir.³⁶

M.Ö. 133 yılında Pergamon Krallığı'nın vasiyet yoluyla Roma İmparatorluğu'na bağlanmasıyla birlikte Phokaia da aynı kaderi yaşamıştır. M.Ö. 132 yılında Pergamonlu yönetici Aristonikus Roma İmparatorluğu'na karşı başkaldırmıştır³⁷ Phokaialılar Aristonikus'u desteklemişlerdir. İsyanın bastırılması M.Ö. 127 yılına kadar sürmüştür. Roma Senatosu bu isyana destek veren Phokaia kentinin yerle bir edilmesini kararlaştırmıştır. Bu karardan sonra Phokaialıların koloni kenti olan Massalia (Marsilyalılar) devreye girerek ana kentin yardımına koşmuşlardır. Massalia elçileri Roma Senatosu ile konuşarak, Phokaialıların bağışlanmasını sağlamışlardır.³⁸ Bu süreçten sonra Phokaia'nın Roma İmparatorluğu ile olan ilişkileri hiçbir zaman iyileşme göstermemiştir.

375 yılında Kavimler Göçü ile beraber ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle Roma İmparatorluğu 395 yılında ikiye ayrılmıştır. Batı ve Doğu Roma olarak ikiye ayrılan Roma İmparatorluğu, Batı Anadolu topraklarını içinde barındıran Doğu Roma (Bizans İmparatorluğu) 1453 yılına kadar İstanbul başkent olmak üzere varlığını sürdürmüştür. Bu zaman içerisinde Phokaia sönük bir dönem geçirmiştir. Erken Hristiyanlık Döneminde Phokaia, Bizans İmparatorluğu'nun "Thema Thrakesion" bölgesinde bir piskoposluk merkezi olarak varlığını sürdürmüştür.³⁹

³⁶ Atilla-Öztüre, *a.g.e.* , s.17.

³⁷ Özyiğit, *a.g.e.* , s.13.

³⁸ Atilla-Öztüre, *a.g.e.* , s.17.

³⁹ Özyiğit, *a.g.e.* , s.13

XI. yüzyılda Ege sahillerinde denizcilik faaliyetlerine girişen ve ilk Türk beylerinden biri olan Çaka Bey tarih sahnesinde ismini duyurmaya başlamıştır. Çaka Bey, Malazgirt Savaşı'nı takip eden yıllarda Alparslan'ın Anadolu'nun fethiyle görevlendirdiği beylerden biridir. Anadolu'da başarılı akınlar yapmıştır. Çaka Bey bu akınlar sırasında Bizanslı kumandan Kabalika Aleksandr'a esir düşmüştür. Bunun sonucunda İmparator Nikephoros Botaneiates'in sarayına gönderilmiştir.⁴⁰ Çaka Bey sarayın saygın bir tutsağı olarak İstanbul'da belli bir süre kalmıştır. I. Aleksios Komnenos Bizans tahtını elde ettikten sonra Çaka Bey İstanbul'dan kaçmıştır. İstanbul'dan tam olarak ayrıldığı tarih belli olmamakla beraber genel olarak olaylara bakıldığında bu tarihin 1081 olduğu düşünülmektedir.⁴¹ Çaka Bey'in İstanbul'dan henüz yeni ayrıldığı yıllarda Bizans İmparatorluğu Norman tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos bu tehditle baş edecek güçte olmadığından kendisine müttefikler bulma yoluna gitmiştir. Özellikle denizlerde güçsüz kalan Bizans İmparatorluğu Norman donanması ile savaşacak güçte değildir. Venedik Cumhuriyeti'nden yardım istemek zorunda kalmıştır. Böylelikle yapılan savaşta Venedik, Norman donanmasını ağır bir bozguna uğratmıştır. Venedik'in yapmış olduğu bu yardım 1082 yılının Mayıs ayında yapılan bir anlaşma ile ticari bir takım ayrıcalıklar elde etmesini sağlamıştır. Bizans ile yapılan anlaşma neticesinde Venedik, İstanbul dâhil olmak üzere bütün Bizans topraklarında vergi ödmeden serbestçe ticaret yapabilme hakkı kazanmıştır.⁴² İzmir başta olmak üzere Phokaia üzerinde de bu anlaşmadan sonra Venedik etkisi kendisini göstermeye başlamıştır. Phokaia limanı Venedik etkisine açık hale gelmiştir. 1082 yılından sonra Çaka Bey'in faaliyetleri bu etkiyi bir süreliğine de olsa kırmıştır. Anadolu'da Türk Beyliklerini denizlerle tanıştıran kaynaştıran Çaka Bey, Türk denizcilik tarihinde önemli isimlerden birisi olmuştur. İstanbul'dan İzmir'e gelen Çaka Bey burada donanma kurma faaliyetlerine girişmiştir. İzmir'in Bizans donanması için gemi inşa edilen bir merkez olması Çaka Bey'in işini kolaylaştırmıştır. İzmir'e geldiğinde gemi inşasında yetenekli olan İzmirli bir Rum ile tanışarak bu konuda onu görevlendirmiştir. 40 tane gemi inşa

⁴⁰ <https://islamansiklopedisi.org.tr/caka-bey> (Son Erişim:12.07.2018).

⁴¹ Yusuf Ayönü, "İzmir'de Türk Hâkimiyetinin Başlaması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir, Cilt 9, Sayı 1, (2009), s.3.

⁴² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011, s.331.

ettirerek kendisine küçük bir donanma oluşturmuştur.⁴³ Gemi inşasının yanı sıra savaş hususunda yetenekli kişileri de donanmaya katmıştır. Çaka Bey İzmir'i ilk defa Türk hâkimiyetine alan kişi olmuştur. Donanmasıyla fetih hareketlerine girişmiştir. İlk olarak Klazomenai ve Phokaia kentlerini ele geçirmiştir. Daha sonra Lesbos (Midilli), Khios (Sakız), Samos (Sisam)'u ele geçirerek etki alanını Rodos'a kadar genişletmiştir.⁴⁴ Böylelikle Phokaia kenti ilk defa Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Çaka Bey kısa süre içerisinde Batı Anadolu'nun en kudretli hükümdarı haline gelmiştir. İstanbul'u ele geçirmek amacıyla Balkanlarda etkili olan Peçeneklerle temasa geçmiştir. I. Aleksios Komnena bu duruma karşı zekice davranarak diğer bir Türk boyu olan Kumanlarla anlaşmıştır. Peçeneklilere karşı Kumanları kullanarak, 1091 yılında, kadın ve çocuk ayırt etmeksizin Peçeneklileri kılıçtan geçirmiştir. Peçenek tehlikesini bu şekilde ortadan kaldıran I. Aleksios, Çaka Bey'in kayınpederi olan Türkiye Selçuklu Sultanı I.Kılıçarslan'ı kızkırtarak Çaka Bey'i öldürmesini sağlamıştır. Çaka Bey'in ölümünden bir süre daha Türk hâkimiyeti devam etmiştir. 1097 yılında Bizans İmparatorluğu İzmir ve çevresindeki Türk hâkimiyetine son vermiştir. Böylelikle 17 yıl süren Türk hâkimiyeti son bulmuştur.⁴⁵

Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti IV. Haçlı Seferi'ne kadar Phokaia'nın üzerinde devam etmiştir. Roma Katolik Kilisesi'nin öncülüğünde 1095 yılında başlayan Haçlı Seferleri'nin IV. seferi 1202-1204 yıllarında gerçekleşmiştir. Latinler ile Venedikliler, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a saldırmışlardır. IV. Haçlı Seferi'nin sonucunda İstanbul Venedikliler ve Latinler tarafından fethedilmiş ve yağmalanmıştır. 1204 yılından itibaren Bizans İmparatorluğu'na Latin İmparatorlar hükmetmeye başlamışlardır. Venedik, Haçlı Seferi'nin lojistik işlerini üstlenmiştir. Latinlerin başarıya ulaşmasında büyük rol oynamışlardır. Denizci bir şehir devleti olmaları nedeniyle tercihlerini liman ve adalardan yana kullanmışlardır. Böylelikle Adriyatik kıyılarında Dürazzo, Raguso, Modon, Koron limanlarını; Ege'de Rodos, Midilli, Girit gibi limanları kontrolleri altına almışlardır. Genel olarak Adriyatik, Ege, Marmara sahillerinin kontrolünü elde etmişlerdir.⁴⁶ Elde edilen yerlerin içerisinde

⁴³Anna Komnena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, (çev. Bilge Umar), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996, s.230.

⁴⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/caka-bey> (Son Erişim:15.07.2018).

⁴⁵ Ayönü, *a.g.m.* , s.4-5.

⁴⁶ Radi Dikici, *Şu Bizim Bizans*, 2012, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.373.

Phokaia da yer almıştır. IV. Haçlı Seferi'nin sonucunda Phokaia tekrardan Venedik denetimine geçmiştir. Venedik, Phokaia ve çevre adalarda koloniler inşa etmiştir.

XIII. yüzyılın başlarında meydana gelen IV. Haçlı Seferi'yle birlikte Venedik'in Bizans İmparatorluğu'ndan önemli ticari ayrıcalıklar elde etmiş olması, rakibi olan Ceneviz'i zor durumu sokmuştur. Diğer taraftan Venedik'in büyük katkısıyla kurulmuş olan Doğu Latin İmparatorluğu'ndan sonra Ceneviz büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bunlara karşılık olarak Ceneviz Girit, Korfu, Malta'ya sahip çıkan korsanlarının eylemlerine destek vermiştir.⁴⁷ Latin İmparatorluğu'nun yaratıcısı olan Venedik'e karşı kendisini emniyete almak ve Latin hâkimiyetine son vermek için VIII. Mikhaıl Palaiologos Ceneviz ile anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma 13 Mart 1261 tarihinde Nymphaion'da (Nif= Kemalpaşa) yapılmıştır.⁴⁸ Bu anlaşmaya göre Ceneviz Venedik'e karşı İmparatorluğa silahla yardımda bulunacak ve bu yardıma karşılık olarak Ceneviz İmparatorluk arazisi içerisinde ticari ayrıcalıklara sahip olacaktır. Başta İstanbul olmak üzere bütün İmparatorluk arazisinde vergi ve gümrük muafiyeti gibi geniş haklara sahip olmuşlardır. Kısacası Venedik'in önceden beri elde ettiği ticaret üstünlüğünü Ceneviz de elde etmiştir.⁴⁹ Yapılan anlaşmadan kısa bir süre sonra Ceneviz bu ticari ayrıcalık sayesinde zengin ve güçlü bir duruma gelmiştir. Galata'nın yanı sıra Ege'de Edremit, Kadı İskelesi, İzmir, Sakız, Midilli, Enez, İmroz, Taşöz; Karadeniz'de Finogonya (Kefken), Amasra, Sinop, Samsun, Fatsa, Trabzon, Balaklava. Kefe ve Suğdak gibi yerlerde ticaret kolonileri kurmuştur.⁵⁰ 1275 yılında Mikhaıl Palaiologos, Cenevizlilerin Ağrıboz'un alınmasına yardım etmesine karşılık olarak Foça'nın yönetimini Ceneviz'e vermiştir.⁵¹ Foça'da bulunan şap madenleri böylelikle Ceneviz'in eline geçmiştir. Şap maddesi alüminyum ve potasyum sülfatından ya da amonyum alüminyum sülfatından oluşan, Ortaçağ şartlarında boya endüstrisinde kullanılan önemli ticari bir üründür.⁵² Bizans tarihçisi Dukas, Foça'ya yakın bulunan dağda bir şap madeninin olduğundan bahsetmiştir. Dukas bu dağdan çıkarılan şap madeninin hazır hale getirilişini şu şekilde anlatmıştır:

⁴⁷ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070257.pdf> (Son Erişim:16.07.2018).

⁴⁸ Ostrogorsky, *a.g.e.* , s.415.

⁴⁹ Ostrogorsky, *a.g.e.* ,s.415.

⁵⁰ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070257.pdf> (Son Erişim:16.07.2018).

⁵¹ Ömer Özyiğit, "2010 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları" 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (2012), s.487.

⁵² Zeynep Güngörmez, *XI-XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz'de Ticaret*, Doktora Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2014, s.122.

“ Dağın tepesinde bulunan taşlar, ateşle temasa geldikten sonra suya konulduğu zaman, kum halini alıyor. Bu kum, su ile beraber tencereye konup, kaynatılırsa, kum erir ve hâsıl olan yağlı ve cevheri madde suyun içinde peynirleşmiş süt gibi kalır. Sert ve toprak halinde olan maddeler lüzumsuz olduğundan dışarı atılır. Sonra sulu olan madde teknelere dökülür. Dört gün geçince, teknelerin kenarlarında ve dibinde tasallüp etmiş ve billur gibi çok parlak bir hal almış olan madde, ikinci defa su ile tencereye konur, tekrar kaynatılır, yine bir miktar kum çıkar. Bu kum atılır ve tekrar teknelere boşaltılır, dört gün sonra safî şap, ihraç olunmak üzere, depolarda muhafaza edilir.”⁵³

Frenkler, Almanlar, İtalyanlar, Araplar, İspanyollar, İngilizler, Mısırlılar ve Suriyeliler boyacılık işi için şapı Foça Dağı'ndan tedarik etmişlerdir.⁵⁴ Fernand Braudel, Ceneviz'in elde ettiği Foça şapını deniz yoluyla Bruges veya İngiltere'ye sevk ettiğini belirtmiştir.⁵⁵ Şap üretiminde etkin rol oynayan Zaccaria ailesi Foça'ya yerleşerek, elli kişilik ekiple şap madenini çıkarmaya başlamıştır. Bu aile şap ticaretinden kısa sürede çok büyük kazançlar elde etmiştir. Zaccaria ailesi şap madenlerini birkaç kuşak ellerinde tutmuşlardır.⁵⁶ 1298 yılında Benedetto Zaccaria 650 kental⁵⁷ şapı 1 milyon 500 bin lira gibi büyük bir paraya satmıştır.⁵⁸ Bu sayı göz önüne alındığında şap madeninin büyük miktarda getirisinin olduğu anlaşılmaktadır. Türkler o tarihlerde Akdeniz kıyılarında büyük tehlike oluşturmuştur. Manuel Zaccaria, herhangi bir saldırıya karşı Foça'nın korunması için ikinci bir kalenin yapılmasına karar vermiştir. Bu kale Foça'nın yirmi kilometre kuzeyine yapılmıştır. Burada yeni şap yatakları bulunmuş ve işletmeye konulmuştur.⁵⁹ Dukas'a göre yeni inşa edilen bu kasabanın kurucuları Katanalılarından Cenevizli Andrea ve Yakovos olmuştur. Kasabanın ismini Yeni Foça koymuşlardır. Dukas eserinde burada bir evinin olduğunu yazmıştır.⁶⁰ Ceneviz iki Foça dışında Sakız ve Midilli'ye de hâkim olmuştur.

⁵³ Dukas, *Bizans Tarihi*, (çev. V.L Mirmiroğlu), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1956, s.97.

⁵⁴ Dukas, *a.g.e.*, s. 97.

⁵⁵ Fernand Braudel, *Akdeniz*, İstanbul: Eren, 1999, s.197.

⁵⁶ Benedetto Zaccaria Foça'nın temsilini yeni Tedisio'ya bırakmıştır. Tedisio'dan sonra oğlu Paleologo (II. Benedetto) Zaccaria bırakmıştır. Ondan sonra Benedetto Zaccaria'nın soyu bitmiştir. Zaccariaların akrabalarından olan Cattaneo Della Voltalara geçmiştir. Geçtikten sonra ilk sahip Andreolo olmuştur. Sonra Foça'yı oğlu Domenico'ya bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. W. Heyd *Yakın-Doğu ticaret tarihi*, s. 515.

⁵⁷ 100 kilogramlık kütle ağırlık ölçü birimi. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011, s.2066.

⁵⁸ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (çev. Enver Ziya Karal), Ankara: Türk Tarih Kurumu,, 2000, s.517

⁵⁹ Zeki Arıkan, *Şap Ticaretinden Tuz Ticaretine Foça ve Mirası*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2016, s.15

⁶⁰ Dukas, *a.g.e.*, s.98.

Bizans İmparatorluğu ticaret açısından zengin bu yerleri Ceneviz'e vermekle hata ettiğini anlamış ve geri almak için mücadele başlatmıştır. Ceneviz'e karşı III. Andronikos, Saruhan Bey ve Umur Bey'den yardım istemiştir. Elde ettiği yardım sayesinde iki Foça'yı da almıştır. Bizans egemenliğinde her iki Foça, 1336-1346 yılları arasında sadece on yıl kalmıştır.⁶¹ Osmanlı Devleti Foça'yı fethetmeden önce Ceneviz ile ilk ilişkileri Orhan Bey Döneminde başlamıştır. Orhan Bey'in 12 yaşındaki oğlu Halil 1357 yılında Foçalı Rum korsanlar tarafından kaçırılmıştır.⁶² Bunun üzerine Orhan Bey, Oğlu Halil'in kurtarılması için Bizans İmparatoru V. Ioannis Palaeologos'a başvurmuştur. Bizans İmparatoru, Orhan Bey'in Bizans üzerine yaptığı saldırıları durdurması ve Foça'ya gönderilecek gemilerin masrafının karşılanması gibi istekler sunmuştur. Orhan Bey sunulan istekleri kabul etmiş ve oğlu Halil 1359 yılında kurtarılmıştır.⁶³ Ceneviz Foça şapının ticaretini sürdürebilmek ve onu korumak için etrafındaki Türk beyleriyle arasını iyi tutmuştur. Ceneviz aynı zamanda Foça'yı sağlam surlarla korunaklı kılmıştır. Battuta, Seyahatnamesinde Ceneviz'in Saruhan Beyliği'ne hediyeler gönderdiğinden ve Saruhan Beyi'nin de Foça'nın sağlam surlarla çevrili olmasından dolayı bu hediyeleri kabul etmekle yetindiğinden bahsetmiştir.⁶⁴ Ceneviz ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişki ise ticari etkinliklere dayalı ve genel olarak dostane olmuştur. Osmanlı Devleti bir donanma kurmak ihtiyacı duyduğunda Cenevizlilerden teknik yardım sağlamıştır.⁶⁵

Bayezid Dönemi'nde (1389-1402) Batı Anadolu'da bulunan beylikler Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına alınmıştır. 1402 yılında yapılan Timur Ankara Savaşı'nda I. Bayezid'i yenilgiye uğratmış ve ardından İzmir'e kadar gelerek burayı da ele geçirmiştir. Dukas'a göre Foçalılar, Timur henüz gelmeden ona elçilerle hediyeler yollamışlar ve itaatlerini arz etmişlerdir. Bu hediyeleri kabul eden Timur İzmir'e geldiğinde, torununu durumu tetkik etmesi için Foça'ya göndermiştir. Midilli prensi Foça'ya gelerek Timur'un torununu karşılamış ve ikramlarda bulunarak onu hoşnut etmiştir.⁶⁶ Bunun üzerine Foça ve Sakız Adası Timur tarafından haraca bağlanmıştır.

⁶¹ Arıkan, *a.g.e.* , s.16.

⁶² Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye*, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2013, s.52.

⁶³ İncalcık, *a.g.e.* , s.57.

⁶⁴ Ebü Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (çev: A. Sait Aykut), İstanbul: YKY, 2004, s.427.

⁶⁵ Arıkan, *a.g.e.* , s.17.

⁶⁶ Dukas, *a.g.e.* , s.46.

Çelebi Mehmet Dönemi'nde (1413-1421) Ceneviz'den Jan Adorno adında önemli bir şahsiyet Foça'ya gelmiştir. Bu zat daha önceden Ceneviz Dukalığında da bulunmuştur. Foça podestallığını elde eden Jan Adorno, Çelebi Mehmet ile görüşerek Foça'nın şap madenini işletme hakkını on seneliğine elde etmiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti'ne vergi olarak senelik yirmi bin altın vermeyi kabul etmiştir.⁶⁷ Ceneviz böylelikle Osmanlı Devleti topraklarında serbest ticaret yapma hakkını elde etmiştir. Jan Adorno Foça şap madenlerinin işletme imtiyazını elde ettikten altı yıl sonra Şehzade Mustafa isyanı ortaya çıkmıştır. Öte yandan Ceneviz-Katalan Savaşı neticesinde Katalanlar Ceneviz gemilerinin İtalya, İspanya, İngiltere ve Fransa'da sefere çıkmasını engellemişlerdir. Bunun sonucunda şap madenlerinin işletilmesi tatil edilmiş ve Adorno büyük maddi sıkıntılar içerisinde kalmıştır.⁶⁸ Osmanlı Devleti'ne yıllık ödemesi gereken vergiyi ödeyememiştir. Çelebi Mehmet'in ölümü üzerine Adorno bu durumu fırsata çevirmek ve içinde bulunduğu borçtan kurtulmak için II. Murat'a mektup yazmıştır. Adorno yazdığı mektupta Şehzade Mustafa İsyanı ile uğraşan II. Murat'a yardım etme sözü vermiştir. Anadolu'dan Rumeli'ye geçmesi için kadırgalarını emrine verebileceğini söylemiştir. II. Murat bu durumdan memnun kaldığını ve Bursa'ya geldiğinde Adorno'nun en yakınlarından birinin oraya gelmesini söylemiştir.⁶⁹ İki taraf Bursa'da görüşmeler yapıldıktan sonra anlaşma sağlamıştır. Adorno Şehzade Mustafa isyanı bastırılıncaya kadar II. Murat'a yardım etmiştir. Bunun üzerine II. Murat Adorno'yu ödüllendirerek bir takım haklar tanımıştır. Çelebi Mehmet ile olan anlaşmalarını da iptal ederek ödemesi gereken yirmi yedi bin altını bağışlamıştır.⁷⁰ Adorno ticaret imtiyazını bu şekilde sürdürmeyi başarmıştır.

⁶⁷ Dukas, *a.g.e.* , s.99.

⁶⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.* , s.330.

⁶⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.* , s.331.

⁷⁰ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Üçdal, 1997, s.167.

2. BÖLÜM

2.1.OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE FOÇA

2.1.1. Foça'nın Osmanlı Devleti Egemenliğine Girmesi

İstanbul 1453 yılında II. Mehmet (1451-1481) tarafından fethedilmiştir. Böylelikle İstanbul Osmanlı Devleti'nin başkenti olmuştur. II. Mehmet İstanbul'un fethinden birkaç sene sonra Batı Anadolu fetihlerine girişmiştir. Denizlerdeki adaların fethi için Kaptan-ı Derya olarak Yunus Paşa isminde genç birini tayin etmiştir.⁷¹ Yunus Paşa aynı zamanda Gelibolu valisi olmuştur. Yunus Paşa, donanmanın başına gelir gelmez padişah II. Mehmet'in emriyle denizlerde fetih hareketlerine girişmiştir. Fetih hareketleri için Batı Anadolu bölgesine yönelen Yunus Paşa, seksen kadar savaş gemisiyle Bozcaada'ya hareket etmiştir. Buradan gerekli malzemeyi tedarik ettikten sonra Sakız'ı almak için yola koyulmuştur. Sakız'a doğru giderken gemiler fırtınaya yakalanmış, gerekli eşya ve mühimmatlar dalgalar nedeniyle denize düşmüştür. Sakız üç gün boyunca kuşatılmış fakat alınamamıştır. Sakızdan sonra Yunus Paşa yönünü Yeni Foça'ya çevirmiştir.⁷² Yunus Paşa Yeni Foça'ya geldikten sonraki süreci Dukas şu şekilde aktarmıştır:

“Amiral (Yunus Paşa) yeni Foça'ya geldi. Orada arhontlara (eşraf ve âyana) ye memleketin idare âmirine haber göndererek, görüşmek için çıkıp, gelmelerini bildirdi. Onlar gönderilen haber kendilerine vasıl olmadan geldiler ve buluştular. Amiral padişahın onlar hakkındaki iradesini okudu ve gösterdi (zaten yazılı idi). Bu iradeye nazaran şayet kendi rızaları ile kalelerini teslim etmezlerse, cümlesini toptan esir alacaklar, şehri mahv ye tahrip edeceklerdi. Şehirdekiler hiç bir söz söylemeden ve cevap vermeden memleketi teslim etmiş olduklarından, Türkler içeri girdiler ve orada bulunan Ceneviz tüccarlarına ait ticaret eşyasını aldılar. Bunları da üç sıra kürekli gemilere bindirdiler. Şehir halkının da hepsini tahrir ederek, yüz kadar delikanlı ve kız çocuğu aldılar; kaleye muhafız olarak bir Türk bırakıp, orada on beş gün kaldıktan sonra, 6964 (M. 1455) senesinin kasım ayının on beşinci günü kadırgalarına binerek gittiler. Bu gemiler Gelibolu'ya gelince, amiral padişahın İstanbul' da bulunduğunu haber aldı. Ata binerek, esirleri ve delikanlılarla kızları beraber alıp, İstanbul'a gitti.”⁷³

⁷¹ Dukas, a.g.e. , s.204.

⁷² Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, (çev. Muzaffer Gökman), İstanbul: Kitapçılık 1967, s.123.

⁷³ Dukas, a.g.e. , s.206.

Yeni Foça bu şekilde Osmanlı Devleti egemenliğine girdikten bir ay sonra Eski Foça fethedilmiştir. Dukas'a göre Yeni Foça'da bulunan Cenevizli tüccarlar II. Mehmet'in huzuruna çıkarılmış ve onun emriyle öldürülmüşlerdir. 1455 yılının Aralık ayında ise Midilli hâkiminin hükmünde olan Eski Foça Padişah'ın emriyle fethedilmiştir.⁷⁴

Osmanlı Devleti, isyankâr bir grubu verimli topraklardan atmak, devlet açısından herhangi bir bölgeyi kolonizasyona açmak amacıyla "sürgün politikasına" başvurmuştur. Bu politikayı İstanbul'un fethi ile beraber şehrin ekonomik hayatını canlandırmak için II. Mehmet de uygulamıştır. 1459-1475 yılları arasında sürgün politikası kapsamında II. Mehmet Eski ve Yeni Foça'dan Ermenileri İstanbul'a sevk etmiştir.⁷⁵ Bu dönemde sürgün politikası kapsamında Foça'dan gayrimüslimlerin İstanbul'a sevk edilmesi gibi, Foça'ya da Müslüman ahali yerleştirilmiştir.⁷⁶

2.1.2. Foça'nın Ekonomik Durumu

Osmanlı Devleti egemenliğinden önce Ceneviz kolonisi olarak Foça'nın ticari canlılığının temelini şap ocakları oluşturmuştur. 1455 yılında Foça'nın Osmanlı Devleti egemenliğine girmesiyle birlikte şap üretimi devam etmiştir.⁷⁷ 1475 yılında Eski ve Yeni Foça cizyesi ve şap gelirinin devlet hazinesine katkısı 20 bin duka altın olmuştur.⁷⁸ XV. yüzyılda Çeşme, Eski Foça ve Yeni Foça limanları, Avrupa ve Anadolu ticaretinin büyük uğrak yeri olan Sakız Adası arasındaki ticaretin kontrol noktaları olmuştur.⁷⁹

Osmanlı Devleti'nin ekonomi politikalarından biri "İaşe Politikası" olmuştur. Bu politikaya göre yerel ürünler devlet tekelindedir. İmparatorluğun neresinde olduğu fark etmeksizin her yerden fazla ürünler İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanması için İstanbul'a gönderilirdi. Yine bu politika gereğince yerel ürünlerin yurt dışına çıkarılmasına sınırlamalar getirilmiştir. Osmanlı Devleti diğer Batı Anadolu

⁷⁴ Dukas, a.g.e. , s.206.

⁷⁵ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, (Çev. Halil Berktaş), İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2017, s. 31

⁷⁶ İskân faaliyetleri neticesinde yapılan politikalar hususunda ayrıca bkz. Halil İncalcık, a.g.e, s.230.

⁷⁷ Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, (Çev. Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı, 1995, s.51.

⁷⁸ İncalcık, a.g.e. , s.64

⁷⁹ İncalcık, a.g.e. , s.239

kentlerinde uyguladığı bu politikayı Foça'ya da uygulamıştır. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılda kervan ve gemi taşımacılığı kapasitesinin artan nüfusa yetişememesinden dolayı kaynaklar epeyce azalmıştır. İstanbul' da ortaya çıkan darboğazın giderilmesi için çeşitli önlemler alınarak devlet denetimi arttırılmıştır. Taşralardan İstanbul'a yiyecek temin edilmiştir ve bu yiyeceklerin ihracatı engellenmiştir. Özellikle hububatlardan buğday bu yiyeceklerin başında yer almıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti için İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanması her şeyden önemli olmuştur. 1609 yılında saray kileri (Kılar-ı Amire) İzmir, Sakız, Menemen, Nif, Foça, Güzelhisar, Ayasoluğ, Marmara, Ilıca, Birgül, Nazlı ve Karaburun kadılarından 2000 kantar çekirdeksiz üzüm, 1500 kantar kuru üzüm, 150 kantar badem, 150 kantar balmumu, 200 kantar zeytinyağı, 200 kantar Urla sabunu, 500 kantar incir, 15 kantar pastırma, 200 kantar yabancı kayısı, 300 kantar bal, 100 kantar kuru armut, 200 kutu incir, 200 kutu bal peteği ve 500 kile börülce istemiştir. Bu ürünlerin büyük bir bölümü Batı Anadolu'nun kıyı bölgelerinden, kalan bölümü İzmir ve çevresinden karşılanmıştır. Foça'dan ise özellikle kuru üzüm, incir, zeytinyağı gibi ürünler İstanbul'a gönderilmiştir. Bu ipe sisteminin bozulmaması hususunda Osmanlı Devleti büyük tedbirler almıştır.⁸⁰

XVI. yüzyılda İzmir ve diğer Batı Anadolu limanları dış ticarete önemsiz kalmıştır. Foça başta olmak üzere Çeşme, Urla, Kuşadası, Balat, Seferihisar'da iç ticaret canlanmıştır.⁸¹ XVI. yüzyılın ikinci yarısına doğru kaçakçılık ve istifçilik faaliyetleri baş göstermiştir. 1564-1565 yılları arasında İstanbul; İzmir ve çevre bölgelerinden kuru üzüm ve çekirdeksiz üzüm istemiştir. Tacirler fiyatların düşüklüğü nedeniyle ürünleri başka yerlerde satmışlardır. Bu durum İzmir ve Foça tüccarı ile çerçilerinin istifçiliğine darbe indirilmesine sebebiyet vermiştir. Taşradaki kadılar bu durumu engellemeye çalışmışlardır. 1565-1566'da Frenk gemileri Foça limanına gizlice girmişlerdir. 1567-1568 yıllarında benzer bir durum daha yaşanmış, Foça sakinleri yasak olmasına rağmen Venedik gemilerine tahıl ve kuru meyve satmışlardır.⁸² Bu durum başkent ile Foça arasında gerilime sebebiyet vermiş ve denetimlerin daha da artması sonucunu doğurmuştur. Kaçakçılar 1592 yılında Eski ve

⁸⁰ Goffman, *a.g.e.* , s.29-30

⁸¹ Goffman, *a.g.e.* , s.48

⁸² Goffman, *a.g.e.* , s.31

Yeni Foça başta olmak üzere Batı Anadolu kıyısında Çandarlı, Ayazmend, Kuşadası, Sisam, Kökova, Acısu limanlarında sandallara yükledikleri tahılı Ege Denizi'ndeki adalara götürüp, buradaki Avrupalı gemi kaptanlarına satmışlardır.⁸³ Özellikle üzüm istifçilerinin, çerçilerin, yerli ve yabancı tüccarların yararlandığı bir meyve olmuştur. 1584'de Eski ve Yeni Foça'da Hristiyan ve Yahudiler şarap yapmak için, yenecek taze üzüm bırakmamışlardır. Üzümleri Doğu Ege ve Marmara kıyılarında yabancılara satmışlardır. Bu ticarete Müslümanlar da katılmıştır. İstanbul bu duruma engel olmak için Foça ve diğer yerlerdeki kalelerde bulunan dizdarları görevlendirmiştir. Dizdarlar bahçe bahçe, köy köy gezerek stoklara el koymuşlardır.⁸⁴

XVI. yüzyılda vergi mükellefi 400-1000 arasında olan Anadolu kıyı kentleri içinde Foça da yer almıştır.⁸⁵ Eski ve Yeni Foça, XVI. yüzyılın son yıllarıyla XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde gümrük vergilerini içeren büyük bir gümrük mukataasına sahip olmuştur.⁸⁶ XVII. yüzyılın başlarında daha önceleri ticari şöhrete sahip olan Foça gerilemeye başlamıştır. 1604 yılında Foça'nın 135 bin 434 akçe gümrük geliri varken, bu sayı 1607 yılında 158 bin 434 akçeye ulaşmıştır. Bu artışın sebebi rekabet değil, Foça'nın İzmir Körfezi'nin ağzındaki konumu olmuştur. İzmir'e gidiş ve ya dönüş yolunda düşman gemilerinin tehdit ettiği tekneler Foça kalesi ve kalenin toplarına sığınmışlardır. Bu süreç içerisinde ise ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. 1606 yılında İzmir'de Sakız ön plana çıkmış, bunların devlet hazinesine katkısı Urla ve Foça'nın gümrük gelirlerine nazaran sekiz kat fazla olmuştur.⁸⁷ XVII. yüzyılda İzmir limanı yükselişe geçmiş, Bursa ve Halep'e rakip çıkmıştır. İzmir'in yükselişi İran ham ipeğinin Avrupalılar tarafından en önemli pazarı haline gelişinden kaynaklanmıştır. İzmir 1590 yılından önce Çeşme ve Foça limanının oynanmış olduğu rolü üstlenmiştir.⁸⁸ Böylelikle ticari faaliyetler Foça limanlarından merkeze yani İzmir'e kaymıştır. Bunun sebebi ise batı ülkelerinin Sakız'ı transit ticaret merkezi olarak kullanırken, kapitülasyonlar elde ettikten sonra İzmir limanını kullanmalarındır. İngilizlerin Akdeniz'deki ticari faaliyetleri Kapitülasyonların etkisiyle artmaya

⁸³ Goffman, *a.g.e.* , s.33

⁸⁴ Goffman, *a.g.e.* , s. 37-38

⁸⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı, 2000, s.93.

⁸⁶ Faroqhi, *a.g.e.* , s.144.

⁸⁷ Goffman, *a.g.e.* , s.51.

⁸⁸ İnalçık, *a.g.e.* , s.300.

başlamıştır. İzmir limanının merkezi bir konuma gelmesiyle birlikte İngilizler, daha önce Sakız Adası'nda kurdukları "Sakız Konsolosluğunu" 1610-1620 yılları arasında İzmir'e taşımışlardır.⁸⁹ Ticari faaliyetlerde etkisini arttıran diğer bir ülke ise Fransa olmuştur. Fransızlar Osmanlı Devleti limanlarına XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yerleşmeye ve konsolosluk açmaya başlamışlardır. Bu konsolosluklar özel mülkiyet karakteri taşımaktadır ve bir tür iltizam usulü gibi kişilere satılmışlardır. Limanın konsolosluğunu ele geçiren kişi, özel mülk gibi, limana kendi yerine bir başkasını gönderebilme hakkına sahip olmuştur. Fransızların Osmanlı Devleti topraklarında beş adet konsoloslukları mevcuttur. Batı Anadolu ticareti için Sakız Adası'nda Fransızlara ait bir konsolosluk açılmıştır. Bu konsolosluğun ismi "Eski Foça Konsolosluğu" olmuştur. XVII. yüzyılın ortalarına doğru korsan yuvası haline gelen ve korsan korkusundan gidilmeye cesaret edilemeyen Foça'da herhangi bir konsolos oturmamıştır. Bu dönemde ticaret faaliyetleri Sakız Adası üzerinden yönetilmiştir. Claude Rigon, 19 Ocak 1610 tarihinde "Eski Foça Konsolosluğunu" satın almıştır. Claude Rigon İzmir'in ilk Fransız konsolosudur. Sonra sırasıyla Samson Napollon ve Dupuy Ailesi gelmiştir. İzmir merkez haline geldikten sonra konsolosluğun merkezi İzmir olmuştur. Aynı zamanda bütün Batı Anadolu'nun limanlarını kapsamaktadır.⁹⁰ Osmanlı Devleti'nin en önemli ekonomik politikalarından biri olan iâşe sisteminin parçalanmasıyla birlikte kapalı ekonomik sistem dünya ekonomisine açılmıştır. Bu açılma 1740 Fransız kapitülasyonlarıyla birlikte hızlanmıştır. Fransızların Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaretin hacmi üç kat artmıştır. Foça bu süreci bütün özellikleri ile yaşamıştır. Bu ticarete buğday başrolü oynamıştır.⁹¹

XVII. yüzyılın ortalarında Foça limanı, İstanbul ile ilişkisi en fazla olan üç limandan birisi olmuştur. Bu dönemde Foça limanından İstanbul'a kaya şapı, kuru meyveler ve değirmen taşı gönderilmiştir.⁹² 1681 yılında Eski ve Yeni Foça'dan İstanbul'a deniz yoluyla, miri tekneler vasıtasıyla daha çok kuru meyveler gönderilmiştir. Bu kuru meyvelerin başlıcaları üzüm ve incir olmuştur.⁹³

⁸⁹ Serap Yılmaz, *Foça'nın Bölge Tarihindeki Yeri (18.yüzyıl)*, Geçmişten günümüze Foça Uluslararası Sempozyumu, İzmir, 1996, s.27.

⁹⁰ Serap Yılmaz, "XVII-XIX. Yüzyıllarda İzmir'de Fransızlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, (1993), s.91-93.

⁹¹ Yılmaz, *a.g.m.* , s.29

⁹² Yılmaz, *a.g.m.* , s.28

⁹³ İncalcık, *a.g.e.* , s.216

XVIII. yüzyılda İzmir limanı İran'ın ürünlerini Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine ihraç etmekte önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda Avrupa'dan gelen malların bir kısmının da ülke içinde dağıtımını yapan bir liman olmuştur. 1747 yılında Selanik'te ortaya çıkan kıtlıkta Foça'dan buğday taşınmasına izin verilmiştir. İzmir limanı iç ticarete önem arz etmeye başlamıştır. Foça limanının iç ticaretteki rolü buğday, zeytinyağı, pamuk gibi ürünlerin ihracatının yapılması olmuştur. XVIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başlarına kadarki süreçte Ege adaları Avrupalı gemilerin buğday aramak için sık uğradıkları yerler olmuştur. Avrupalı gemiler Osmanlı Devleti limanları arasında taşımacılık yapmışlardır. Bu deniz kervancılığında Osmanlı halkı Avrupalı gemileri kiralayarak iç ticareti yönetmişlerdir. Bu dönemde Foça'dan başkent İstanbul'a ceviz, nohut ve daha çok da tuzlu balık gönderilmiştir. Foça'nın ticaretinde balık ve tuz önem teşkil etmiştir. XIX. yüzyıl ve hatta XX. yüzyılda da tuz ticareti Foça'nın ekonomik hayatında önemli bir rol oynamıştır. XIX. yüzyıldan Cumhuriyet'e kadar olan dönemde Foça'da ilk planda bağıcılık ikinci planda buğday, üretimi yapılan ürünler olmuştur. Bu ürünler küçük çiftliklere sahip askeri sınıf ve adalardan gelen, ortakçı olarak çalışan Rumlar tarafından üretilmektedir. Bu dönemde büyük bir ekonomik canlılıktan söz etmek mümkün gözükmemektedir.⁹⁴

2.1.3. Foça'da Tuz Ticareti

Tuz dünyanın her yerinde önemli bir beslenme, sanayi ve ticaret maddesi olmuştur. Tuz, insanlık tarihi boyunca yaraları iyileştirmek, yemekleri tatlandırmak, dezenfektan olarak, yiyecekleri korumak gibi çeşitli amaçlar için kullanılmıştır.⁹⁵ Tuz, Avrupa ülkelerinde önem gören ticari bir meta olmuştur. Akdeniz'de tuz ticareti yapan tekneler gümrük vergisinden muaf tutulmuşlardır. Tekne sahiplerine ise taşıma bedeli olarak tuz verilmiştir.⁹⁶ Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda Akdeniz'deki artan ticari canlılıkta, tuz ticaretinin rolü oldukça önem teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nde tuzun üretilmesi, taşınması ve ticareti hususlarında kurallar konmuştur. Osmanlı Devleti Dönemi'nde tuz genel olarak süttten üretilen gıdalar, balıklar, deriler, sebze ve

⁹⁴ Yılmaz, *a.g.m.* , s.29-31

⁹⁵ Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Devletinde "Tuz"a Dair Bazı Problemler (1914-1923)", *Tuz Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, 2004, s.201

⁹⁶ Mehmet Demirtaş, "Osmanlı Devletinde Tuz Üretimi ve Dağıtım", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, (2004), s.23,

meyvelerin korunmasında kullanılmıştır. Tuz ayrıca, karantina maddesi olarak da kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde tuz Avrupa'ya Suriye ve İzmir limanlarından ihraç edilen ve geliri yüksek bir meta olmuştur.⁹⁷ II. Mehmet Dönemi'nden itibaren tuzun özel tüccarlara satışında devlet tekeli yaratılmıştır.⁹⁸ Osmanlı Devleti'nde tuz diğer temel maddeler gibi önem teşkil ettiğinden dolayı devlet tekeline alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde memlehal(tuzlalar) devletin mülkü yani miri mülk olarak tanımlanmıştır. Diğer devletlerde tuz üzerinden ağır vergiler alınmış fakat Osmanlı Devleti'nde çıkarılıp satılacak tuzdan daha az oranda vergi alınmıştır. Böylelikle daha çok gelir sağlanabileceği düşünülmüştür.⁹⁹ 1863-64 yılları arasında Abdülaziz Devri'nin ilk bütçesi hazırlanmış, bu bütçede tuz vergisinin geliri 2 milyon 136 bin Fransız frangı olarak ifade edilmiştir.¹⁰⁰ 1862 yılından önce tuz yatakları Osmanlı Devleti bünyesinde mültezim işletmeleri, devlet işletmeleri, tuz yataklarını bulanların işletmesi, tekke zaviye ve aşiret beylerinin işletmesi olarak dört farklı şekilde işletilmiştir. 1862 yılında tuz nizamnamesi ile birlikte tuz tekeli "Rüsumat Emaneti" yani doğrudan devlet tarafından işletilmiştir.¹⁰¹ Akdeniz sahillerinde bulunan Kıbrıs, Becin (Menteşe Livası), Batnos (Aydın Livası), İzmir, Rodos, Menemen, Midilli, Çandarlı, Kızılcaturza, Enez, Gümölcine, Selanik, Ağrıboz, İnebahtı, Mora tuzlaları ve diğer önemli yerlerdeki tuzlaların gelirleri genellikle padişah haslarının veya yüksek görevli memurların dirlik gelirleri arasında yer almışlardır.¹⁰² Tuz ticaretinde İzmir limanı önemli bir rol oynamıştır. Tuz ihracatından önemli gelirler elde edilmiştir. İzmir'de tuz fiyatları İstanbul'a nazaran yarı yarıya daha ucuz olmuştur. Bunun sebebi ise İzmir limanının tuz kaynaklarına yakınlığı ve nüfusunun azlığı olmuştur.¹⁰³ Tuz ticareti Eski Foça'da tuzla olmamasına rağmen depolarda tuzun saklanması ve Foça limanından ihraç edilmesi bakımından önem teşkil etmiştir. Eski Foça'ya en yakın tuzla Çamaltı tuzlasıdır. Bu tuzla, "Tuzla-i Melemen" ya da "Saruhan Memlehası" olarak da anılmıştır. Tuzla, Gediz Nehri'nin İzmir Körfezi'ne ulaştığı deltanın hemen

⁹⁷ Beyoğlu, *a.g.m.* , s.201-202

⁹⁸Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, s.46

⁹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri(1861-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s.228.

¹⁰⁰ Karal, *a.g.e.* , s.230

¹⁰¹ Beyoğlu, *a.g.m.* , s.202

¹⁰² Demirtaş, *a.g.m.* , s.25

¹⁰³ Beyoğlu, *a.g.m.* , s.205

kuzeyinde bulunmaktadır. Çamaltı tuzlası 1479 yılında 1 milyon 550 bin akçeye üç yıllığına Ürküdenoğlu Yunus'a mukataa verilmiştir.¹⁰⁴ 1530 yılında ise 540 bin 885 akçeye mukataaya verilmiştir.¹⁰⁵ 1671-1672 yıllarında Evliya Çelebi tuzlayı gezmiş ve tuzlanın 590 akçe miri emanet olduğunu belirtmiştir. Bu sayının oldukça düşük olduğu gözükmektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Çamaltı tuzlasının ismi "Menzil-i Tuzla-i Melemen-i" olarak geçmektedir. Bu tuzla hakkında Çelebi şunları söylemiştir:

*"Cemî'i Germiyan ve Aydın ve Sarhan ve Karahisâr vilâyetlerine ve'l-hâsıl yigirmi dörd sancak yire her sene niçe kerre yüz bin deve yükü tuz bundan müstevlî olur, azîm emânetdir. Yetmiş seksen âdem ile enüp binüp hükûmât edüp mâl-ı pâdişâhî ve kendüye on kîse fâyizî tahsîl eder, a'lâ hükûmetdir. Ve ibret-nümâ bir tuzladır. Zî-rûh kısmundan bu tuz içre her ne mahlûk düşse bi-emrillâh tuz olur."*¹⁰⁶

Çamaltı tuzlası Abdülmecit zamanında özelleştirilmiştir. Buradan çıkartılan tuz develer ve at arabaları aracılığıyla Foça'ya ulaştırılmaktadır. Foça haricinde Balıkesir, Aydın ve Afyon bölgelerine tuz gönderilmiştir.¹⁰⁷ 1870'lerin sonu 1880'lerin başına doğru Osmanlı Devleti dış borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir. 1881 yılında dış borçlar için alacaklıların vekilleri İstanbul'a davet edilmiştir. Bunun sonucunda "Muharrem Kararnamesi" imzalanmıştır(20 Kasım 1881). Kararnameye göre maliye nezareti haricinde borçlar için "Düyun-ı Umumiye İdaresi" kurulmuştur. Alacaklı devletler olan İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika, İtalya, Avusturya-Macaristan bu idare ile alacaklarını temin etmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti Düyun-ı Umumiye İdaresinin emrine devlet tekelinde olan birçok gelir kaynaklarını vermiştir. Bunların arasında "Tuz İnhisarı" da yer almıştır.¹⁰⁸

Foça'nın 14 deniz mili güneyinde Gediz Nehri'nin ağızıyla İzmir arasındaki Çamaltı ve Ada yataklarında 52 adet tuzla bulunmaktaydı. Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne ait olan tuzlalar Karavokire ailesi tarafından kiralanmıştır. Tuzlaların tamamında yılda 250 bin Osmanlı lirası üretim yapılmıştır. Tuzun üretildiği tuzlalarda

¹⁰⁴ Cevat Bakkal, *Menemen Kazası(XV-XVIII. Yüzyıllar)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 1994, s.261

¹⁰⁵ Arıkan, *a.g.e.* , s.25.

¹⁰⁶ Çelebi, *a.g.e.* , s.45-46.

¹⁰⁷ Vural Yiğit, *Midilli'den Çıktık Yola*, İstanbul: Ege Basım, 2012, s.160.

¹⁰⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007, s.427-428.

her bir tuzla için iki-üç adet yel değirmeni bulunmaktadır. Yel değirmenleri vasıtasıyla deniz kıyısındaki kuyulardan çekilen su havzalara aktarılmış, Ağustos ayında güneş, su ve meltem yardımıyla buharlaşan tuz kristalleşip kalınlaştığında kazmalarla kırılarak yün çuvalara doldurulmaktaydı. Ağustos ayı içinde Eski Foça'ya Türk ve Rum işçilerin gelmesi, işgücünü kaza merkezinde yaşayanların karşılayamadığını göstermiştir. Hasat için çalışan işçilerin sayısı 1500'ün altına düşmemiştir. Özellikle Çamaltı ve Ada tuz yataklarında çalışan işçiler genellikle denizci değil, köylü işçiler olmuştur.¹⁰⁹ Tuzlalardan taşınan tuz sadece kara yolu ile değil, deniz yoluyla mavnalar aracılığıyla da Foça limanına taşınmıştır. Tuzun tuzlalardan develer ve at arabaları ile Foça iskelesine taşınması serüvenini 1900'lerin başında bu işi yapmış olan Stelyos Haralambos üzerinden Kemal Anadol "Büyük Ayrılık" kitabında ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.¹¹⁰ Genellikle taşımacılık işini Rum tüccarlar yapmışlardır. Daha sonraki dönemlerde Rum nüfusunun azalması ile birlikte bu işi Türkler yapmaya başlamıştır.

Foça limanı ihracat iskelesi olarak XIX. yüzyıl sonlarına doğru önemli ticaret kapasitesine sahip olmuştur. Henüz 1842-1849 yıllarında bile tuz getiren İngiliz gemilerin sekiz tanesinin Foça limanından kalktığı görülmüştür.¹¹¹ 1891-92 yıllarında 37 adet buharlı İngiliz bandıralı, 82 adet yelkenli Yunan bandıralı, 12 adet yelkenli Sisam bandıralı, 1 adet yelkenli İtalyan bandıralı yabancı gemilerin haricinde, 201 adet buharlı, 2 bin 309 adet yelkenli olmak üzere 2 bin 510 adet Osmanlı Devleti bandıralı gemi Foça limanını ziyaret etmiştir.¹¹² 1895 Aydın Vilayet Salnamesinde Hicri 1310(1892/1893) senesi zarfında Osmanlı, İngiliz, İtalyan ve Sisam bandıralı 363 vapur ve 2 bin 706 yelkenlinin Foça limanına uğradığı yazılmıştır.¹¹³

Eski Foça'da ihraç edilmek üzere tuzlalardan gelen tuzları depolamak için dört adet tuz deposu yapılmıştır. Depoların ikisi Büyük Deniz Limanı'nda, diğer ikisi ise Küçük Deniz Limanı'nda yer almıştır. Tuz depolarının ortak özellikleri kapılarının doğrudan rıhtıma açılması ve kıyıya paralel olmasıdır. Tuz ticaretinin ve ihraç edilmek üzere

¹⁰⁹ Berber, *a.g.m.* , s.40.

¹¹⁰ Kemal Anadol, *Büyük Ayrılık*, İstanbul: Doğan Kitap, 2009, s.7.

¹¹¹ Numan Elibol, "Osmanlı Belgelerinde İngiltere'nin Karadeniz Ticareti 1842-49", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, (2015), s.51.

¹¹² Müjgân Bahtiyar Karatosun' "XIX. Yüzyılda Ticaret Faaliyetlerinin Temsili Mekânları: Eski Foça'da Tuz Depoları", *Ege Mimarlık Dergisi*, (2008), s.33.

¹¹³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1313/1895) Hicri Senesi Def'a 16, s.259.

tuzun Foça limanından sevkiyatının somut örneği olan tuz depoları günümüze kadar varlığını sürdürememiştir. ¹¹⁴

Aydın Vilayet Salnamelerinde Foça için üç adet memlehadan(tuzlalar) bahsedilmektedir. Bunlar Çamaltı tuzlası, Ada tuzlaları ve Aliğa çiftliği tuzlarıdır. Salnamelerde bu üç tuzlada imal ve ihraç edilen tuz miktarları verilmiştir. Bu üç tuzla arasında en verimli olan tuzla Çamaltı tuzlası olmuştur. Düyun-i Umumiye İdaresinin kurulması ile birlikte tuzlaların gelirleri bu idareye verilmiştir. Foça'da Düyun-i Umumiye İdaresi 1881'den sonra kurulmuştur. 1884(1301) salnamesinde tuzlalarından yıllık toplam 60 milyon tuz imal edildiği yazılmıştır.¹¹⁵1893 salnamesinde 1308(1890/1891) hicri senesinin verileri bulunmaktadır. Bu verilere göre Çamaltı tuzlarında 55 milyon, Ada tuzlarında 25 milyon, Aliğa çiftliği tuzlarında 3 milyon 500 bin ton tuz imal ve ihraç edilmiştir. ¹¹⁶ 1894 salnamesinde Foça kazasının 1309(1891/1892) hicri senesinin verilerine bakıldığında bir önceki seneye nazaran bir düşüş gözlemlenmektedir. Buna göre Çamaltı tuzlarında 23 milyon 669 bin 197, Ada tuzlarında 2 milyon 292 bin 294, Aliğa çiftliği tuzlarında 3 milyon 305 bin 860 ton tuz imal ve ihraç edilmiştir.¹¹⁷ 1895 salnamesinde ise 1310 (1892/1893) hicri senesinin verilerine göre çok olmamakla birlikte bir miktar yükselişin olduğu gözlemlenmektedir. Çamaltı tuzlarında 33 milyon 669 bin 197, Ada tuzlarında 13 milyon 292 bin 294, Aliğa çiftliği tuzlarında 3 milyon 305 bin 860 ton tuz imal ve ihraç edilmiştir.¹¹⁸1896 salnamesinde 1312(1894/1895) verileri toplam sayı olarak verilmiştir. Bu sayı 81 milyon 530 bindir.¹¹⁹ Diğer salnamelerde sayılar çok fazla değişkenlik göstermemekle birlikte, Foça Düyun-i Umumiye Müdüriyetinin senelik geliri 300 bin akçe olmuştur. 1908 yılında tuz üretiminin fazla miktarda arttığı görülmektedir. 1908 salnamesine göre yıllık 120-130 milyon tuz imal ve ihraç edilmiştir.¹²⁰

¹¹⁴ Karatosun, *a.g.m.*, s.34.

¹¹⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1301/1884) Hicri Senesi Def'a 6, s.140.

¹¹⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1311/1893) Hicri Senesi Def'a 14, s.214.

¹¹⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1312/1894) Hicri Senesi Def'a 15, s.292.

¹¹⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1313/1895) Hicri Senesi Def'a 16, s.175.

¹¹⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1314/1896) Hicri Senesi Def'a 17, s.239.

¹²⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1326/1908) Hicri Senesi Def'a 25, s.380.

Tablo 1: 1893-1895 yılları arasında Foça'da tuz üretim miktarları

Tuzlalar	1893	1894	1895
Çamaltı Tuzlası	55.000.000 (ton)	23.669.197 (ton)	33.669.197(ton)
Ada Tuzlaları	25.000.000 (ton)	2.292.294 (ton)	13.292.294 (ton)
Aliğa Çiftliği Tuzlaları	3.500.000 (ton)	3.305.860 (ton)	3.305.860 (ton)

(1893-1895 Aydın Vilayet Salnamelerinden yararlanılmıştır)

I. Dünya Savaşı sırasında tuz üretiminde genel olarak büyük bir düşüş yaşanmıştır. Tuz stokları erimiştir. Bu yıllarda tuz dağıtımı ve fiyatları yerel yönetimler tarafından belirlenmiştir.¹²¹1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte ülke fiilen işgal altına alınmıştır. İtilaf Devletleri Kurtuluş Savaşı'nın başlamasından bir yıl sonra Sevr Antlaşmasını (10 Ağustos 1920) Osmanlı Devleti'ne imzalatmaya çalışmışlardır. Bu ağır hükümler içeren antlaşmayı Ankara Hükümeti kesin bir dille reddetmiştir. Antlaşmayı kabul edenler ise vatan haini olarak nitelendirilmişlerdir. Sevr Antlaşması'nın 81. maddesi Foça'daki tuzlaların işletilmesi ile ilgili şu hükmü içermektedir:

“80 üçüncü maddede münderiç kanunun suret-i katiyede tekarriürüne kadar Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresine ait olup Foça'da bulunan memlehalarin işletilmesi hukuku bilcümle âlât ve edevat, makina ve berrî ve bahrî vasait-i nakliye dâhil olduğu halde hiç bir suretle tadil veya müdahaleye maruz kalmayacaktır. Bu müddet zarfında mezkûr memlehalardan istihsal edilen tuzun imali, harice şevki veyahut nakli için bir gûna rüsum ve tekâlif vazedilmeyecektir. Yunanistan idaresi İzmir ile altmış altıncı maddede musarraah arazide tuz istihlâkini tanzim etmek ve resme tabi tutmak hakkını haiz olacaktır. Fıkra-i anifede tayin edilen müddetin hitamında Yunanistan hükümeti bâlâdaki ahkâmın adili iktiza ettiği mütalâasında bulunursa Foça memlehaları imtiyazattan madut olarak bunlar hakkında dokuzuncu kısmın (mevad-dı iktisadiye) 312 inci maddesinde musarraah teminat, işbu muahedenin 8nci kısmının(mevad-dı maliye) 246 ncı addesinde musarraah ahkâm ihlâl edilmemek şartıyla tatbik edilecektir.”¹²²

23 Eylül 1920 tarihinde tuz vergisinin artırılmasıyla alakalı kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna göre tuzun kilogram fiyatı 3 kuruş olarak belirlenmiştir. Yeni Türkiye

¹²¹ Beyoğlu, a.g.m. , s.205

¹²² Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara: Anlara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1953, s.556-557

Cumhuriyeti, Lozan Antlaşmasıyla ekonomik gelişimini engelleyen sorunları çözmüş ve yapılan düzenlemeler neticesinde 1924 yılı bütçesinde tuz gelirleri 1 milyon 600 bin kuruş olarak belirtilmiştir.¹²³

2.1.4. Foça'nın Nüfusu

Foça, XVII. yüzyılın sonlarına kadar günümüzde “Kale İçi” olarak tabir edilen yarımadadan oluşmaktadır. Nüfusun artmasıyla birlikte Foça kasabasının surların dışına çıkması ve buralarda yeni yerleşimlerin oluşması XVIII. ve XIX. yüzyılları bulmuştur. Eski ve Yeni Foça 1455 yılında Osmanlı Devleti egemenliğine girdikten sonra nahiye olarak Menemen kazasına bağlanmıştır.¹²⁴

1531 yılında tamamlanmış bir sayım defterinde Foça için sadece Nefs-i Kale'den söz edilmiş ve 24 hane bulunduğu kaydedilmiştir.¹²⁵ Foça'ya gelen diğer Müslüman halkın yine bu sayım defterine göre Menemen, Güzelhisar, Aydın gibi kazalara bağlı olan köylerden geldiği anlaşılmıştır. Bu yerleşen Müslüman halkın hane sayısı 2 ile 20 arasında olup; aralarından 3 hanesinin kale sürgünü, 7 hanesinin ise Yeni Foça sürgünleri olduğu belirtilmiştir.¹²⁶ 1884-1908 yılları arasındaki Aydın Vilayet Salnameleri incelendiğinde, Foçateyn kazasının nüfus bilgilerini şu tablo ile göstermek mümkündür:

Tablo 2: 1884-1908 Yılları Arasında Foça'da Nüfusun Dağılımı

Millet	1884	1887	1891	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1902	1908
İslam	3642	3133	3762	3847	3529	3564	3556	3601	3578	3597	3621	3617
Yabancı İslam	—	129	—	—	—	—	—	—	275	275	—	—
Rum	7876	9399	10596	11154	11797	11806	11890	12232	12839	12955	13335	14444
Yabancı Rum	—	60	—	—	—	—	—	—	184	184	—	—
Ermeni	—	26	47	49	47	34	38	37	40	42	23	—
Yabancı Ermeni	—	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Yahudi	212	86	97	106	100	100	104	104	104	105	101	70
Bulgar	—	5	46	46	46	—	—	—	—	—	—	—
Teba-i Ecnebiye	—	—	—	93	86	84	84	84	12	13	12	90
Yabancı	—	—	—	—	—	—	—	520	—	—	469	507
Toplam	11730	12854	14548	15295	15802	15588	15672	16578	17032	17171	17556	18227

(1884-1908 yılları arasındaki Aydın Vilayet Salnamelerinden yararlanılmıştır)

¹²³ Beyoğlu, a.g.m. , s.207

¹²⁴ Ersin Doğer, *Aliğa Tarihi (İlkçağ'dan 21. Yüzyıla)*, İzmir: Aliğa Kent Kitaplığı Dizisi, 2017, s.121.

¹²⁵ Zeki Arıkan, “XVI Yüzyılda Foça”, *Foça Üzerine Yazılar*, İzmir: Foça Belediyesi, 1998, s.8.

¹²⁶ Arıkan, a.g.m. ,s.8.

Aydın Vilayet Salnamelerinde Foçateyn kazası ile ilgili nüfus verileri ilk olarak 1884(1301) yılı salnamesinde verilmiştir. Bazı salnamelerde “nüfus vukuatı” başlığı altında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. 1885(1302) yılı salnamesinde Aydın vilayetine bağlı çeşitli yerleşim bölgelerine yerleştirilen aşiretlerden bahsedilmiştir. Foçateyn kazasına 11 hane, toplamda 62 neferin yerleştirildiği belirtilmiştir. Yapılan iskân işleminin 70 bin nefere yakın olduğundan bahsedilmiştir. İskân edilen aşiretlere ziraat faaliyetlerinde bulunmaları için araziler verilmiştir.¹²⁷ 1891(1308) yılı salnamesinde nüfus vukuatında Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfustan az olmasının sebebini Foça kazasının civar adalardan göç alması olarak belirtilmiştir.¹²⁸ 1896 yılında Şemsettin Sami'nin yazdığı “Kamus'ul Alam” adlı eserde Eski Foça ve Yeni Foça olmak üzere iki ayrı madde ile Foça hakkında verdiği bilgilerde Eski Foça'nın 6000 ahalisinin olduğundan, Yeni Foça'nın ise 5100 ahalisinin olduğundan bahsedilmektedir.¹²⁹ Foçateyn kazası için toplamda 11.100 gibi bir sayı ortaya çıkmaktadır. 1898(1316) yılındaki salnamede nüfus vukuatı kısmında 1896(1313) yılının bilgileri verilmiştir. Bu bilgilere göre 511 doğum, 349 ölüm vakası meydana gelmiştir.¹³⁰

Batı Anadolu kıyılarında bulunan başta Foça olmak üzere, diğer yerleşim merkezlerinin nüfus bilgileri farklı kaynaklarda tutarlılık göstermemektedir. Bu sebeple tam olarak sağlıklı veriler ortaya çıkmamaktadır. Tanzimat Dönemi ile İzmir Sancağında yabancı sermayenin artmasıyla birlikte ortaya çıkan işgücü açığı Ege adalarında yaşayan Rumlarla kapatılmaya çalışılmış ve böylelikle buraya Rum göçleri yaşanmıştır. Bu durum nüfusun yapısını değiştirmiştir. Yaşanan göçlerin sonucunda gelenlerin arasında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü parçalamayı hedefleyenlerin olması ve Yunanistan'ın bu politikasını destekleyenlerin olması siyasi bir sorun yaratmıştır. Bu durum iki ülkenin görüşmeleri ile çözülemeyip savaşa kadar uzanan anlaşmazlıklarla sonuçlanmış; bölgeye yerleşmiş Rumların Anadolu içinde ya da adalar arasında yer değiştirmesine sebep olmuştur. Bütün bunların yanında Osmanlı

¹²⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302(1885) Hicri Senesi Def'a 7, s.269-271

¹²⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307(1891) Hicri Senesi Def'a 13, s.565

¹²⁹ Şemsettin Sami, *Kamus'ul Alam*, İstanbul, 1314(1896), s.3443

¹³⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316(1898) Hicri Senesi Def'a 19, s.226

Devleti'nin düzenli olarak nüfus sayımı yapmaması nüfus verilerine güvensizliğe yol açmıştır. ¹³¹ Balkan Savaşları ile birlikte İzmir ve Batı Anadolu kıyılarına büyük ölçüde Türk göçleri yaşanmıştır. Böylelikle nüfus I. Dünya Savaşı öncesinde büyük bir değişime uğramıştır. ¹³² Nakracas'a göre 1912 yılında Aydın vilayetinde yaşayan Rumlar, genel nüfusun 1,3'üne tekabül etmekteydiler. Ayrıca Nakracas, Aydın vilayetinde yaşayan 622 bin 810 Rum'un 395 bin 559'unun, yani % 63,5'inin, İzmir Sancağına bağlı başta Foça olmak üzere, Bergama, Urla, Çeşme ve Karaburun kazalarında yaşadıklarını belirtmiştir. ¹³³ 1912 yılında İzmir Sancağında 754 bin 46 toplam nüfus içinde 449 bin 44 Rum nüfusu yer almıştır. Helenlerin çoğu bu senede Foça'nın da içerisinde olduğu kıyı kazalarında yaşamışlardır ve yaşayanların bu oranı %88'e tekabül etmektedir. ¹³⁴ Nakracas'ın eserinde verdiği tabloya göre 1912 yılında Yeni Foça'da 2.100 Türk, 19 bin 514 Yunan, 350 Ermeni, 250 Yahudi ve 100 diğer olmak üzere toplamda 22 bin 314 kişi yaşamaktadır. ¹³⁵ Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girilmeden 6 ay önce yaptığı resmî nüfus sayımına göre Foçateyn kazasında 7 bin 427 Türk, 15 bin 670 Rum, 83 Musevi olmak üzere 23 bin 180 kişi yaşamaktadır. ¹³⁶ I. Dünya Savaşı başlarından itibaren Osmanlı Devleti yönetimi Batı Anadolu kıyılarında yaşayan Rum ahaliyi göçe zorlamıştır. Bu dönemde Foça, Bergama, Çeşme, Karaburun'da Rum nüfusu yok denecek kadar azalmıştır. İttihat Terakki'nin Foçateyn kazasında yaptırdığı tehcir işlemi sonunda 1914 yılının sonlarında Yeni Foça'dan adalara göçen Rum sayısı 18 bin 67 olmuştur. ¹³⁷ 1917 yılı başında Foçateyn kazasında 8 bin 147 Müslüman, 69 Musevi, toplamda ise 8 bin 216 kişi yaşamıştır. ¹³⁸ Bu nüfus sayımına göre Foçateyn kazasında Rumların haricinde Ermenilerin de olmadığı görülmüştür. Mütareke döneminden sonra İzmir'in kurtulması ile birlikte Foça'da tamamen Türk nüfusu hâkim olmuştur.

¹³¹ Engin Berber, "Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Foça Kazası", *Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İzmir: Foça Belediyesi, 1996, s.35

¹³² Erkan Serçe, "İstatistiklerle İzmir (1917-18)", *Kebikeç Dergisi*, (1996), s.163

¹³³ Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenleri Kökeni (1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi)*, (çev. İbrahim Onsunoglu), İstanbul: Belge, 2003, s.78

¹³⁴ Nakracas, *a.g.e.*, s.82

¹³⁵ Nakracas, *a.g.e.*, s.82

¹³⁶ Berber, *a.g.m.*, s.35

¹³⁷ Berber, *a.g.m.*, s.35

¹³⁸ Serçe, *a.g.m.*, s.167

2.1.5. Mütareke ve İşgal Döneminde Foça

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanarak Mütareke Dönemi'ne girilmiştir. Antlaşmayı imzalamaya giden heyet Bahriye Nazırı Rauf Bey(Orbay), Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Miralay Esat Bey antlaşmayı imzaladıktan sonra, 31 Ekim 1918 tarihinde, sabah saat 11.00'da Foça'ya gitmişlerdir. İzmir merkezine olmak üzere İstanbul'dan bir torpido¹³⁹ istemişlerdir. Ardından akşam saat 06.00'da İzmir'e doğru hareket etmişlerdir. İzmir'e geldiklerinde Antlaşmayla ilgili olarak Rauf ve Reşat Beyler gazete muhabirlerine ayrıntılı bilgi vermemişlerdir. Yalnızca Osmanlı Devleti'nin yararına sonuçlandığını bildirmişlerdir.¹⁴⁰ Mütareke Dönemi'nin hemen ardından ise esirler konusu gündeme gelmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın esirlerle ilgili olan 4. Maddesi şu şekildedir:

*“İtilâf hükûmatına mensup üsera-yi harbiye ile Ermeni üsera ve mevkufini İstanbul'da cemedilecek ve bilâkaydü Şart itilâf hükûmetlerine teslim olunacaktır.”*¹⁴¹

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın bu maddesi gereğince İtilaf Devletleri esirlerinin iadesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar nezdinde 17 Kasım 1918 tarihinde İngiliz İrtibat Subayı Chilton, Harbiye Nezareti'ne sunduğu yazıda Türk esirlerinin iadesi için güvenli ve Mısır'a yakın bir liman olduğu gerekçesiyle İzmir'i uygun gördüğünü belirtmiştir. Yaralı ve hastalardan oluşan ilk esir kafilesi Kasım ayı ortalarında İzmir'e ulaşmıştır. 4. Kolordu Askere Alma Heyeti Başkanı Albay Süleyman Fethi Bey, Foça'ya çıkarılan Türk esirlerinin ihtiyaçlarının karşılandığını Harbiye Nezareti'ne telgrafla bildirmiştir.¹⁴² İngiliz esirleri ise 30 Ekim 1918 tarihinden itibaren teslim edilmeye başlanmıştır. Esirler İzmir'den tahsis edilen vapurlarla önce Foça'ya gönderilmiş, oradan da İngiliz nakliye gemilerine teslim edilmişlerdir.¹⁴³ Esirlerin iadesi belirli aralıklarla yapılmıştır. Bu durum 2 Kasım 1918 tarihinde Anadolu Gazetesi'nde şu şekilde geçmektedir:

¹³⁹ Peyk-i Şevket veya Berk Satvet adlı torpidolarından birisinin geleceği haber alınmıştır. Bkz. *Anadolu Gazetesi* 1 Kasım 1918 (1 Teşrin Sani 1334)

¹⁴⁰ *Anadolu Gazetesi* 1 Kasım 1918 (1 Teşrin Sani 1334)

¹⁴¹ Erim, *a.g.e.*, s.520

¹⁴² Selçuk Ural, “Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara, 2006, s.189

¹⁴³ *Anadolu Gazetesi*, 1 Kasım 1918 (1 Teşrin Sani 1334)

*“Dün (1 Kasım) şirketin Müsavat, hürriyet, zafer vapurları ve küçük bir vapur Şehrimizdeki (İzmir) İngiliz Esirlerini Foça’ya götürmüştür. Geriye kalanlar yarın (3 Kasım 1918) gidecektir.”*¹⁴⁴

Mütareke Dönemi’nde İzmir Valisi Rahmi Bey’dir. Kendisi İttihat ve Terakki Partisi’ne mensup olan Rahmi Bey, İzmir’de İttihat ve Terakki Partisi adına çeşitli çalışmalar yürütmüştür. I. Dünya Savaşı sonrası Mütareke Dönemi’nde ülkede İttihatçılık düşmanlığı artmıştır. Vali Rahmi Bey, İttihat ve Terakki mensuplarının eski birlik ve beraberliklerini devam ettirmeleri için yoğun çaba harcamıştır. Bu çabalarından biri de Teceddüt Fırkasının İzmir şubesinin kurulması olmuştur.¹⁴⁵ Teceddüt Fırkası Heyeti’nin içinde Eski Foça Müftüsü Vilayet Encümen Azasından Sırrı Efendi yer almıştır. Heyetteki diğer isimler ise İzmir Mebusu Rahmi Bey, tüccarlardan Giritli Raşit Bey, Eczacıbaşı Ferit Bey’dir.¹⁴⁶

İşgal hareketleri başlamadan kısa bir süre önce İzmir’in ve aynı zamanda Foça’nın işgal edilmesine ilişkin karar “Iron Duke” adlı gemide verilmiştir. İngiliz Amiral Calthorpe, 12 Mayıs 1919 tarihinde meslektaşları Defrance Sforza ile aynı günün akşamında kendi amirallik gemisi Iron Duke ile İzmir’e hareket etmiştir. Amiral, 13 Mayıs 1919 tarihinde öğleden sonra İzmir’e gelmiştir. Geldiklerinde hemen Amiral Calthorpe Komodor Fitzmaurice, Tümamiral Duvaux ve Kaptan Mogliano, Dayton ve Mavroudis ile müzakereye başlamıştır. Müzakerenin sonucunda Fransızların Foça’daki bataryaları tahminen 120 kişilik bir müfrezeye işgal etmeleri kararlaştırılmıştır.¹⁴⁷ Amiral Calthorpe başkanlığında yapılan toplantıda alınan kararları Amiral, Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa ile Vali İzzet Bey’e bir nota ile bildirmiştir. Bu notanın ardından Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa durumu bir telgrafla Babıali ve Harbiye Nazırı Şakir Paşa’ya bildirmiştir. Durumu bildirdikten sonra emrindeki birliklere şu emri vermiştir:

“İzmir mühtahkem mevki tahkimat bölgesi, bugün öğleden sonra (14 Mayıs 1919) İtilaf Devletleri Kıtaları tarafından işgal edilecektir. Toplar ve diğer her türlü harp malzemesi bu kıtalara teslim edilecektir. Bu bölgelerdeki komutanlar, subaylar ve erler bu bölge dışında ve gerilerinde toplanacaklar, kolorduca verilecek emre göre hareket eyleyeceklerdir. Bu işgal esnasında katiyen karşı

¹⁴⁴ *Anadolu Gazetesi*, 2 Kasım 1918 (2 Teşrin Sani 1334)

¹⁴⁵ Kemal Arı, “İşgale Doğru İzmir”, *İzmir Kent Ansiklopedisi*, İzmir: Kent Arşivi, (2013), s.271

¹⁴⁶ Celal Bayar, *Ben De Yazdım (Milli Mücadeleye Giriş)*, İstanbul: Sabah Kitapları, s.200

¹⁴⁷ G. Jaeschke, “İngiliz Belgelerinin Işığında Yunanlıların İzmir Çıkartması”, (çev. Mihir Eren), *Belleten Dergisi*, 32/128, s.569

konmayacak, işgale gelecek İtilaf Müfrezelerine gereken kolaylıklar gösterilecektir.”¹⁴⁸

Buradan anlaşıldığı üzere müzakereden birkaç gün sonra işgaller başlamıştır. 14 Mayıs 1919 tarihinde Fransız kuvvetleri hiçbir güçlük ile karşılaşmadan Foça’yı işgal etmiştir.¹⁴⁹ Fransızların Foça’yı işgalinden sonra, 19 Mayıs 1919’da işgali Yunan Müfrezeleri devralmıştır. Foça sahilindeki bataryalara Yunan Müfrezesi tarafından el konmuştur. Bu işgal karşısında Yunan ahali büyük bir coşku içerisinde Menemen istikametine doğru çekilmeye başlamıştır.¹⁵⁰ Yunanistan’ın Foça’yı işgalinden sonra uyguladığı ilk tasarruf Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanı olan Miralay Zafiriü’nün, İzmir işgal edildikten bir ay kadar sonra -Çeşme kazasında olduğu gibi- Foça sahillerinden deniz yoluyla tüm gıda maddelerinin ihracatını yasaklaması olmuştur.¹⁵¹

I. Dünya Savaşı öncesinde göç ettirilen Rumlar Yunanistan’ın İzmir’i işgal etmesinden sonra geri gelmeye başlamışlardır. Batı Anadolu’da işgal ile birlikte iskân faaliyetleri de artmıştır. 20 Ekim 1919 – 31 Aralık 1920 tarihleri arasında yapılan iskânlarda Foça’da 11 bin Rum iskân edilmiştir. İskân faaliyetleri Yunan İskân Memurları tarafında gerçekleştirilmiştir. Yunanistan’dan gelen Rum göçmenlerin durumlarını iyileştirmek için “Yunan Yüksek Komiserliğinin” çeşitli faaliyetleri olmuştur. Bu faaliyetlerin ilki çiftçi ailelerin topraklarının kredilendirilmesi olmuştur. Bunun için bir devlet bankasının kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁵² Bu faaliyetler çerçevesinde Foça’ya bir “Yunan Milli Bankası” kurulmuştur. 14 Nisan 1920 tarihinde İzmir Amerikan Konsolosu ile Yunan Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Kacidakis Yunan torpidosuyla Foça’ya gelmişlerdir. Yunan Milli Bankası’nı Foça’da açmak üzere gelen heyet, beraberinde bir memur ve bir demir kasa getirerek ahaliye borç vermiştir.¹⁵³ 1 Aralık 1920 tarihi itibarıyla Foça’daki 1838 Rum göçmene 1.687.350 Drahmi kredi verilmiştir.¹⁵⁴ Rum göçmenler içinde Foça’da iskân edenler

¹⁴⁸ *İstiklal Harbi Gazetesi*, 15 Mayıs 1919

¹⁴⁹ *İstiklal Harbi Gazetesi*, 15 Mayıs 1919

¹⁵⁰ Başkanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK), 52/25. 20 Mayıs 1919.

¹⁵¹ Engin Berber, *Bir İzmir Kâbusu (Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar)*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi kent Kitaplığı, 2002, s.101.

¹⁵² Çakmak, *a.g.e.*, s.204-205.

¹⁵³ BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Dosya No: 4631, Gömlek No: 347300, 4 Mayıs 1922.

¹⁵⁴ Çakmak, *a.g.e.*, s.205.

olduğu gibi, Foça'dan firar edenler de olmuştur. İskân faaliyetlerinin hız kazanmasından bir sene önce, 31 Aralık 1919 tarihli arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere Yunanistan'a firar eden Rumların terk ettikleri taşınmaz mallarının miktarı 20 bin 520 Osmanlı Lirası olarak hesaplanmıştır.¹⁵⁵

9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'in işgalden kurtulmasıyla birlikte Eski Foça'da bulunan Yunan Jandarmaları, Yunan İstimbotuyla Foça'dan ayrılmışlardır. Bu durum Rum ahaliyi paniğe sevk etmiştir. Yine bu süreçte kitleler halinde Foça'dan kaçışlar başlamıştır. 10 Eylül 1922 tarihinde Gerenköylü ve Söğütçüklü Rumlar limanda yığılmışlar; herhangi bir felaket olmaması için ikisi Rum ikisi Türk olmak üzere silahlı milisler güvenliği sağlamaya çalışmışlardır. 9 Eylül 1922 tarihinde Foçalı Muammer Kaptan'ın oğlu Mehmet Peker, Hükümet Konağı'na Osmanlı Sancağı çekmiştir. 11 Eylül 1922 tarihinde ise on beş erden oluşan Türk Süvari Birliği Foça'ya girmiştir.¹⁵⁶ Böylelikle Foça resmen işgalden kurtulmuştur.

¹⁵⁵ BOA, Dahiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH.UMVM.), Gömlek No: 13. Sıra No:22. , 31 Aralık 1919.

¹⁵⁶ Berber, *a.g.e.* , s.102.

3.BÖLÜM

3.1.CUMHURİYET DÖNEMİNDE FOÇA

3.1. 1.Yönetim

3.1.1.1 Kaymakamlar

Türkiye, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte her alanda değişim ve dönüşüm içerisine girmiştir. Bu değişim ve dönüşüm bürokrasi içinde de kısa sürede kendini hissettirmeye başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanının ardından sık aralıklarla tayinler ve atamalar gerçekleştirilmiştir. Bu atamalar nezdinde Foça'ya Cumhuriyet Dönemi'nin ilk kaymakamı 1925 yılında atanmıştır. Foça'nın ilk kaymakamı Cevdet Bey olmuştur. Cevdet Bey'in atama yazısı Dâhiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı) tarafından 13 Haziran 1925 tarihinde hazırlanmış ve dönemin Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) olan M. Cemil Uybadin'in imzası ile yine dönemin Başvekili (Başbakan) İsmet İnönü'ye sunulmuştur. Yazıda, “*Cevdet Bey'in Foça Kaymakamlığı'na tayinine ait kararname ifa ve takdim kılındı efendim*” denilmiştir.¹⁵⁷ Başvekil İsmet İnönü, 18 Haziran 1925 tarihinde, 6/2996 numaralı bu kararnameyi Reisicumhur (Cumhurbaşkanı) Mustafa Kemal Atatürk'e takdim etmiştir.¹⁵⁸ 19 Haziran 1925 tarihinde 4/709 numaralı Dâhiliye Vekili, Başvekil ve Reisicumhur'un imzası bulunan bu kararname ile Cevdet Bey'in tayini resmen gerçekleşmiştir.

Foça Kaymakamı Cevdet Bey, 1930 yılı Haziran ayına kadar Foça Kaymakamlığı görevini sürdürmüştür. 14 Haziran 1930 tarihinde Dâhiliye Vekâleti tarafından oluşturulan ve dönemin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın imzasıyla, 518/523 numaralı kararname ile çeşitli ilçelere yapılan kaymakam tayinleri Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'e sunulmuştur. Sunulan tayin listesinde Foça Kaymakamı Cevdet Bey'in Eğirdir Kaymakamlığı'na, Emniyeti Umumiye İkinci Şube Müdürü Şevket Bey'in Foça Kaymakamlığı'na tayini istenmiştir. Gönderilen kararname

¹⁵⁷ BCA, 13.06.1925 tarihli kararname kutu: 30-11-1-0 gömlek: 15 sıra 28 -2.

¹⁵⁸ BCA, 19.06.1925 tarihli kararname.

Mustafa Kemal Atatürk tarafından 26 Haziran 1930 tarihinde onaylanmıştır. Böylelikle Foça'nın yeni Kaymakamı Şevket Bey olmuştur.¹⁵⁹ Şevket Bey Foça Kaymakamlığı'nda çok fazla görev almamıştır. Onun ardından, yaklaşık 5-6 ay sonra, Foça Kaymakamlığı görevini Lütfi Bey üstlenmiştir. Lütfi Bey bir takım olaylar¹⁶⁰ yaşadıktan sonra tutuklanmıştır. Foça Kaymakamı Lütfi Bey'in tutuklanmasının ardından 12 Nisan 1931 tarihinde düzenlenen 2528 numaralı kararname ile yerine Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü İkinci Şube Şefi Hukuk Mektebi mezunlarından Gafur Bey tayin edilmiştir.¹⁶¹ Foça Kaymakamlığı görevine Gafur Bey'den sonra Hilmi Bey gelmiştir fakat göreve başlama tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 25 Mart 1935 tarihinde oluşturulan 2130 numaralı kararnamede Foça Kaymakamı Hilmi Bey 45 kuruş maaşla Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü İkinci Şube Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir.¹⁶² Hilmi Bey'den sonra A. Nusret Ertürk 22 Nisan 1935 tarihinde göreve başlamış ve 28 Ağustos 1940 tarihine kadar Foça Kaymakamlığı görevinde bulunmuştur.¹⁶³

3.1.1.2. Belediye

Belediyenin Kamus-ı Türki'deki sözlük anlamı “*Bir şehir veya kasabanın umumi işlerine ve temizlik vesaire işlerine bakan idare*”¹⁶⁴ olarak tanımlanmıştır. Belediye kavramı Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde değişen toplumsal, sosyal, ekonomik ve idari yapı geleneksel kurumların değişmesine yol açmış ve bu değişiklik kendini bir süre sonra yerel yönetimlerde de göstermiştir.¹⁶⁵ Osmanlı Devleti'nde ilk belediye “Şehremaneti” adıyla İstanbul'da, 1855 yılında kurulmuştur. Fransız idaresinden örnek alınarak oluşturulan belediye (şehremaneti) görevleri arasında yol ve kaldırım yapmak, temizlik işlerine bakmak, narh koymak ve uygulatmak gibi görevler yer almıştır.¹⁶⁶ İstanbul dışında taşralarda

¹⁵⁹ BCA, 26.06.1930 tarihli kararname kutu aynı gömlek 56 17 sıra 6.

¹⁶⁰ Lütfi Bey'in olayı ileri sayfalarda ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

¹⁶¹ 12.06.1931 tarihli kararname gömlek 62-9 sıra 19.

¹⁶² 25 Mart 1935 tarihli kararname gömlek: 94-8 sıra no: 15

¹⁶³ <http://www.foca.gov.tr/kaymakamlarimiz> (Son Erişim: 13.11.2018).

¹⁶⁴ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul: İdeal, 2015, s.237.

¹⁶⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2010, s.291.

¹⁶⁶ Feyzullah Ünal, “Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 30, (2011), s.243.

modern anlamda ilk belediye örgütlenmesine 1864 yılında çıkarılan “Vilayet Nizamnamesi” ile başlanmıştır. Bu nizamname ile vilayet, sancak ve kaza merkezlerine birer belediye kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁷ Bu nizamname ile kurulmak istenen belediyelerin çoğu kurulamamış ve girişimlerin çoğu başarısızlığa uğramıştır. Günümüzdeki belediye teşkilatının temeli gerçek anlamda 1877 yılında çıkarılan “Vilayetler Belediye Kanunu” ile atılmıştır.¹⁶⁸ Cumhuriyet Dönemi’nin ilk yıllarında yerel yönetimlerin içinde yer alan belediyelerin ana işlevi arasında Kurtuluş Savaşı ile tahribata uğrayan yerlerin onarımı ve temel ihtiyaçların giderilmesi olmuştur. Bu sorunları gidermek ve yerel yönetimleri iyileştirmek üzere Cumhuriyet Yönetimi, 1930 yılında 1580 sayılı “Belediyeler Yasası” yürürlüğe koymuştur. Osmanlı Devleti Dönemi’nde olduğu gibi bu yasa da Fransa’dan uyarlanarak alınmıştır.¹⁶⁹

Salnamelerden takip ettiğimize göre, 1876 yılından itibaren Eski Foça’nın ilk Belediye Reisi Mehmet Hilmi Efendi olmuştur. Dar bir kadrosu olan belediyenin meclisi ise iki Türk ve dört Rum’dan meydana getirilmiştir.¹⁷⁰ Eski Foça’nın nahiyesi olan Yeni Foça’da ise ilk belediye reisi Mustafa Ağa olmuştur. Yeni Foça’da belediye teşkilatı 1883 yılında meydana getirilmiştir.¹⁷¹ Cumhuriyet Dönemi’ne kadar Eski ve Yeni Foça’da toplam 13 belediye reisi görev yapmıştır.¹⁷² Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Atatürk Dönemi’nde Foça’da belediye ilk olarak Rumlardan kalan yerlerin tamirata ile meşgul olmuştur. Sonraki yıllarda ise yol ve kaldırım yapımı belediyenin faaliyetleri arasında yer almıştır. 1927-1928 Aydın Vilayeti Salnamelerinde Foça belediyesinin yaptığı faaliyetlere değinilmiştir. Salnamedeki bilgilere göre; yol inşası, 12 adet bina, 2 adet otel inşa edilmiştir. Bunların yanı sıra itfaiye teşkilatı kurulmuş ve sokaklar aydınlatılması için kullanılan gaz lambaları çoğaltılmıştır.¹⁷³ 1928 yılından günümüze kadar Foça’da görev alan belediye başkanlarını şu şekilde göstermek mümkündür.

¹⁶⁷ Ünal, *a.g.m.* , s.244.

¹⁶⁸ Ortaylı, *a.g.e.* , s.439.

¹⁶⁹ Hakkı Uyar, “Türkiye’de ve Dünya’da Yerel Yönetimler: Kısa Bir Tarihçe”, *Aydınlanma 1923 Dergisi*, Sayı 51, (2004), s 34.

¹⁷⁰ Serçe, *a.g.m.* , s.17.

¹⁷¹ Serçe, *a.g.m.* , s.17.

¹⁷² Cevat Yıldırım, *Foça (Su, Deniz, Gediz)*, İzmir: Efe Ofset 2017, s.328.

¹⁷³ *İzmir Vilayeti Salnamesi*, İzmir: Bilgi Matbaası, 1929, s.85-86.

Tablo 3: 1928-2019 Yılları Arasında Görev Yapan Belediye Başkanları

İSMİ	GÖREV YILI/DÖNEMİ
Fazlı Bey	1928
Hasan Ünlü	1930
Raşit Dirim	1940
Hilmi Ergun	1940-1944
Cemil Midilli	1944-1946
Mustafa Konuk	1951-1956, 1958-1960, 1967-1970
Niyazi Oran	1956-1957
Kemal Gür	1957-1958
Selçuk Dirim	1963-1967
Hasan Onay	1970-1973
Reha Midilli	1973-1980
Süleyman Ege	1980-1984
Serdar Mersin	1984-1989
Nihat Dirim	1989-1994, 1994-1999
Ali İlcan	1999-2004
Gökhan Demirağ	2004- 2009, 2009-2014, 2014-2019
Fatih Gürbüz	2019- Devam ediyor.

(Cevat Yıldırım, *Foça (Su, Deniz, Gediz)*, İzmir: Efe Ofset, 2017, s.328)

3.1.2. Mübadele Dönemi

3.1.2.1. Mübadele Öncesi Durum

Dünya, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru büyük değişimlerden geçecek olan ve imparatorlukların ulus devletlere evrilmeye başlayacağı bir sürece girmiştir. 1789 yılında meydana gelen Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik fikri imparatorlukların içerisinde yaşayan ulusları etkileyerek, bağımsızlık mücadelelerine girişmelerine sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti için bu durum, bunalımlı ve etkileri yıkıcı bir süreci başlatmıştır. Bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti varlığını sürdürebilmek için büyük bir var oluş mücadelesi vermiştir. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulana kadar da bu mücadele devam etmiştir.

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıklar gerek milliyetçilik düşüncesinin tesiri, gerek Avrupalı devletlerin dış müdahaleleriyle bir “ulus olma” bilinci içerisinde hareket etmeye başlamışlardır. Bu durum azınlıkların Osmanlı Devleti’nden koparak kendi bağımsız devletlerini oluşturma sürecini başlatmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti’nde azınlık sorunu ortaya çıkmıştır. 1829 yılında Yunanistan, 1878 Sırbistan, Karadağ ve Romanya, 1908 Bulgaristan ve son olarak 1913 yılında da Arnavutluk bağımsız birer devlet olarak Osmanlı Devleti’nden kopmuşlardır.¹⁷⁴ Özellikle Yunanistan, Osmanlı Devleti’nden elde ettiği topraklarla sürekli sınırlarını genişletmiş ve elde ettiği toprakları batılı devletlere tescil ettirmek için onlarla antlaşmalar imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmalar neticesinde elde ettiği bölgelerdeki azınlıklara bir takım haklar tanımak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmalar: Yunanistan’ın bağımsız oluşu ve 1830 Londra Protokolü, 1881 İstanbul Uluslararası Sözleşmesi, 1913 Atina Antlaşması ve 3 Numaralı Protokol’dür.¹⁷⁵

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl ile birlikte Balkanlardaki hâkimiyetini kaybetmeye başlamıştır. Balkanlarda kaybedilen topraklar ve Balkan devletlerinin bağımsız birer devlet haline gelmesi XX. yüzyılda giderek artmıştır. Bu durum göç sorununu da beraberinde getirmiştir. Türk yönetimi ve ordusu, yapılan savaşların kaybedilmesi neticesiyle Balkanlardan yavaş yavaş çekilirken; burada yaşayan, Türkler yaklaşık beş

¹⁷⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul: Alkım, 2012, s.29.

¹⁷⁵ Baskın Oran, *Türk- Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı, 1986, ss.32-36.

yüz yıllık yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Göç karşılıklı olarak mübadele sorununu da beraberinde getirmiştir. Mübadele sorunu Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında büyük bir mesele olarak önem teşkil etmiştir. İlk mübadele önerisi I. Dünya Savaşı arifesinde İttihat ve Terakki yönetiminde gündeme gelmiştir. Bu öneri sonraları "Büyük Mübadele" olarak sayılan ve 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında yapılan mübadelenin de bir nevi provasası sayılmaktadır. II. Balkan Savaşı'nın ardından Bulgaristan ile 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması, nüfus değişimini sağlayan ilk devletlerarası antlaşma olmuştur. Bu antlaşma ile Meriç Nehri sınır olarak kabul edilmiş ve Meriç ile Edirne arasında kalan topraklar Bulgaristan'a verilmiştir. Antlaşmada nüfus değişiminin nasıl olacağına ilişkin maddeler Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Devletleri arasında belirlenmiştir. Sınırın 15'er kilometrelik iki yakasında oturanlar için geçerli olan bu antlaşma için, 2-15 Kasım 1913 tarihinde, dokuz Bulgar ve altı Türk temsilciden oluşturulan karma komisyon Edirne'de toplanarak, nüfus değişimi ile ilgili ilk antlaşmayı oluşturmuşlardır. Bu karma komisyon 1914 yılına kadar ara ara toplanıp nüfus değişimi ile ilgili kararlar almıştır.¹⁷⁶ 1913 yılında Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması'na ek protokol ile yapılan nüfus değişiminin aynısını bu antlaşmadan birkaç ay sonra İttihat ve Terakki Yönetimi Yunanistan'a da teklif etmiştir. Venizelos, Ege kıyıları ve Doğu Trakya'nın güvenlik altına alınması şartı ile İzmir Rumları ve Makedonya'da yaşayan Müslümanların değişimine razı olmuştur.¹⁷⁷ I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Bulgaristan ve Yunanistan Devletleri ile yapılan bu antlaşmalar askıya alınmıştır. I. Dünya Savaşı çıkmadan önce Yunanistan ile Osmanlı Devleti'ni fiilen yöneten İttihat Terakki Yönetimi arasında gerginlikler baş göstermiştir. Balkanlarda yapılan zulümler artmaya başlamıştır. Bu süreçte Yunanistan'ın Sisam Adası'nda ihtilalcilerin arasında yer alan ve Müslüman halka zulüm yapanlardan biri olan Sofilis, Osmanlı Devleti tarafından idama mahkûm edilmiştir. Sofilis Yunan idareciler tarafından bir süre sonra Makedonya'ya vali olarak atanmış ve buradaki zulümleri sistematik hale getirmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Selahattin Önder, *Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Eskişehir, 1990, s.24-28.

¹⁷⁷ Oran, *a.g.e.* , s.46.

¹⁷⁸ Oran, *a.g.e.* , s.47.

İttihat Terakki Yönetimi Yunanistan'ın bu hareketine karşı ilk kez Gayrimüslim kesimi göçe zorlamıştır. Makedonya'dan göçlerin artmasıyla birlikte Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında karşılıklı göç hareketleri artmaya başlamıştır. Yunanistan Limni, Sisam, Midilli gibi adalardan Türkleri göç ettirip onların yerine Rumları yerleştirmiştir. Bütün bunların yanında Venizelos, Anadolu sahillerindeki Türk nüfusun fazla olduğu yerlere Rumları yerleştirerek orada nüfus elde etme politikası gütmüştür. Osmanlı Devleti ise Rum nüfusunun artışına engel olmak için çeşitli faaliyetlere girişmiştir.¹⁷⁹ Bu faaliyetler neticesinde ve Balkan Harbi'nde buldukları hiyanetleri sebebiyle Türklerden tedirgin olan pek çok Rum göç etmeye başlamıştır. Göçler özellikle İzmir ve çevresinde gerçekleşmiştir. Batı Trakya'dan göç etmeye başlayan ilk Rum kfilesinden hemen sonra Bergama, Dikili, Kınık, Menemen Rumları da göç etmeye başlamıştır. Diğer bölgelere nazaran Foça'da daha az Rum göçü yaşanmıştır.¹⁸⁰ Yunanistan İzmir ve çevresinde gerçekleşen Rum göçlerini İttihat ve Terakki Yönetimi'nin baskı ve şiddet uygulaması sonucu gerçekleştiğini belirtmiş ve bu sayede uluslararası kamuoyunda haklı çıkma gayreti içerisine girmiştir. Rum Patrikhanesi yaşanan göçleri boykot etmiş ve Rumların zorla yerlerinden edilerek Yunanistan'a sevk edildiğini iddia etmiştir.¹⁸¹ Rum Patrikhanesi asılsız ihbarlarla göçlerin sorumluluğunu Osmanlı Devleti yönetimine yıkmak istemiştir. 1912 yılının Haziran ayında Rum Patrikhanesi bu kez de Foça'da yaşayan Rumların -yine Foça'ya yerleştirilen Girit muhacirleri tarafından- mal ve hayvanlarının yağma edildiğini, Rumlara saldırılarak eşyalarına el konulduğunu ve şiddet uygulandığı yönünde bir iddia ortaya atmıştır. Dâhiliye Nezareti bu iddia karşısında Aydın Vilayetine gönderdiği telgraf ile bilgi istemiştir. Aydın Vilayeti Valisi Mehmet Celal Bey ise 3 Haziran 1912 tarihinde gönderdiği telgrafta Foça kazasında böyle bir durumun yaşanmadığını ve bu ihbarın asılsız olduğunu, Foça Kaymakamlığından gerekli bilgilerin alındığını belirtmiştir. Girit muhacirlerinin bu zamana kadar Rum halkına hiçbir zarar vermediğini yazarak, iddiayı ortaya atan Rum Patrikhanesinin bu iddiayı doğrulamasını istemiştir. Foça kazasının hangi sokağında, kimler tarafından ve ne

¹⁷⁹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Tarihi Göç*, İstanbul: Kum Saati, 2001, ss.123-124.

¹⁸⁰ Hasan Babacan, *Mehmed Talat Paşa 1874-1924*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005, s.83.

¹⁸¹ Babacan, *a.g.e.* s.84.

suretle böyle bir şey yapıldığını kanıtlaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁸² Böylelikle iddia kanıtlanamamış ve asılsız bir ihbar olduğu anlaşılmıştır.

1914 yılı itibariyle Batı Anadolu kıyılarında büyük bir gerginlik ve kargaşa ortamı hâkim olmuştur. Rum göçü artarak devam etmiştir. Göçlerdeki artış uluslararası kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, 1914 yılının Mayıs ayında, olayları yakından incelemek üzere Batı Anadolu'ya teftişe çıkmıştır. Talat Paşa'nın teftişe çıkmasından bir süre sonra Foça'da yankı uyandıracak kötü bir olay meydana gelmiştir. 11 Haziran 1914 tarihinde, saat altı buçuk civarlarında, o dönemde Foça'da kazı yapan Fransız Arkeolog Sartiaux ve Charles Manciet bir grup çete tarafından Foça'nın baskına uğradığına tanık olmuşlardır.¹⁸³ Foça bir grup çete tarafından basılmış ve direnenler ile çete arasında çıkan çatışma sonucunda Rum halkından bazı kişiler öldürülmüştür. Rumların Foça'dan gitmeleri istenmiştir. Foça'da yaşanan olayları Rum halkının önde gelenleri ile Arkeolog Satriaux Aydın Vilayetine duyurmuştur.¹⁸⁴ Talat Paşa, Foça'daki olayların yaşanmasından kısa bir süre önce, 1 Haziran 1914 tarihinde, Aydın'dan İstanbul'a çektiği telgrafta Heyet'in Manisa, Menemen ve Aydın gibi yerleri gezdiğini ve buradaki birçok Rum'un İzmir ve Foça yoluyla Yunanistan'a gitme arzusu içinde olduğunu belirtmiştir. Talat Paşa, Rum göçlerine engel olmak ve zarar görmelerini engellemek için İzmir Valisi Rahmi Bey ile birlikte büyük gayret sarf etmiştir.¹⁸⁵ Foça'da yaşanan olayların ardından Talat Paşa Foça'ya gelerek teftişlerde bulunmuştur. Olayların incelenmesi için bir komisyon kurmuş ve güvenliğinin sağlanması için Manisa'dan askeri birlik getirtmiştir. Durumu Bakanlık Müsteşarı'na 15 Haziran 1914 tarihinde çektiği telgrafla bildirmiştir.¹⁸⁶ Talat Paşa İstanbul'a döndükten sonra hemen ertesi gün 23 Haziran 1914 tarihinde, Aydın Mebusu Emmanuel Emmanueldi ve arkadaşlarının Rum göçleri ve alınan tedbirler hususunda verdikleri yazılı soruya ayrıntılı bir cevap vermiştir.¹⁸⁷ Gezisi sırasında aldığı tedbirlerden bahsederek Foça ile ilgili olarak ise şunları söylemiştir:

¹⁸² BCA, Dâhiliye Hukuk (DH. H), Gömlek No: 13, Sıra No: 59, Tarih: 25.06.1330.

¹⁸³ Emre Erol "Eski Foça'nın Kara Hazirani" *Toplumsal Tarih*, Sayı 248, (2014), s. 87.

¹⁸⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, ss.252-253.

¹⁸⁵ Babacan, *a.g.e.* s.85.

¹⁸⁶ Yıldırım, *a.g.e.* s.253.

¹⁸⁷ Babacan, *a.g.e.* s.87.

“Foça kasabasında bazı evlere girilmek suretiyle eşya yağma edilmiş ve bazı kimseler katledilmiştir. Foça'ya bizzat gittim, evveleminde Kaymakamın hakkıyla vazifesini ifa etmediğini gördüm ve derhal azlini arz ettim. Bit tabii hakkında takibat-ı kanuniye de icra edilecektir. Diğer taraftan İzmir müdde-i umumisi ile divan-ı harp azasından ve polis müdüründen mürekkep bir heyeti tahkikiye teşkil ederek izam edilmiştir. Bugün orada tahkikat devam etmektedir. Bit tabii bu fena fiile mütecasir olanlar cezalarını şiddetle göreceklendir.”¹⁸⁸

24 Haziran 1914 tarihinde ise Foça'ya olayları araştırmak için uluslararası bir komisyon gitmiştir. Komisyonun raporu bu olayı Müslümanlar ile İttihat ve Terakki Yönetiminin yaptırdığına yöneliktir. Ayrıca Felix Satriaux Foça'da gerçekleşen olaylara bizzat şahit olmuş ve çeşitli fotoğraflar çekmiştir.¹⁸⁹ Bir yanda ortada böyle bir iddia varken diğer yanda Talat Paşa'nın açıklamaları ve faaliyetleri neticesinde İttihat ve Terakki Yönetiminin böyle bir şeyi yapmadığı ortaya çıkmaktadır.

I Dünya Savaşı'ndan sonra Mondros Mütarekesi ve İşgal Dönemi'nde birçok Rum İzmir ve çevresine tekrardan göç etmiştir. İşgal boyunca özellikle Sevr Antlaşmasıyla (10 Ağustos 1920) birlikte çok sayıda Rum İzmir ve çevresine yerleşmiştir. 1922 yılında ise Yunanistan'ın Anadolu'da uğradığı büyük bozgun karşısında birçok Rum bu sefer Yunanistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Rumlar kaçarken mallarını ve mülklerini bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁹⁰ Aynı durumu Türkler ise Anadolu'ya göç esnasında yaşamışlardır. Göç meselesi 1923 yılında Lozan Antlaşması sırasında iki ülke arasında çözüme kavuşturulacak sorun olarak kalmıştır.

3.1.2.2. Mübadele ve Lozan

26 Ağustos 1922 tarihinde Büyük Taarruz neticesinde Yunan ordusu Türk ordusu tarafından bozguna uğratılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın son savaşı olan Büyük Taarruz ile birlikte Türk milleti, 1918 yılından itibaren başlayan fiili işgallere son vermiştir. Anadolu'nun işgal kuvvetlerinden temizlenmesinin ardından Savaş Dönemi sona ermiş, Diplomasi Dönemi başlamıştır. 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Türk-Yunan çatışması son bulmuştur. Aynı zamanda İtilaf Devletleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin varlığını kabul etmek

¹⁸⁸ Babacan, *a.g.e.* , s.90.

¹⁸⁹ Erol, *a.g.m.* , ss.88-89.

¹⁹⁰ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, (çev. Orhan Azizoğlu), İstanbul: Yapı Kredi, 1997, s.96.

zorunda kalmışlardır. Ateşkes Dönemi ile birlikte yapılacak barış antlaşması hususunda yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında Barış Antlaşması'nın imzalanması kararlaştırılmıştır.¹⁹¹ Böylelikle Türkiye, İtilaf Devletleri'nin dayattığı yıkıcı ve bölücü özellikte olan Sevr Antlaşması'na karşı Lozan Antlaşması ile kendi bağımsızlığını sağlamıştır.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından Anadolu'da büyük göçler yaşanmaya başlamıştır. Bu göçlerin çoğu Yunan ordusunun bozgunu ile birlikte Rum göçleri olmuştur. Rumlar ile birlikte Musevi ve Ermeni göçleri de yaşanmıştır. Türkiye'de yaşayan Rumlar yenilginin ardından yaşanan panik havasıyla birlikte Yunanistan'a gitmek için başta İstanbul ve İzmir olmak üzere kıyı kentlerine yığılmışlardır.¹⁹² Kurtuluş Savaşı'nın ardından ortaya çıkan göç sorunu iki ülkenin de gündemine önemli ve çözülmesi gereken ilk mesele olarak yerleşmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti barış görüşmeleri için 27 Ekim 1922 tarihinde İngiltere, Fransa, İtalya tarafından gönderilen nota ile 13 Kasım 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan kentinde toplanmasını önerdikleri barış konferansına davet etmişlerdir. Dönemin Dışişleri Bakanı Dr. Rıza Nur gönderilen notayı meclise sunmuştur. Barış görüşmelerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin yanı sıra İstanbul Hükümeti de davet edilmiştir. Sadrazam Tevfik Paşa bu daveti fırsat bilerek Mustafa Kemal Paşa'ya Lozan da birlikte hareket etme önerisini sunmuştur. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Türkiye'nin tek temsilcisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğunu belirtmiştir. Sadrazam Tevfik Paşa'nın yapmış olduğu teklif mecliste tepkiyle karşılanmış ve bütün bunların sonucunda Lozan görüşmelerinde ortaya çıkacak çift başlılığın kaldırılması ve tek temsilcinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğunu Dünya Kamuoyuna göstermek için, saltanatın kaldırılması kararlaştırılmıştır. Lozan görüşmeleri başlamadan 1 Kasım 1922 tarihinde "Saltanat kaldırılmış" ve Osmanlı Devleti sona ermiştir.¹⁹³

¹⁹¹ Ömer Budak, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 26, (2010), s.131.

¹⁹² Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul: Tarih Vakfı, 2000, s.7.

¹⁹³ Taha Akyol, *Bilinmeyen Lozan*, İstanbul: Doğan, 2014, s. 64-65.

3 Kasım 1922 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'na gidecek heyet TBMM tarafından belirlenmiştir. Baş delege İsmet Paşa, ikinci delege Maliye Bakanı Hasan (Saka) Bey, üçüncü delege ise Dr. Rıza Nur seçilmiştir. Lozan'a gidecek heyet toplam kırk kişiden oluşmaktaydı.¹⁹⁴ Lozan Barış Antlaşması'nın ilk görüşmeleri 3 Şubat 1923 tarihine kadar sürmüştür. Barış Antlaşması ancak ikinci kez toplandıığında, 24 Temmuz 1923 tarihinde, imzalanabilmiştir.¹⁹⁵ Lozan Antlaşması'nda birçok önemli mesele gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Türkiye'nin tutumu bütün meselelerde öncelikli olarak Misak-i Milliden kesinlikle ödün vermemek olmuştur. Lozan'da azınlıklar başlığı altında mübadele meselesi tartışılmış ve çözüme varılmaya çalışılmıştır. Anadolu'nun işgalden kurtarılmasıyla birlikte Yunan ordusu çekilirken yaklaşık 1 milyon Rum Yunanistan'a göç etmiştir. Bu göç Yunanistan'ı büyük ekonomik ve toplumsal bunalımlara sevk etmiştir. Yunanistan, göçlerin önünün kesilmesi ve bir çözüme kavuşturulması için Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur. Cemiyet, göçmenlere yardım işlerinden sorumlu olan Dr. Nansen'i bu işi çözüme kavuşturması için 22 Eylül 1922 tarihinde görevlendirmiştir. Nansen ilk olarak, 27 Eylül 1922 tarihinde, Atatürk'e telgraf çekmiş ve 12 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a gelerek Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcisi Hamit Bey ile görüşmüştür.¹⁹⁶ Nansen Venizelos'a da telgraf çekmiştir. Nansen çektiği telgrafta Yunanistan'a giden Rumların artık geri döndürülmesinin imkânsız olduğunu, yerlerinden olan yüzbinlerce insanın bir an önce yerleştirilmesi gerektiğini ve Türkiye ile bir antlaşma yapmak suretiyle Makedonya ve Batı Trakya'daki geniş topraklara göçmenlerin yerleştirilmesiyle sorunun çözümlenebileceğini belirtmiştir.¹⁹⁷ Venizelos telgrafa verdiği cevapta Lozan Antlaşması'nda Türkiye'ye nüfus mübadelesini önereceklerini söylemiştir. Kış gelmeden sorunun çözüme kavuşması gerektiğini, Anadolu'dan Yunanistan'a gelen göçmenler için yer ayrılması ve bunun için de Rumeli Müslümanlarının Anadolu'ya gönderilmesi gerektiğini, bu konuda da Mustafa

¹⁹⁴ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları(1922-1923)*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990, s.5.

¹⁹⁵ Şimşir, *a.g.e.*, s.11.

¹⁹⁶ Gülhan Barış Çakmak, *Lozan Konferansı'nda Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Sonrasında Türkiye'deki Gayri Mübadillerin Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2015, s.10.

¹⁹⁷ Kemal Arı, "Mübadele ve İzmir", *İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih*, Cilt 2, (2013), s.34.

Kemal'in ikna edilmesinin şart olduğunu söylemiştir. Nansen bunun üzerine sorunun çözümünü mübadele fikrine ağırlık vererek düşünmüştür.¹⁹⁸

Lozan Antlaşması görüşmelerine 22 Kasım 1922 tarihinde başlanmış, mübadele konusu 1 Aralık 1922 tarihinde yapılan oturumda tartışmaya açılmıştır. Savaş tutsaklarının durumunu ele almak için açılan oturumda mübadele konusu tartışılmaya başlamış ve oturumun asıl konusu mübadele olmuştur. Dr. Nansen, Lord Curzon'un davetiyle oturuma katılarak yaptığı araştırmaları ve Türk-Yunan hükümetleri ile görüşmeleri sonucunda aldığı kararları açıklamıştır. Mübadele konusunun ortaya çıkması İsmet Paşa ve Dr. Rıza Nur'u şaşırtmıştır. Dr. Rıza Nur süreci şu şekilde anlatmaktadır:

*"Hâlbuki ruznamede yalnız, esir mübadelesi vardı. Hayrette kaldım. Bu mübadele benim Türkçülük noktasından ehas emelim idi; fakat böyle tarihte görülmemiş bir meseleyi nasıl teklif edeceğim diye öteden beri düşünüp duruyordum. Şimdi kendi kendine ortaya geldi. Yani gökten düşmüş minkudret oldu."*¹⁹⁹

Dr. Nansen, 1 Aralık 1922 tarihinde yapılan oturumunda sunduğu raporda durumun çok ciddi olduğunu ve bir an önce mübadelenin karşılıklı olarak yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bir milyondan fazla kişinin yerlerinden edilmesi, mallarını ve kazançlarını kaybederek farklı coğrafyalara yerleştirilmesi durumunun zor bir süreci ortaya çıkaracağını belirtmiştir. Bu sürecin ertelenmeden faaliyete başlanması gerektiğini, eğer mübadele ertelenecek olursa bunun ilerde daha da zor ve karmaşık bir hal alacağını söylemiştir. Bir an evvel Yunanistan ve Türkiye'ye göçmenlerin yerleştirilerek onların ekonomik faaliyetlere geçirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Daha önce Yunan-Bulgar nüfus mübadelesi antlaşması çerçevesinde oluşturulan bir komisyona benzer bir komisyon oluşturularak bu sürecin Milletler Cemiyeti ve hükümet temsilcileriyle birlikte tarafsız olarak yürütülmesinin uygun olacağını açıklamıştır. Nansen, Milletler Cemiyeti'nin tarafsızlık ilkesine uygun davrandığı ve bu yüzden güven arz ettiğini de belirtmiştir.²⁰⁰ İsmet Paşa, Nansen'in görüşlerine karşılık olarak önceden belirtilmemiş ve oturumun gündeminde olmayan mübadele

¹⁹⁸ Arı, a.g.m. , s.34.

¹⁹⁹ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul: Altındağ 1967, s.1041.

²⁰⁰ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1969, s.114-117.

konusunun ortaya çıkmasını hayretle karşılamış; mübadele ile alakalı Nansen'in belirttiği görüşlerin onun şahsi görüşleri olduğunu ve nüfus mübadelesi konusunda Türk Temsilcilerinin görüşlerini gelecek oturumlarda açıklayacağını söylemiştir.²⁰¹

Yunanistan ile Türkiye arasında yapılacak nüfus mübadelesi meselesinde Yunanistan, bu göçün zorunlu olmaması gerektiğini ısrarla savunmuştur. Buna karşılık olarak Lord Curzon bunun zorunlu olması gerekliliğini belirtmiştir. Nansen sunduğu raporda göçün isteğe bağlı olmaması gerektiğini söylemiştir. Tartışılan ikinci husus ise İstanbul Rumlarının göçe tabi tutulup tutulmaması olmuştur. 31 Aralık 1922 tarihinde yapılan oturumda İsmet Paşa, azınlıklar sorununun çözümünün zorunlu olarak yapılacak mübadele olacağını söylemiştir. Ayrıca İstanbul Rumlarının da mübadeleye tabi tutulması gerektiğini belirtmiştir. Görüşmeler sonucunda İsmet Paşa, Yunanistan'dan gelecek olan Türklerin orada bırakacakları mallara karşılık olarak alınacak tazminat doğrultusunda İstanbul'da yaşayan İstanbul doğumlu 200 bin Rum'un kalabileceğini kabul etmiştir.²⁰² Bunların dışında Fener Rum Patrikhanesi hususunda da hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Türkiye, Patrikhanenin İstanbul'dan ülke dışına gitmesini istemiş fakat bu konuda görüşlerini kabul ettirememiştir.²⁰³ Bunların yanında "Etabli" meselesi ortaya çıkmıştır. Bu mesele mübadeleye tabi tutulacak kesim konusunda Türkiye ile Yunanistan arasında fikir ayrılığı ortaya çıkarmıştır. Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumları mübadele dışında tutulacaklardı. Yunanistan 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Antlaşması'ndan önce İstanbul'da yaşayan Rumların değişim dışında tutulmasını istemiştir. Bu meseleyi İsmet Paşa anılarında şu şekilde anlatmıştır:

"Lozan'da Yunanlılarla bir mübadele mukavelesi imza ettik. Karşılıklı olarak mübadele yapacağız. Şu farkla ki, bizden gidecek olanlar gitmişler, birtakım ilişkileri kalmış. Kalmış olanlardan daha kimler gidecek ve kimler gitmeyecek, bunun tespitine çalışılıyor. Mübadele mukavelesine göre, İstanbul'daki Rumlarla, Garbi Trakya'daki Türkler mübadeleye tabi tutulmayacaklardır. İlk ihtilaf, İstanbul'da oturup da mübadeleye tabi tutulmayacak olan Rumların tespitinde çıktı. Mukaveleye göre, 1912 kanunu ile tespit edilmiş İstanbul belediye sınırları içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş Rumlar gitmeyeceklerdi. "Yerleşmiş olma", yani "etabli" tabiri üzerinde mutabık kalamadık. Yunanistan, mümkün olduğu kadar çok sayıda Rumun İstanbul ve çevresinde bırakılmasını

²⁰¹ L. Meray, *a.g.e.*, s.119.

²⁰² Murat Karataş, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi (1923-1925)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s.42-43.

²⁰³ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2014, s. 181.

*istiyordu. Lahey Adalet Divanı'ndan "etabli" üzerinde iştişari mütalaa alındı. Mesele bununla da çözülemedi."*²⁰⁴

İki ülke arasında ortaya çıkan bu mesele 1930 yılına değin süren görüşmelere rağmen çözülememiştir. Mübadele meselesi çerçevesinde süregelen müzakereler ile 10 Haziran 1930 tarihinde Yunanistan ile Türkiye arasında, Ankara'da imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile bu sorun çözüme kavuşmuştur.²⁰⁵

Nüfus mübadelesi, ülke ve askerlik sorunları komisyonu, sivil rehinelere geri verilmesi, savaş tutsakları mübadelesi gibi konuların Lozan Antlaşması'ndan önce sonuca vardiırılması için alt komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyona İtalyan temsilci Montagna başkanlık etmiştir. Komisyonun çalışmaları neticesinde mübadelenin zorunlu olması ve Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumlarının mübadele dışında tutulması kararına varılmıştır.²⁰⁶ Alt komisyonun çalışmaları neticesinde Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'na ek protokol ile Mübadele Sözleşmesi imzalanmıştır.

3.1.2.3. Mübadele

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Mübadele Sözleşmesi ile üç bağımsız üyenin dönüşümlü olarak başkanlık yapacağı karma bir komisyon oluşturulması kararlaştırılmıştır. Karma komisyonda üç üye haricinde bir Türk, bir yunan temsilci yer almıştır. Komisyonda Türkiye'yi İzmir Milletvekili Tevfik Rüştü Bey başkanlığında bir heyet temsil etmiştir.²⁰⁷ Karma Komisyon 1923 yılının Ekim ayında Atina'da göreve başlamıştır.

Kurtuluş Savaşı'nda yaşanan tahribatın derecesi büyük olmuş; ülkenin her yeri harap olmuş, evlerin büyük çoğunluğu kullanılmaz hale gelmiştir. Savaştan hemen sonra ülkeye yaklaşık 500 bin kişinin göç yoluyla gelecek olması bu hasarların bir an evvel giderilmesi ve göçmenlerin yerleştirilmesini gerekli kılmıştır. Aynı zamanda

²⁰⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar*, İstanbul: Bilgi, 1987, s.236.

²⁰⁵ İnönü, *a.g.e.* s.237.

²⁰⁶ <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-27/lozan-baris-andlasmagina-gore-turk-yunan-nufus-mubadelesi-ve-konunun-tbmmde-gorusulmesi> (13.12.2018).

²⁰⁷ Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (1991), s.23.

göçmenlerin geldikleri yere uygun sosyal ve iktisadi hayatlarına devam edebilecekleri yerlere iskân edilmesi gerekmektedir. Bütün bu sorunları gidermek için 13 Ekim 1923 tarihinde ‘‘Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti’’ kurulmuştur. 8 Kasım 1923 tarihinde 368 numaralı İmar ve İskân Kanunu ile görev yetkileri belirlenmiştir. İzmir Milletvekili Mustafa Necati kurulan vekâletin başkanı olarak seçilmiştir.²⁰⁸

İskân faaliyetleri sırasında sorun sadece göçmenlerin yurda getirilmeleri ve yerleştirilmeleri olmamıştır. Mevcut olan kısıtlı imkânlarla, iskân edileceklerin kazanç biçimi ve türünü göz önünde bulundurularak, onların bir an önce üretici duruma geçmelerini sağlamak gerekmiştir. Mustafa Necati gelecek olan göçmenlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması ve hasta olanların tedavi edilmesi gibi hususlarda Hilal-i Ahmer’den (Kızılay) yardım istemiştir. 24 Kasım 1923 tarihinde Mustafa Necati Bey Hilal-i Ahmer’e telgraf çekerek faaliyete girmelerini istemiştir. Gerekli görüşmeler sağlandıktan sonra, 6 Mart 1924 tarihinde Ankara’da, Hilal-i Ahmer genel merkezi yetkilileriyle İmar ve İskân Vekâleti arasında bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre mübadele ile gelecek göçmenlerin sağlık durumlarını daha yakından takip etmek ve yazışmaların sebep olacağı zaman kaybını önlenmek amacıyla Hilal-i Ahmer tarafından İzmir, Samsun, Trakya, Adana, Konya, İzmit bölge müdürlükleri merkezlerine birer temsilci gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Hilal-i Ahmer genel merkezi azalarından Hakkı Şinasi Paşa, İzmir temsilcisi olarak görevlendirilmiştir.²⁰⁹

Mustafa Necati için diğer önemli bir husus göçmenlerin taşınması meselesi olmuştur. Göçmenlerin taşınmasının nasıl gerçekleşeceği ve göçmenler için taşıma araçlarının belirlenmesi konusu önem teşkil eden bir konu olmuştur. Halkın kıyı kentlere yığılması deniz taşımacılığını ön plana çıkarmış; bu sebeple deniz yolu taşımacılıkta daha uygun görülmüştür. Göçmenlerin taşınması için ilk olarak bazı vapur şirketleri arasında ihale açılmış ve en uygun teklif İtalyan şirket Loid Tritino tarafından verilmiştir. Ulusal politikalar kapsamında yabancı bir şirketin böylesine önem arz eden göç olayında tercih edilmesi uygun görülmemiştir. Diğer yandan Mustafa Necati, ulusal şirketlerin güçlenmesini ve taşımacılığın Türk şirketleri tarafından yapılmasını istemiş ve bu konunun üzerinde önemle durmuştur. Bu

²⁰⁸ *İskân Tarihiçesi*, İstanbul: Hamit Matbaası, 1932, s.13.

²⁰⁹ Mesut Çapa, ‘‘Lozan’da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulamasında Türkiye Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti’nin Katkıları’’ *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 2, (1988), s.244-245.

düşünceleri doğrultusunda Mustafa Necati, sevkiyat ve nakliyat işlerini Seyrisefain idaresi ve diğer ulusal şirketlerin yapması için 600 bin liraya vapur alınmasını ve masrafların vekâlet bütçesinden karşılanması önerisini meclise sunmuş ve bu öneri meclis tarafından onaylanmıştır. Bütün bunların sonucunda Seyrisefain²¹⁰ idaresi şirketleriyle antlaşma imzalanmıştır. Mübadelede taşıma işlerinde görev alan şirketlere ait gemilerin isimleri şunlardır:

*Gülcemal, Akdeniz, Reşit Paşa, Kızılırmak, Şam, Giresun, Ümit, Gülnihal, Bahricedit, Altay, Ge libolu, Bandırma, İnebolu, Nimet, Canik, Millet, Sulh, Sakarya, Ankara, İnönü, Yeni Türkiye (Asya), İstanbul, Teşvikiye (Kurtuluş), Trabzon, Rize, Anadolu, Mahmut Şevket Paşa, İstiklal, Mahmudiye, Sadıkzade, Karabiga, Dumlupınar, Timsah, Ha cı Paşa, Kartal, Kırzade, Nilüfer Bozkurt, Rumeli, Sürat, Arslan, İsmet Paşa, Cumhuriyet, Turan, Milas, Girit*²¹¹

Göçmenleri taşıyan gemilerden en büyüğü “Akdeniz” isimli gemidir. Özellikle büyük yığılmaların olduğu Selanik gibi limanlara bu gemi gönderilmiştir.²¹²

Mübadele için yapılacak limanlar Yunanistan’da Selanik, Kavala, Volos; Girit’te Resmo ve Kandiye olarak belirlenmiştir. Türkiye’de ise bu limanların İzmir, Tekirdağ, İstanbul, Mersin ve Samsun olarak kararlaştırılmıştır. Mübadele için kolaylıkla yürütülebilmesi için önemli coğrafi noktalarda ve limanlarda alt komisyonlar oluşturulmuştur.²¹³

Mübadele ile gelen göçmenlerin yerleştirilmeleri için mıntıklar oluşturulmuştur. Bu mıntıklar göçmenlerin geldikleri yerlerin iklimi ve uğraştıkları mesleki faaliyetler gibi özellikler göz önünde bulundurularak oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu mıntıkların dördüncüsü İzmir’e aittir. Dördüncü mıntıkada Zeytinci, Drama ve Kavalalılarla, Selanik ve çevresinden gelenlerin Manisa, İzmir, Mentеше, Denizli ve çevresine yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır.²¹⁴ Bunların yanı sıra 28 Kasım 1923 tarihinde “Misafirhaneler Talimatnamesi” çıkarılmıştır. Bu talimatname ile

²¹⁰ Arı, a.g.m, s.26-27.

²¹¹ Kemal Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, İzmir: Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi, 2008, s. 151.

²¹² Arı, a.g.e. , s.152.

²¹³ Halil Şimşek, *Lozan’ın Getirdiği Statü ve Türkiye’de Azınlıkların Durumu (1923-1974)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006, s.260.

²¹⁴ *İşkân Tarihçesi*, s.18.

ihraç iskelelerinde, iskân mıntıklarında ve konak yerlerinde misafirhanelerin açılması kararlaştırılmıştır.²¹⁵

Mübadele için hazırlıklar devam ederken Yunan Hükümeti'nin Türklere karşı baskısı artmaya başlamıştır. 1923 yılının Ekim ayında Yunanlılar Girit'te Türklere ait Emlakları yağma ve talan etmiş, hayvanlarına el koymuşlardır. Türkler büyük bir korku ve panik neticesinde Girit'i terk etmek zorunda kalmışlardır. Girit'teki olaylar kısa bir süre içerisinde Midilli'de yaşanmaya başlamış ve o dönem Midilli'de bulunan Foça halkı baskı ve şiddetlerin artmasıyla vapurları kullanarak Resmo'ya gitmek zorunda kalmışlardır.²¹⁶

İlk kafiye 1923 yılında Kasım ayının sonunda Hanya'dan yola çıkmış ve İzmir'e 3 Aralık 1923 tarihinde İzmir'e gelmişlerdir. 1027 kişi olarak yola çıkan göçmenler 1028 kişi olarak İzmir'e ayak basmışlardır. Bir kişilik artışın sebebi yolda gelirken bir doğum olayının yaşanmasıdır.²¹⁷ Gemilerle taşıma işlemleri devam ederken Selanik, Hanya, Resmo, Kandiye gibi büyük iskelelerde bekleyenlerin dışında, bunlardan daha küçük limanlarda da yığılmalar meydana gelmiştir. Limni gibi küçük limana sahip olan yerlere büyük gemiler yanaşamadığından, insanlar buralardan küçük gemilerle taşınmışlardır. 4 Şubat 1924 tarihinde Limni'de 1400 kişi göç için beklemekteydi. Bu vaziyet karşısında Atina'dan Hamdi Bey bir telgraf çekerek büyük bir geminin gönderilmesini ve aynı zamanda bu geminin ne zaman geleceğinin de belirtilmesini istemiştir. Bakanlık bu telgraf üzerine Limni'den gelen göçmenlerin büyük çoğunluğunu İzmir Limanı üzerinden Foça'ya göndermiştir. Bu göçmenlerin çoğu işsizdir ve Limni'de ortaklık yoluyla arazilerini işletmişlerdir; ayrıca Rençperlik yoluyla yaşamlarını sürdürmüşlerdir.²¹⁸

Mustafa Necati, yapılan çalışmaları yakından incelemek, eksiklikleri gidermek ve oluşacak herhangi bir aksiliğin önüne geçmek için göçmen mıntıklarını ziyarette bulunmuştur. 8 Şubat 1924 tarihinde İzmir'i ziyaret etmiştir. Hemen ertesi gün, 9 Şubat 1924 tarihinde, Foça'yı ziyaret etmiş ve yapılan çalışmaları yakından takip

²¹⁵ *İskân Tarihçesi*, s.19.

²¹⁶ Baki Sarısakal, *Mübadele Tarihinden Sayfalar*, s.45.

²¹⁷ <http://www.lozanhadilleri.org.tr/arastirma/ilk-mubadil-kafilesi-icin-iki-gazete-haberi-doc-dr-kemal-ari/> (15.12.2018).

²¹⁸ Arı, *a.g.e.*, s.223.

etmiştir.²¹⁹ Mustafa Necati, yapılan göçlerde bir sorun yaşanmaması için bu süreçte bütün gayretiyle çalışmalarını yürütmüştür. Bir yandan göçmenlerin gelmesi devam ederken, Rumlardan kalan eski binaların tamirâtı ve harap olan köylerin yapımı sürdürülmüştür. Bu hususta İzmir İmar ve İskân müdürü Cemil Bey, 1924 yılının Haziran ayında verdiği beyanatta tamir edilen hane sayılarını bildirmiştir. Buna göre dört ay zarfında Şubat ayında 208, Mart ayında 206, Nisan ayında 919 ve Mayıs ayında 407 hane tamir edilmiştir. Aynı zamanda Haziran ayına kadar dört aylık süreç içerisinde İzmir ve çevresine 23 bin 800 kişi iskân edilmiştir.²²⁰ Yunanlıların baskı ve zulümleri devam ettikçe Türkler Anadolu'ya kaçmak için kıyı kentlerine sığınmaya devam etmişlerdir. Büyük kitleler halinde yaşanan göçler devam etmiş ve liman kentlerine yığılmalar sürmüştür. 1924 yılının Temmuz ayında Selanik'te büyük bir göçmen kitlesinin yığılması üzerine göçmenlerin yurda bir an önce gelmelerini sağlamak amacıyla vapurlar gönderileceği duyurulmuştur.²²¹

Mübadele döneminde ortaya çıkan önemli sorunlardan birisi de “Emval-i Metruke” diye isimlendirilen terk edilmiş mallar olmuştur. Bunlar ev, dükkân, mağaza, fabrika, tarla, bağ, bahçe, değirmen, kıymetli taşınabilir ve ya taşınamaz malların hepsini kapsamaktadır. Mübadele sırasında Yunanistan'dan Türkiye'ye gelecek göçmenlerin orada terk ettikleri mallar, oluşturulan karma komisyon tarafından tespit edilerek, “Tasfiye Talepnamesi” denilen belgelerle kayıt altına alınmıştır. Bu süreç aynı şekilde Rumlarda da uygulanmıştır. Böylelikle ülkeye gelen göçmenlerin bu belgeler ışığında ülkeye daha hızlı bir şekilde yerleştirilmeleri amaçlanmıştır. Göçmenlerin hızlı bir şekilde yerleştirilip bir an önce üretici durumuna geçmeleri için çaba harcanmıştır.²²² Anadolu'nun birden bire Rumlar tarafından terk edilmesi, savaş ve ortaya çıkan yangınlar sebebiyle İzmir ve çevresinde birçok taşınmaz mal harap hale gelmiştir. Bu malların hızlı bir şekilde tamiri için İmar ve İskân Vekâleti yoğun bir çaba sarf etmiştir. Yunanistan'dan gelen göçmenler ise Rumlardan kalma ev, bağ, bahçe, dükkân, tarla gibi malları ele geçirmek istemiştir. Amaçları savaş yıllarındaki yaralarına bir umut aramak olmuştur. Ancak İzmir'de terk

²¹⁹ Arı, *a.g.e.*, s.226.

²²⁰ *Türk Sesi Gazetesi*, 03 Haziran 1924.

²²¹ *Anadolu Gazetesi* 4 Temmuz 1924.

²²² Kemal Arı, “Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de “Emval-i Metruke” ve “Fuzuli İşgal” Sorunu”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 15, (1989), s.695.

edilmiş mallar ortaya çıkan talebin yarısını bile karşılayacak sayı ve nitelikte değildir.²²³1923 yılında Foça’da Rumların terk ettiği taşınmaz mallar şu şekildedir.

Tablo 4: 1923 yılında Foça’da Rum Emval-i Metrukesi

Malın Cinsi	Dönüm/Adet	Değeri (Tük Lirası)
Hane (ev)	2005	171.000
Tarla	25.210	188.540
Zeytinlik	370	2.190
Bağ	22.100	166.500
Fabrika	4	18.000
Dükkân	346	71.140
Kahvehane ve Meyhane	21	4.200

(BCA, Emval-i Metruke(E.M), Kutu No: 2, Gömlek No:12, Tarih: 30.05.1923.)

3.1.2.4. Mübadele Tanıkları

Foçalı bir mübadil olan Raşit Kemali Bonneval, 16 Ocak tarihinde Limni Adası’nın Myrina kentinde doğmuştur. Bonneval’in baba tarafından soyu 1731 yılında Humbaracı Ocağı’nı kuran Humbaracı Ahmet Paşa’ya dayanmaktadır. Bonneval mübadele süreci ve Foça’ya gelişini şu şekilde anlatmıştır:

“Babam Selanikli. Annemle evlenince Limni’ye yerleşmiş. Anne tarafımın kökeni Karadeniz. Ailemiz üçü kız dört kardeş, anne ve baba altı kişiydi. Limni’de Balkan Harbi’nden sonra huzur bozulmuş. Birinci Cihan Harbi’nin sonlarına doğru eşraftan bazı ailelerle birlikte Ege vilayetlerine gitmişiz. Kimi aileler İzmir’e, Nazilli’ye giderken biz Manisa-Aksihar’ı tercih etmişiz. Hatta bir hemşirem orada doğmuş. Ancak İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilince önce İstanbul’a göç etmişiz. Oradan da Selanik üzerinden yeniden Limni’ye dönmüşüz. Pedersahi bir ailemiz vardı. Evde bize iki kişi yardım ederdi. Adile Hanım ile Rum kız Penelopi ev işlerinde ve mutfakta çalışıyordu. Oturduğumuz yerde Osmanlı Dönemi’nde Türkler ekseriyetteymiş. Ama Balkan Harbi’nden sonra nüfus oranları değişmiş. Aşağı yukarı müsavi hale gelmiş. Rumlar keşif olarak Rum Yalısı tabir edilen mahallede otururdu. Diğer taraflar da Müslümanların mahallesinde tek tük Hristiyan aileler vardı. Türkler ayrı, Rumlar ayrı oturuyordu. Genellikle Limni’de eşraftan olan, büyük arazi sahibi olan Türklerin topraklarını Rumlar işliyor ve hasılatın hisse alıyordu. Bundan dolayı Rumların ve Türklerin bazı yerlerde müşterek hayatları vardı. Babam Humbaracı Hasan Ağa da toprak ağasıydı. Yanımızda birçok Rum çalışıyordu. Adada Rumlar çalışıyordu biz yiyorduk. Babam rant geliri elde ediyordu. Limni’de kız ve erkek okulları ayırıydı. Erkeklerin hocasının lakabı “Kırmızı Hoca” olduğunu hatırlıyorum. Ramazan’da sahura davulcu Mehmet Efendi uyandırırdı. Ramazanda her akşam bir kişinin evine toplanılır, sohbet edilirdi. Rumlarda

²²³Arı, a.g.m. , s.699.

Ramazan'a saygı gösterirdi. Bayramlarda Püsküllükız Mevkii'ndeki kalenin yan tarafında eğlenmek için toplanılırdı. Mısri Sultanında türbesi oradaydı. Eş dost arasında bayramlaşma olurdu. Myrina'da Aşağı Cami, Yukarı Cami diye adlandırılan iki cami vardı. Aşağı Cami daha büyüktü. Püsküllükız'a yakındı. Limni'ye gittiğimde o caminin kiraathane olduğunu görünce çok üzüldüm. Limni'de kadınlar çarşaflydı. Kızlar 14-15 yaşlarında tesettüre girerdi. Erkeklerin kıyafeti Avrupalı tarzdaydı.

Mücadele olabileceğini babamdan duyduk ilk kez. Babam mücadele komisyonuyla temastaymış. Bazı günler eve geldiğinde "galiba bizi Türkiye'ye gönderecekler" diyordu. Bu arada babam teyzemin İstiklal Harbi'ne katılan eşi Rahmi Güntay'dan Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Türkiye'de yaşanan zorlukları haber alıyormuş. Annem babam mücadeleyi pek istemiyordu. Gideceğimiz yerde aynı rahatı bulamamaktan endişe duyuyorlardı. Ama adada huzur kaçmıştı. Yine de peder pek gönüllü değildi buraya gelmeye. Yola çıkmak için on günde hazırlandık. Gemi Myrina'ya gelince beş on dakikada yürüyerek limana gittik. İskele yok o zaman sandallarla açıkta bekleyen gemiye götürdüler bizi. Hocalar dualarla uğurladı. Geminin adı Kırzade idi. Gemi akşamüstü hareket etti. 14 Mayıs 1924 tarihinde Foça'ya gitmek üzere adadan ayrıldık. İki kız Rum gençleriyle evlendiği için bizimle gelemedi. Ailemizin yanında çalışan Rumlar, uzun yılların verdiği beraberlik sona ererken gözyaşı döktüler. Gençler Limni'den ayrılırken sevinçten silah patlattı. Ama büyükler engel oldu. Durup dururken hadise çıkarmasınlar diye. Rahat bir yolculuktan sonra ertesi sabah Foça'da Büyük Deniz Liman'ında şimdi Kaymakamlık olan binanın önünde karaya çıktık. Foça'ya bizden önce 2 Şubat 1924 tarihinde Pravušta'dan gelenler olmuş. Pravušta mübadeleden sonra Kavala'ya bağlandı. Rahmi Enişte'nin akrabaları, o zamanki Foça Kaymakamı Şeref Bey'e bizim geleceğimizi bildirmişler. Biz o yüzden ilk günler Cami'de değil evde kaldık. On beş günden sonra Yenice Foça veya Yeni Foça denilen yere, anne tarafından akrabalarımızın yanına gittik. 1925 yılında peder hastalandı. 1926 yılında İzmir'e gittik. Mektebe orada başladım. Çocukluğum hastalıklarla boğuşarak geçti. İlk, orta ve liseyi hastalıklar yüzünden güçlükle bitirebildim. Limni'de 1600-1650 kişi mübadeleye tabi olmuş. Bu bilgiyi 1999 yılında Limni'ye gittiğimde Myrina'nın o yıllardaki asker kökenli belediye başkanı Pasoklu Sovalos Kostas'dan öğrendim. Kurtuluş Savaşı sırasında çoğu Ege Bölgesi'nden Limni'ye kaçan Rumların sayısı daha fazlamış. Geldiğimizde Foça haraptı. Yollar diken içindeydi. Rumlar giderken evleri yakıp yıkmışlar. Binaların çoğu haraptı. Bazı evlerde Foça'nın yerli halkı tarafından yağmalanmıştı. Pravuştalılar Rumlardan kalan evlerin iyilerini almışlar. Onlar geldiğinde yerli halk pek memnun olmamış nedense. Biz gelince pek sevindiler. Biz Batı'ya dönüktük. Belki ondandı Foçalıların bizi sevmeleri. İlk başlarda yine de yerli nüfusla aramızda ufak tefek anlaşmazlıklar oldu, ama fazla sürmedi. Yıllardır dostane ilişkiler devam ediyor aramızda. Biz babam rahatsızlanıp İzmir'e gittiğimiz için mal edinmede biraz geç kaldık. Peder 52 yaşında İzmir'de öldü. Allah'tan elimizde belgeler vardı. Limni'de bıraktıklarımızın karşılığını alamadık. Bize 16-17 Rum ailesinin geçindiği araziye verdiler ama yine de bıraktıklarımızın karşılığı değildi verilenler. Babam biraz altın getirebilmişti ama altınlar onun hastalığı için harcandı. Mesleğim yok mübadelede verilen arazileri ortaklığa vererek geçiniyorum." ²²⁴

²²⁴ Bizim Gazete, 27 Eylül 2004.

Raşit Kemali Bonneval gibi Saliha Çakubey de 1913 yılında Limni Myrina’da doğmuş. Saliha Hanım mübadele ile ilgili şunları söylemiştir:

“Annem öldüğünde henüz 19 yaşındaydım. Babam Cemal İngiliz gemilerinde kaptanlık yapıyormuş. Beni Emine Halam ve Salih Eniştem büyütmiş. Eniştem Orsopol Köyü’ndeki çiftliklerde kâhyalık yapıyordu. Ben halamla kalenin altındaki evimizde kalıyordum. Memlekte Mariante, Maria ve Despina adlarında üç Rum arkadaşım vardı. Hep onlarla oyun oynardım. Türk arkadaşım yoktu. Yerli Rumlarla çok iyi geçiniyorduk. Mübadeleden önce Limni’ye Çeşme ve Ayvalıktan Rumlar geldi. O Rumlar bize zulüm yaptı. Hatta köylerden birinde bir kadını evde makarna yaparken kesmişler. Mübadele zamanı biz 12 hane, Akdeniz gemisiyle Kavala’ya gittik. Üç ay orada kaldık. Sonra aynı gemiyle Kavala’nın Pravušta Köyü’nden gelenleri alarak İzmir’e gittik. İzmir’de bizi hastanede misafir ettiler. Orada kontrolden geçtik, aşı yaptılar. İzmir’den karayoluyla tütün ekim zamanı Foça’ya geldik. Cami’de barındık bir müddet. Halam o zaman dağıtılan evlerden bir küçük ev almıştı, Bir de Bağlararası Köyü’nde iki tarla vermişlerdi. Limni’den bizden sonra gelenleri davul zurnaıyla karşılamaya gittik. Öz babam mübadele ile buraya geldi ve yeniden evlendi. Yeni eşinden beş çocuğu oldu. Hala ve eniştem beni üvey anne yanına vermedi. Nüfuslarına geçirdi. 1932 yılında halam öldü. Eniştem baktı bana. Daha sonra onun akrabalarından biriyle evlendim. Bu yaşa geldim Foça’ya bir türlü alışamadım. Limni, evim, arkadaşlarım aklıma geldikçe burnumun direği sızlıyor. Benim memleketim orası. Hani bugün birileri beni memleketime götürse önce kale altına giderim. Orada büyüdüm çünkü. Ne çok özledim oraları, bir bilsen. Gitsem orada yaşarım yeniden.”²²⁵

3.1.3. Ekonomik Faaliyetler

3.1.3.1. Tütün

Tütün, tarihi çok eskilere dayanan zararlı fakat dünya ülkelerine yüksek gelirler getiren önemli bir tarımsal üründür. Bu tarımsal ürünün anavatanın Amerika kıtası olduğu varsayılmaktadır. Tütün, geçmişten günümüze kadar çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Avrupa’da ilk kez ilaç olarak kullanılmaya başlayan tütün zaman içerisinde nargile, pipo, çiğneme tütün, sigara şeklinde keyif verici amaçlar için kullanılmaya başlamıştır. Tütünün Osmanlı Devleti topraklarına girişi ise tıpkı Avrupa’da olduğu gibi bazı hastalıkların tedavisi için ilaç amaçlı olmuştur.²²⁶ Osmanlı

²²⁵ Bizim Gazete, 20 Ağustos 2004.

²²⁶ Kerime Karabacak, “ Türkiye’de Tütün Üretimi ve Coğrafi Dağılışı”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, (2017), s.28.

Devleti topraklarına tütünün girişi ve Anadolu çiftçisinin bu tarımsal ürünle tanışması XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başında olmuştur.²²⁷

Osmanlı Devleti 1861 yılında tütün hakkında önemli bir karar vererek tütünün ithalatını yasaklamıştır. 1862 yılında çıkarılan nizamname ile tütünün kalitesi oranında vergi alınması kararlaştırılmıştır. Sonraları bu nizamname kaldırılarak, kalitesine bakılmaksızın, vergi miktarı okkası 12 kuruş olarak belirlenmiştir. 1874 yılında ise sigara üretimi yapan fabrikalar kurulmaya başlamıştır.²²⁸ 1883 yılında tütünün işletme hakkı otuz yıllığına Fransız Reji şirketine devredilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'ne kadar tütünden değişik oranda vergiler alınmıştır. Bu vergiler bazen kilosuna bazen ise kalitesine göre uygulanmıştır.²²⁹ 1926 yılında tütün tekeli elinde bulunduran Fransız Reji Şirketi'ne bedeli ödenerek imtiyazına son verilmiştir.²³⁰ Böylelikle tütün Devlet İhisar İdaresi'ne geçmiştir.

Osmanlı Devleti'nde tütünün ziraatı ilk olarak Makedonya, Kırcaali, Yenice bölgelerinde başlamıştır. Anadolu'da ise Bursa, Söke, Akhisar ve Foça'da tütün ekimi yapılmıştır.²³¹ Foça'nın Cumhuriyet Dönemi'nde, en önemli ürünü tütün olmuştur. Foça'ya mübadele ile gelen göçmenlerin önemli bir kısmı tütün tarımı ile geçimlerini sağlamışlardır. XIX. yüzyılın ortalarında özellikle Kavala bölgesinde 250 bin kişilik nüfus içinde tütün tarımı ile uğraşmayan çok az kişi yer almıştır.²³² Foça'ya Kavala bölgesinden çok sayıda kişi mübadele ile gelmiş, Foça ve çevresine yerleşerek yine tütün tarımına yönelmişlerdir. Tütün tarımı yapan çiftçiler Foça ve çevre köylerindeki kule denilen evlere yerleştirilmişlerdir. Bu evler genellikle tütün ekilen tarlaların başında yer alan evlerdir. Tütün tarımı yapan Kavalalılar genellikle Foça'nın köyü olan Bağarası'na yerleşmişlerdir.²³³ Tütün genel olarak İzmir'in her yerinde yetiştirilen bir

²²⁷ Güven Şahin-Nuran Taşlıgil, "Türkiye'de Tütün (Nicotiana Tabacum L.) Yetiştiriciliğinin Tarihsel Gelişimi ve Coğrafi Dağılımı, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 30, (2013), s.73.

²²⁸ Vakıf Mercimek, "Tarihi Süreç İçerisinde Türkiye'de Yetiştirilen Tütün Miktarı ve Değişim Sebepleri", *Tütün Ekserler Derneği Bülteni*, Sayı 42, (1999), s.11.

²²⁹ Mercimek, *a.g.m.*, s.11.

²³⁰ Özgür Kanbir, *Küreselleşme ve Yeni-Sağ Politikalar Ekseninde Türkiye'de Tarım Sektörünün Dönüşümü*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.123.

²³¹ Şahin- Taşlıgil, *a.g.m.*, s.73.

²³² Filiz Dıñoğlu, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 43, İstanbul, 2014, s.229.

²³³ <https://www.mahalligundem.com/yazarlar/sebahattin-karaca/ali-kaya-focanin-yasayan-tarihi/274/> (Son Erişim: (24.12.2018).

tarım ürünü olmuştur. İzmir mıntıkasında tütünün olgunlaşması Ağustos ayı içerisinde gerçekleşmektedir. Foça’da 1924 yılında 270 bin okka, 1925 yılında ise mübadele göçmenlerinin gelmesi ve üretime geçmesiyle birlikte 400 bin okka olmuştur. Tütün fiyatları okkası 1924 yılında 120-205 kuruş, 1925 yılında 80-215 kuruş arasında belirlenmiştir.²³⁴ 1927-1928 yılları arası İzmir’de tütün üretiminin ve buna bağlı tütün ihracatçılarının fazla olduğu bir dönemdir. 1929 yılına gelindiğinde İzmir genelinde tütün üretiminde düşüş gözlenmiştir. Foça’da 1929 yılında 80 bin okka tütün üretilmiş ve tütün fiyatlarının okkası 40-100 kuruş arasında değer görmüştür.²³⁵ 1929 yılında dünya genelinde yaşanan ekonomik kriz tütün üretiminde ciddi düşüslere neden olmuştur. 1930’lu yıllarda İzmir ve Foça’da tütün üreticileri ve tüccarlar ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. 1931 yılının Temmuz ayında İzmir’de 28 tüccarın stoklarında tütün kalmış ve bu tütünleri satmakta zorlanmışlardır. Devlet tarafından fiyatların uzun bir süre belirlenememesi krize yol açmış ve tüccarları zor duruma sokmuştur.²³⁶ 11 Mart 1932 tarihinde Yeni Asır Gazetesi “Foça çok feci vaziyette bulunuyor” başlıklı haberiyle Foça’nın içinde bulunduğu durumu şu şekilde aktarmıştır:

“Foça tütün parası alamayınca aç kalır. Bu kazanın tütün istihsal miktarı 2500 balyadır. Bu miktarın 2400 balyası henüz satılmamıştır. Beher dengi 55 kıyye itibar edilen bu tütün 132.000 okkadır. Kıyyesi elli kuruşa imal olduğuna göre bu kaza tütün için 66 bin lira sarf etmiş ve mukabilinde tütünü satıldığı takdirde dengine üç lira ancak veriyorlar. Sermayesi 66 bin liradan 7200 liraya sukut etmiş oluyor. Bu rakamlar Foça’nın vaziyeti hakkında acıklı bir izahdır. Yani bir balyayı 27.50 liraya mal eden Rençber’in eline 3 lira geçecektir. Bu kâfi gelmiyormuş gibi İnhisar İdaresi’nin emriyle Mart ayı zarfında satılmayan tütünleri idarenin ambarlarına kaldırmak mecburiyeti vardır. Şüphesiz bu bir usuldür ve yapılacaktır. Fakat bu mükellefiyeti yapacak olan zürra temenniye şayandır ki malını mahallindeki ambara teslim etsin. Hâlbuki Foça İnhisar İdaresi’nin 2400 balyayı istiap edecek yeri olmadığından bu tütünleri Menemen ambarına nakletmek lazımdır. Çiftçi denkleme ve çuval parasını kurtarmayan mahsule şimdi bir de balya başına otuz, kırk kuruş sarf etmek ıstırasında olduğu gibi tütünleri ambara teslim etmek muamelesi için de Menemen’de kalacağı günler zarfında ihtiyar edeceği masarifi hesaba kalmak icap eder. Zürraa göre bir mahsul ambara kalktı mı artık o maldan ümit hayır yoktur. Nasıl ki geçen senenin tütünlerini bir tüccar efendi almış, pek az miktarda kaparo da vermiş ve bir daha tütünleri aramamıştır. Bu tütünler maalesef hala İnhisar İdaresinin ambarında meftundur. Bu sene de aynı akıbetin karşısında titremekte olan zürra daha bir müddet tütünlerin ambara kaldırılmaması için salahiyetler makama müracaat etmişlerdir. Muhik olan bu talebin makamı aidi tarafından

²³⁴ Başlıca Emtiamız; “Tütünlerimiz”, Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sayı 1/7, (1926), s.106-107.

²³⁵ Genç, a.g.t. , s.52.

²³⁶ Yeni Asır Gazetesi, 29 Temmuz 1931.

ehemmiyetle nazara dikkate alınacağını ümit ediyoruz. Zira Foça bu sene varidat membalarından birini daha kaybetmiştir."²³⁷

Foça'da yaşayan halkın çoğu geçimini tütünden sağlamıştır. Bu yüzden tütün tarımının bu hale gelmesi Foça için büyük bir kriz yaratmıştır. Devlet yaşanan bu krizden kurtulmak için çeşitli yöntemler uygulamıştır. 1929 yılında önlemler alınmaya başlamış ve üretimin devam etmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 1929 yılında tütünlerini satamamış olan köylüye Tütün İnhisar İdaresi 2 milyon lira avans dağıtmıştır.²³⁸ 1934 yılında yapılan yardımlar neticesinde tütün üretiminde düzelmeye başlamış ve satışlar sağlanmıştır. Bu durum tütün üreticilerine ümit vermiştir. Fakat bu yıllarda Foça başta olmak üzere bazı kazalarda domuzlar tarlalardaki ürünlere ciddi zararlar vermişlerdir.²³⁹ 1936 yılında Bulgaristan tütünlerinin bozuk ve hasta olması neticesiyle ihracatta büyük artış yaşanmıştır. İzmir ve çevresinde hiç tütün kalmamıştır. Tütün okkası 60-70 kuruş arasında satılmıştır. Böylelikle tütün üreticisi ve ticaretini yapan kesim rahatlamıştır.²⁴⁰

Foça'da Cumhuriyet Dönemi ile birlikte gelen mübadillerin de etkisiyle tütün halkın büyük bir kısmının geçim kaynağını oluşturmuştur. Günümüzde tütünün çok önemi kalmamış olsa da Foça halkının önemli bir kısmı uzun yıllar boyu geçimini bu tarım ürününden sağlamıştır.

3.1.3.2. Foça Taşı

Foça ve çevresinde volkanik bir kayaç türü olan tuf çıkarılmaktadır. Bu kayaç Foça'ya özgü olduğundan "Foça Taşı" olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma XIX. ve XX. yüzyıllarda Batı Anadolu'da arkeolojik kazılar yapan Alman arkeologlar tarafından yapılan kazılar neticesindeki değerlendirmeler sonucunda yapılmıştır. Foça taşı diye adlandırılan bu volkanik tuf Foça, İzmir, Alaçatı bölgelerinde yoğun olarak bulunan bir kayaçtır.²⁴¹

²³⁷ *Yeni Asır Gazetesi*, 11 Mart 1932.

²³⁸ *Anadolu Gazetesi*, 4 Kanunsani (Ocak) 1929.

²³⁹ *Yeni Asır Gazetesi*, 11 Nisan 1934.

²⁴⁰ *Anadolu Gazetesi*, 21 Kasım 1936.

²⁴¹ Müge Arseven, *Larisa'da (Buruncuk) Bulunan Arkaik Taş Mimari Eserler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2013, s.42.

Foça taşı geçmişten günümüze değin Foça'nın mimari yapılarının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Antik Dönem'den itibaren inşa edilen yapılarda Foça taşı kullanılmıştır. Smyrna (Bayraklı) kazılarıyla, Athena Tapınağı'nın üst yapısının Foça taşından yapıldığı ortaya çıkmıştır.²⁴² Foça'da yer alan, 1870 ve 1920 yılları arasında inşa edilen çeşitli tür ve özelliklere sahip taş evlerin tamamının yapımında da Foça taşı kullanılmıştır.²⁴³ Böylelikle Foça taşı, Foça'nın bir simgesi haline gelmiştir. Bu taş, uzun ömürlü ve dayanıklı olması aynı zamanda yerel dokuyu yansıtan bir yönünün de olması nedeniyle önem teşkil etmiştir. Foça'da Cumhuriyet Dönemi'nden önce 20'den fazla değirmen taşı imalathanesi yer almıştır.²⁴⁴ Foça taşı sadece Foça'da kullanılan bir taş olmamıştır. Osmanlı Devleti Dönemi'nde İstanbul'daki önemli yapılarda da Foça taşı kullanılmış ve bu taş İstanbul'a Foça'dan gönderilmiştir. İstanbul'da yapılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mecidiye'nin (Tıp Fakültesi) yapımında Foça taşı kullanılmıştır. Yapılmakta olan bu bina için Foça'dan taş istenmiştir.²⁴⁵

Cumhuriyet Dönemi'nde Foça taşı ve taş ocakları önemini korumuştur. Taş ocakları ticaret için önemli ekonomik faaliyetler arasında yer almıştır. Foça'da 1926 yılının Mayıs ayında merkezi İstanbul olmak üzere 20 yıl süreyle ve 25 bin Türk Lirası sermaye ile 'Foça Değirmen Taş Ocakları Anonim Şirketi' kurulmuştur. Bu şirketin kurulması 9 Mayıs 1926 tarihinde çıkarılan 3544 sayılı kararname ile onaylanmıştır.²⁴⁶ Foça Değirmen Taş Ocağı uzun süre faaliyetlerini sürdürmüştür. Dönemin gazetelerinde Foça değirmen taşlarının tanıtımına yer verilmiştir. Tanıtımda değirmen taşlarının saatte 300 kıyye (kilo) un verdiği, dayanıklı ve uzun ömürlü olduğundan bahsedilmiştir.²⁴⁷ Foça değirmen taşları ile ilgili basılan broşürde Foça değirmen taşlarının özellikleri şu şekilde sıralanmıştır:

1. "Sünger gibi küçük küçük gözlere malik olup bu gözlerde tabiattan saklı su bulunur. Bu sular buldukları gözler aşınıp açılıncaya kadar hücrelerinde kalırlar. Taş çalışırken hâsıl olan harareti dışarı atar. Ve unun yanmasına da engel olur. Hububatı ezip çığnemez çok az kepek verir.

²⁴² Arseven, a.g.t. s.42.

²⁴³ Fevzi Bozkır, vd. "Foça (İzmir) Sivil Mimari Örnekleri ve Restorasyon" *Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu*, (2007), s. 455.

²⁴⁴ Vural Yiğit, Foça Taş Evleri <https://www.slideshare.net/VuralYigit/foa-evleri-83995353> (Son Erişim:25.12.2018).

²⁴⁵ BOA, Cevdet, Maarif Nezareti (C.MF.) Gömlek No:119, Sıra No: 5908, Tarih Hicri 09.01.1264.

²⁴⁶ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 19.30.3 Tarih: 09.05.1926.

²⁴⁷ *Hizmet Gazetesi*, 06 Mart 1929.

2. Camı bile elmas parçası gibi keser, bu taşın küçük parçalarına bakılınca elmas gibi zerrelere parıldadığı görülür.
3. Çalışırken aşındıkça yeni gözler açılır, bu sebeple kesmek hassasını daima aynı şekilde muhafaza eder. Tabiatında mevcut olan kesmek hassası çalışıkça artar ve eksilmez.
4. Foça Taşı çalışırken aşınmasından husule gelen zerrat o kadar küçüktür ki; suya karıştırılırsa tortu yapıp dibe çökmez. Bu sebeple unun içine taş kırıntılarının karışmasından husule gelen gıcırta olmaz.
5. Taşın esası: Silistir. Bu sebeple vücuda getirdiği un sıhhate pek faydalıdır. Çünkü Avrupa'da son zamanlarda ihtiyarlarda damar sertliklerini veremlilerde veremi ve birçok hastalıkları silis ile tedavi etmeye başlamışlardır. Foça Taşı ile öğütülen unların sıhhate pek faydalı görülmesinin sebepleri taşın esasının silis olmasıyla izah edilebilir. Çünkü aşınmadan husule gelen zerrat gıcırta yapamayacağı gibi sıhhat için çok faydalı bir devadır.
6. Gözleri oluşu, yapılırken kolay işlenmesini ve kolay kullanılmasını da temin eder ve ömrü uzatır.
7. Unundan yapılan ekmeği fırından çıktığı zaman kokusu bütün mahalleyi kaplar ve ununun Foça Taşı ile öğütüldüğünü herkes anlar.
8. Foça Taşının bulunduğu fabrika ve değirmen civarındaki başka taşlı fabrika ve değirmenlere tecrübeli halk kesinlikle gitmezler. ²⁴⁸

Foça'da taş ocakları ve ticareti uzun yıllar boyunca bölgede halkın önemli bir kısmının geçimlerini sağlamasında önemli bir rol oynamıştır.

3.1.4. Nüfus

Ulusal politikalar içinde nüfus politikaları, ülkeler açısından önemli bir konu olarak yer almıştır. Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan itibaren nüfus meselesi Türkiye açısından da önem teşkil etmiştir. Ülke kalkınmasında Türk nüfusunun etkin bir rol oynaması amaçlanmıştır. Uzun savaş yılları sebebiyle nüfusta ciddi azalmalar meydana gelmiş ve bu durum ekonomik, siyasal, askeri, sosyal vs. yönlerden olumsuz etkiler yaratmıştır.²⁴⁹

Nüfus sayımı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar genel olarak vergi ve askeri ihtiyaçların karşılanması için yapılan ve her kesime hitap etmeyen bir işlem olarak yapılmıştır. Osmanlı Devlet'inde diğer nüfus sayımlarından farklı istatistiki olarak ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır. Modern anlamda istatistik çalışmalarını gerçekleştirmek üzere 1874 yılında "İstatistik Dairesi" kurulmuştur. Bu

²⁴⁸ Foça Değirmen Taşları Broşürü, İzmir: Nelaşet Matbaası, 1948, s.6-7.

²⁴⁹ <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/cumhuriyet-donemi-nufus-politikasi-doc-dr-kemal-ari/> (Son Erişim: 26.12.2018).

kurum 1877 yılında kapatılmıştır. 1892-1913 yılları arasında nüfus ile ilgili çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 1913 yılında “Nüfus Müdüriyeti” kurulmuş; 1914 yılında ise çıkarılan nüfus kanunuyla ülke nüfusunu kayıt altına almaya yönelik önemli bir adım atılmıştır. Fakat ülkenin savaş halinde olması nüfus kayıtlarının yapılmasında büyük engel teşkil etmiştir.²⁵⁰

Cumhuriyet Dönemi’nde nüfus sayımı ulus devlet olma sürecinde ve modern devletin bir gerekliliği olarak önem arz etmiştir. Cumhuriyet idaresi ekonomik olarak iş gücünün ortaya çıkarılması ve üretkenliğin artırılmasını amaçlanmış, nicelik ve nitelik bakımından sağlıklı ve yüksek bir toplum ortaya çıkarma arzusunda olmuştur.²⁵¹ Bütün bunlar için var olan nüfusun belirlenmesi gerekmiştir. Diğer yandan Cumhuriyet’in ilk yıllarında İtalya ve Yunanistan gibi ülkeler Türkiye’nin nüfusunun az olduğunu iddia etmişlerdir. Nüfusun azlığı nedeniyle siyasi ve askeri olarak da Türkiye’nin güçsüz olduğunu belirtmişlerdir. Yeni kurulan Türk Ulus Devleti’ni olumsuz propagandalarla zayıf göstermeyi amaçlamışlardır. Bu olumsuz propagandaların önüne geçilmesi ve modernleşme faaliyetlerinin planlanarak siyasi ve askeri stratejilerin belirlenmesi açısından nüfus sayımının yapılması gereklilik arz etmiştir.²⁵² Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde nüfusun artmasına yönelik tutum sergilenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, 1923 yılında TBMM’de yaptığı konuşmada nüfus meselesinin önemini vurgulamış ve şunları söylemiştir:

“Efendiler! Nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesaili hayatiyesin dendir. İdari, askerî, malî ve iktisadi mesailde memleket nüfusunun miktarı sahihini bilmek ne kadar elzemse her sene yapılacak ihσαιyat [istatistik] ile nüfusun tezayüt veya tenakus miktarı anlaşılmeden esbabı tezayüdüün idamesi ve esbabı tenakusun izalesi için tedabir ittihaz etmek kabil olmayacağı derkârdır. Binaenaleyh yeniden tahriri nüfus icrasına pek acil ve mübrem bir lüzum muhakkaktır. Nihayetsiz gavail ve iştigalât hasebiyle şimdiye kadar Milli Hükümetin meşgul olamadığı nüfus meselesinin yeni sene zarfında ehemmiyetle nazarı dikkate alınması ve umumi bir tahriri nüfus hakkında vekâletçe mutasavver layihanın bir an evvel Meclise takdimiyle iktisabı kanuniyet etmesi temenni olunur.”²⁵³

²⁵⁰ Fevzi Çakmak “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 18-19, (2009), s.90.

²⁵¹ Ayhan Vergili “Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Dönem Nüfus Politikası” *Sosyoloji Yıllığı*, Sayı 22, (2013), s.314.

²⁵² Seyfi Yıldırım, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç ve Göç Politikaları (1921-1960)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24, (2016), s.277.

²⁵³ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima 1, 01.03.1339 (1923), Cilt 28, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s.5.

1923 yılından itibaren Yunanistan ile Türkiye arasında yapılan mübadele sözleşmesiyle birlikte ülkede göçler başlamış ve bu durum Türkiye'yi siyasi, sosyal ve ekonomik olarak etkilemiştir. Rumların Yunanistan'a, Türklerin ise Anadolu'ya gelmesi nüfusta bir homojenleşmeye yol açmıştır.²⁵⁴ 1923 yılında Foça'nın ve Foça'ya bağlı köylerin toplam nüfusu 1866 erkek, 2187 kadın olarak verilmiştir. Genel toplam ise 4.053 kişidir.²⁵⁵ Sayılara bakıldığında kadın nüfusun fazla olduğu görülmektedir. Bu durum savaşıardan dolayı ülke genelinde erkek nüfusun azalmasının Foça'ya yansması olarak değerlendirilebilir. Foça'ya sonraki süreçlerde mübadele ile özellikle Limni, Kavala, Selanik bölgelerinden göçmenler gelmişlerdir. Bu durum nüfusun artmasına sebebiyet vermiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan ilk nüfus sayımı için hazırlıklar 1926 yılında başlamıştır. Bu hazırlıklar doğrultusunda 11 Mayıs 1926 tarihinde nüfus sayımının önemini anlatan başbakanlık bildirgesi yayınlanmıştır. Ardından "İstatistik Umum Müdürlüğü" kurulmuş ve bu kurumun müdürlüğüne Belçikalı İstatistikçi Camille Jackquart (Kamil Jakar) getirilmiştir. Kurum, 2 Haziran 1926 tarihinde dokuz maddelik bir kanun çıkararak nüfus sayımının gerekliliğini ve sayıma ilişkin talimatnameleri yayınlamıştır.²⁵⁶ Bu süreçten sonra nüfus seçiminin yapıldığı 1927 yılına kadar hazırlıklar sürdürülmüştür. Türkiye'de kuvvetli propagandalar başlatılmıştır. Camille Jacquart, İstanbul ve Ankara'da konferanslar vermiş ve nüfus sayımı ile ilgili bilgilendirme toplantılarında bulunmuştur. Türk Ocakları halka sayım ile ilgili konferanslar vermiş ve nüfus sayımın faydalarını anlatmıştır.²⁵⁷ Yine gazeteler, sayım ile ilgili bilgiler vererek propaganda sürecinde etkili olmuştur. Halkın kafasında oluşan soru işaretlerini gidermek için sürekli olarak nüfus sayımının faydalarında ve sayımın nasıl olacağından bahsetmişlerdir. İzmir'de de hazırlıklar

²⁵⁴ <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-23/cumhuriyet-donemi-nufus-politikasini-belirleyen-temel-unsurlar> (Son Erişim: 26.12.2018).

²⁵⁵ Serçe, *a.g.e.* , s.29.

²⁵⁶ Aytül Tamer- Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar", *Nüfusbilim Dergisi*, Sayı 26, (2004), s.77.

²⁵⁷ *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül III, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1929, s.6.

sürdürülmüş ve sayım günü yaklaştıkça duvarlara afişler asılmaya başlanmış ve radyolardan da bilgilendirmeler yapılmıştır.²⁵⁸

28 Ekim 1927 tarihinde yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre İzmir’de nüfus toplam 531 bin 579 kişi olarak sayılmıştır. Foça’da ise 4 bin 929 erkek, 3 bin 889 kadın olmak üzere toplamda 8 bin 818 kişi olarak belirtilmiştir.²⁵⁹ Foça’da nüfus, mübadele ile gelenlerle birlikte 1923 yılına nazaran iki kat artış göstermiş ve erkek nüfus kadın nüfustan fazla hale gelmiştir.

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımlarından sonra ikinci nüfus sayımı 1935 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte Cumhuriyet yönetimi, nüfusu arttırma politikalarına ağırlık vermiştir. 1930’lu yıllarda genel olarak Avrupa’da yükselen otoriter rejimler büyük tehlikeler içermeye başlamıştır. Dünya genelinde yaşanan siyasal gelişmeler Türkiye’nin kendisini savunmasını ve ekonomisinin kendisine yeterli hale getirmesini şart koşturmuştur. Bunları gerçekleştirmek için de yeterli nüfusa sahip olmak gerekmektedir.²⁶⁰ Nüfusun arttırılması ile ilgili çeşitli faaliyetler yürütülmüştür. Bu konu Atatürk’ün de üzerinde durduğu önemli bir mesele olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi’nin dördüncü büyük kurultayında nüfus meselesi partinin gündemine girmiştir. 1935 yılının Mayıs ayında yapılan kurultayda dönemin içişleri bakanı Şükrü Kaya nüfus hakkında şunları söylemiştir.

*“En büyük felaket de nüfus kıtlığına uğramaktır. Bizim memlekette nüfus durumu bugün muhtelif sebepler dolayısıyla layık olduğu ve lazım geldiği derecede değildir. Orta Anadolu’nun nüfusu bu memleketin şark ve garp hudutlarının bekçisi gibidir. Her şeyden evvel nüfusumuzun artması lazımdır.”*²⁶¹

1935 yılında yapılan nüfus sayımı ile ilgili ilk kanun 29 Mayıs 1934 tarihinde çıkarılmıştır. 10 maddelik olan kanunda seçimin 1935 yılında yapılacağı, her okuryazar vatandaşın vali, kaymakam ve nahiye müdürleri tarafından verilecek görevleri yerine getirmesinin zorunlu olduğu belirtilmiş; sayım ile ilgili genel kurallar,

²⁵⁸ Sema Polat, “1927 Nüfus Sayımı ve İzmir”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4-5, (1995), s.67.

²⁵⁹ *Devlet Yılığ* (1928-1929), s.277.

²⁶⁰ Fatih Tuğluoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935 “, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 7, sayı 25, (2012), s.62.

²⁶¹ Yaşar Semiz, “1923-1950 Döneminde Türkiye’de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 27, (2010), s.431.

yapılacak hazırlıklar ve kurallara uyulmadığı takdirde verilecek cezalar hakkında bilgiler verilmiştir.²⁶² 1935 yılında yapılacak sayımlarda, 1927 yılında gerçekleşen sayımlarda geçerli olan kurallar ve kanunlar genel olarak uygulanmış; ancak dönemin teknolojik gelişmeleri çerçevesinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler mecliste görüşülerek karara bağlanmıştır.²⁶³ Hazırlıklar tamamlandığında Cumhuriyet Dönemi'nde ikinci nüfus sayımı 20 Ekim 1935 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu nüfus sayımına göre İzmir'de toplam 596 bin 850 nüfusa sahiptir. Foça'da ise 4 bin 880 erkek, 3 bin 768 kadın, toplamda 8 bin 648 kişi sayılmıştır.²⁶⁴ 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre İzmir'de toplam nüfus az miktarda da olsa artış sağlamış; fakat Foça'nın nüfusu bir önceki sayıma nazaran az da olsa düşüş yaşamıştır.

1935 yılından sonra Türkiye Balkanlar'dan yoğun göç almaya başlamış bu durum İzmir'i ve dolayısıyla Foça'yı da etkilemiştir. Foça'ya özellikle Bulgaristan ve Romanya'dan gelen Türkler yerleştirilmiştir. Bu durum nüfusun artışı önemli ölçüde etkilemiştir. Foça'da 1927-1935 yılları arasında nüfus bilgileri şu şekilde gösterilebilir:

Tablo 5: 1923-1935 Yılları Arasında Foça'da Nüfus Dağılımı

Yıl	ERKEK	KADIN	TOPLAM
1923 ²⁶⁵	1866	2187	4503
1927 ²⁶⁶	4929	3889	8818
1935 ²⁶⁷	4880	3768	8648

²⁶² *Resmi Gazete*, 30 Mayıs 1934.

²⁶³ Ufuk Erdem, “ Cumhuriyet Türkiye'sinin İkinci Nüfus Sayımı (20 Ekim 1935)”, *Karadeniz Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 30, (2016), s.40.

²⁶⁴ *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin (Ekim) 1935*, s.5.

²⁶⁵ Serçe, *a.g.e.* , s.29

²⁶⁶ *Devlet Yıllığı (1928-1929)*, İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü, 1929, s.277.

²⁶⁷ *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin (Ekim) 1935*, İstanbul: Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 1936, s.5.

Bütün bunların dışında Foça'da 1940 yılı sayımına göre toplam nüfus 10 bin 125 olarak belirtilmiştir.²⁶⁸

3.1.5.Eğitim

Osman Devleti'nde eğitim alanındaki köklü değişiklikler XIX. yüzyılda başlamıştır. XVIII. yüzyılda ise ilk batılı anlamda eğitim veren okullar açılmaya başlamıştır. Bu okullar Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahri-i Hümayun gibi askeri okullardır. II. Mahmut Dönemi'nden itibaren eğitim kurumlarının açılması hız kazanmış ve sadece askeri okullar değil, mülki ve idari gibi çeşitli alanlarda da batılı anlamda eğitim veren okullar açılmaya başlamıştır. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde modern eğitim veren okulların sayısı artmaya başlamıştır. Eğitimi modernleştirme girişimlerinin sebebi devletin kötü gidişatına engel olmak isteğiyle nitelikli kişiler yetiştirmek olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra eğitimi bir düzene sokma çalışmaları başlatılmıştır. Çalışmalar sonucunda eğitimi düzene sokmak amacıyla 1869 yılında Safvet Paşa'nın Maarif Nazırlığı sırasında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Genel Eğitim Tüzüğü) çıkarılmıştır.²⁶⁹ Bu nizamname ile eğitim seviyeleri ilk, orta ve yüksek olmak üzere batılı eğitim anlayışında olduğu gibi üç kısma ayrılmıştır. Eğitim seviyesi ilkokul düzeyine indirilerek, ilk ve ortaokul kurumlarının sayısı arttırılmıştır. İzmir'de ilk Rüştîye (Orta Okul) Mektebi 1858 yılında 54 öğrenci sayısı ile eğitime başlamıştır.²⁷⁰ XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başına kadar İzmir ve çevresinde okul sayıları giderek artmıştır.

Foça'da Aydın Vilayeti Salnamelerine baktığımızda, okullardan ilk olarak 1883-1884 (1300-1301) yılları arasında tutulan salnamede bahsedilmiştir. Mekteb-i İptidai (ilkokul) Foça merkez kazasında açılmıştır. Öğrenci mevcudu 25 olan bu okulun öğretmeni Hüseyin Efendi'dir.²⁷¹ 1885 yılında Foça merkez kazasında İptidai Mektebi'nin yanı sıra, ortaokul seviyesinde eğitim veren Mekteb-i Rüştîye açılmıştır.

²⁶⁸ *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin (Ekim) 1940*, İstanbul: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1949, s.17.

²⁶⁹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş, 2014, s. 214.

²⁷⁰ Mithat K. Vural "Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Eğitim" *İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih*, Cilt:2, (2013), s.226.

²⁷¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1301/1884) Hicri Senesi Def'a 6, s.101.

Foça kazasına bağı ve onun bir nahiyesi olan Yeni Foça'da ise Mekteb-i İptidai açılmıştır. Foça merkez kazasında açılan Rüştüye'nin mevcudu 25, öğretmeni ise Mehmet Ali Efendi'dir.²⁷² Yeni Foça nahiyesindeki İptidai Mektebi'nin öğretmeni Hafız Mehmet Efendi olmuştur. Mektebin öğrenci sayısı ise 71 kişi olarak belirtilmiştir.²⁷³ Foça'da ilk kız mektebi 1902 yılında açılmıştır.²⁷⁴ 1908 yılına gelindiğinde mektep sayıları artmıştır. Foça kazası ve çevresinde de yeni mektepler açılmıştır. Foça'da Rüştüye ve İptida olmak üzere iki mektep mevcuttur. Rüştüye Mektebi'nin öğrenci sayısı 23, İptida-i Mektebi'nin ise 55'tir. Bunlar erkek mektepleridir. Kız mektebi olarak İptida-i Mektebi yer almıştır. Bu mektebin öğrenci sayısı ise 82'dir. Bunların dışında Rum Mektepleri yer almıştır. Rum erkek Rüştüye Mektebi'nde 3 öğretmen görev almıştır. Öğrenci sayısı 182'dir. Rum erkek İptida-i Mektebi'nde de 3 öğretmen görev almıştır. Bu mektebin öğrenci sayısı ise 350 olarak belirtilmiştir. Aynı şekilde Rumlara ait Kız Rüştüye ve İptida-i Mektepleri vardır. Bu mekteplerde toplam 5 öğretmen ve 370 öğrenci yer almıştır.²⁷⁵ Bunların dışında Foça'ya bağı Kozbeyli ve Ilıpınar karyelerinde (köylerinde) toplam 2 tane olmak üzere Rüştüye ve İptida-i Mektepler açılmıştır.²⁷⁶

Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim anlayışında köklü değişiklikler yaşanmış ve bu değişiklikler aşama aşama uygulamaya konulmuştur. Cumhuriyet'in henüz yeni ilan edildiği 1923 yılında Foça ve Foça'ya bağı nahiy ve köylerin hepsinde okul mevcuttur. 1923 yılı istatistiklerine göre Foça kazasında 10 adet İptidai Mektep yer almıştır. Bu mektepler erkek ve kız İptidai-i Mektepleri olmak üzere, 2 tanesi Foça merkez kazasındadır. Foça merkez kazası dışında Yeni Foça nahiyesinde ve Ilıpınar, Yeniköy, Gerenköy, Koca Mehmetler, Söğütçük, Çakmaklı, Kozbeyli köylerinde birer adet İptida-i Mektep mevcuttur. Bu mekteplerin içinde binası eski olduğundan dolayı Ilıpınar Köyü'ndeki mektep faaliyet gösterememiştir.²⁷⁷ Foça merkez kazası Erkek Mektebi'nde toplam 1 tanesi müdür olmak üzere 4 adet öğretmen görev yapmıştır. Müdür Ahmet Cemal Efendi'dir. Öğretmenlerin isimleri ise Ferit Oğuz, Cemal ve

²⁷² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1302/1885) Hicri Senesi Def'a 7, s.94.

²⁷³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1302/1885) Hicri Senesi Def'a 7, s.96.

²⁷⁴ BOA, Maarif Nezareti (MF), Gömlek No: 618, Sıra No: 15, 31 Mart 1902.

²⁷⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1317/1908) Hicri Senesi Def'a 25, s.381.

²⁷⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1317/1908) Hicri Senesi Def'a 25, s.386.

²⁷⁷ *1338-1339 (1923) İzmir Maarif istatistikleri*, İzmir: Hafız Mustafa Matbaası, 1924, s.23.

Mehmet Emin Efendilerdir. Kız Mektebi'nde toplam 2 kadın öğretmen görev almıştır. Bu öğretmenler Müdür Baise Hanım ve Öğretmen Nadire Hanım'dır. Yeni Foça Nahiyesi'nde bulunan Erkek Mektebi'nde 3 öğretmen görev almıştır. Bu mektebin müdürü Ahmet İkbâl Efendi, öğretmenleri ise Mustafa İlhan ve Fahri Efendilerdir. Çakmaklı, Kozbeyli ve Yeniköy köylerinde bulunan mekteplerde ise birer öğretmen görev almıştır. İsimleri sırasıyla Nafi, Mehmet Sabri, Hacı Hasan Efendilerdir.²⁷⁸

1923 yılından sonra çıkarılan kanunlarla eğitim ve öğretim alanında Osmanlı Devleti'nden çok farklı, ulus devlet olmanın gereklerini ve ideolojisini yerine getiren çağdaş bir sistem benimsenmeye başlamıştır. Bunun için atılan ilk adım, 3 Mart 1924 tarihinde, eğitimi bir çatı altında toplamak ve laik eğitim sistemini benimsemek adına çıkarılan "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" olmuştur.²⁷⁹ Bu kanuna göre bütün okullar ve medreseler tek bir çatı altında yani "Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı)" çatısında toplanacaktı. Böylelikle eğitimde millî bir amaç, hedef ve bilinç geliştirmek amaçlanmıştır. Kanunun uygulanması için Maarif Vekili Vasıf Bey görevlendirilmiştir.²⁸⁰

1924-1925 ders yılı İzmir'deki mevcut okullar temel eğitime başlayacak olan öğrenci sayısını karşılayamamış ve bu durum İzmir ve çevresinde yeni okulların açılmasını gerekli kılmıştır.²⁸¹ 22 Mart 1926 tarihinde eğitim ve öğretimin düzenlenmesine ilişkin "Maarif Teşkilatı Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun ile okul yöneticileri, öğretmen ve okullardaki işleyiş ve birçok konunun yanı sıra okullardaki ders saatleri ve okulda hangi derslerin okutulacağı gibi esaslar belirlenmiştir. Bunların dışında devletin izni olmadan okul açılmayacağından okullarda bulunan araç gereçlere kadar birçok esas belirli kurallara göre düzenlenmiştir.²⁸² 1926 yılının Şubat ayında, Maarif Teşkilatı Kanunu çıkmadan yaklaşık bir ay önce, Maarif Vekili, İzmir Maarif Müdürlüğü'ne gönderdiği tebliğde belirtilen şartlar yaklaşık olarak bir ay sonra

²⁷⁸ Erkan Serçe, *1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2001, s.130.

²⁷⁹ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.430.pdf> (Son Erişim: 23.11.2018).

²⁸⁰ Asım Arı, "Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2, (2002), s.188.

²⁸¹ Mithat K. Vural, *a.g.m.*, s.228.

²⁸² https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400789.pdf (Son Erişim: 23.11.2018).

çıkartılacak Maarif Teşkilatı Kanunu'na benzer nitelikler göstermiştir. Tebliğde uyulması gereken kanunlar şu şekilde sıralanmıştır:

- “1.Çeşitli yabancı mekteplerin Türkçe, Türk tarihi ve Coğrafya muallimleri Maarif Vekili tarafından tayin edilecektir. Bu mekteplerin muallimliklerine seçilecek muallimler millî duygular taşıyan kişiler olacaktır.
- 2.Mekteplerde ders araç ve gereçlerin eksik olması halinde eğitim ve öğretimin devam etmesine müsaade edilmeyecektir.
- 3.Mekteplerde kayıtlar Türkçe tutulacak ve Cumhurbaşkanı'nın 66-80 cm. ebadında olan bir resmi mektebin en müstesna yerine asılacaktır.
- 4.Mekteplerde mevcut olan kiliselerde ibadet için olsa bile dışarıdan hiçbir şahıs girmeyecektir. Kitaplarda dini propaganda amacıyla resimler bulundurulmayacaktır.”²⁸³

İzmir ve çevresindeki okullar bu tebliğe uygun olarak düzenlenmiş ve bu süreçte denetimler arttırılmıştır. Müfettişler aracılığıyla kazalar tek tek denetlenmiştir. Denetlenecek kazalar müfettişler arasında dağıtılmıştır. Foça kazasını müfettiş İsmail Hakkı Bey denetlemiştir. Foça kazası dışında Menemen ve Bergama kazalarını da yine İsmail Hakkı Bey denetlemiştir.²⁸⁴ 1926 yılında Foça kazasında 8 Muhtelit (karma) İlkokul mevcuttur. Bu okullarda toplam 14 öğretmen görev almıştır. Erkek öğrenci sayısı 331, kız öğrenci sayısı 208 olarak belirtilmiştir. Toplamda 539 öğrenci mevcuttur.²⁸⁵ 1926 yılında okulların yanı sıra halkın da eğitim ve öğretimden yararlanması için Halk Dershaneleri açılmıştır. Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa Bey Dönemi'nde İlköğretim Genel Müdürlüğü bünyesine bağlı bir Halk Eğitim Şubesi kurulmuş ve bu şube halk eğitimi çalışmalarını yürütmüştür.²⁸⁶ Atatürk halkın eğitilmesinin önemi üzerinde durmuş ve özellikle köylüye okuma yazma öğretilmesinin öneminden sıklıkla bahsetmiştir. Atatürk, halk eğitimi hususunda şu sözleri dile getirmiştir:

“Bizim izleyeceğimiz Milli Eğitim siyasetinin temeli, evvelâ mevcut bilgisizliği ortadan kaldırmaktır. Ayrıntılara girmekten kaçınarak bu fikrimi birkaç kelime ile açıklamak için diyebilirim ki, genel olarak bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıttak kadar coğrafi, tarihî, dinî ve ahlâkî bilgi vermek ve dört işlemi öğretmek, öğretim ve eğitim programlarımızın ilk

²⁸³ Sadiye Tutsak “İşgalden Kurtuluşa İzmir’de Eğitim (1919-1933)” *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, (Haz. Murat Alper Parlak), (2015), s.355.

²⁸⁴ Tutsak, a.g.b. , s.358.

²⁸⁵ *İzmir Vilayeti 1926 Senesi İstatistiği*, s.123-125-127.

²⁸⁶ Gönül Türkan Demir, Emine Altunay Şam, “Millet Mekteplerinin Fikri Temelini Oluşturan Halk Dershane ve Konferansları Talimatnamesi Üzerine Bir İnceleme” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 49, (2017), s.339.

hedefidir. Bu hedefe erişmek, Millî Eğitim tarihimizde kutsal bir aşama teşkil edecektir."²⁸⁷

Halk Dershaneleri 1926 yılından itibaren açılmaya başlamış ve Millet Mekteplerinin fikri bir temelini oluşturmuştur. Halk Dershanesi Foça'da 1926 yılında açılmıştır. Foça'da toplam 2 adet Halk Dershanesi mevcuttur. Bu Halk Dershanelerinde toplam 5 öğretmen görev yapmıştır. Toplamda 77 tane erkek kursiyer mevcut olup, hiç kadın kursiyer kayıt yaptırmamıştır.²⁸⁸

1926 yılından sonra eğitim faaliyetlerinde ve eğitimde değişimlere devam edilmiştir. Özellikle 1928 yılı Dil Devrimi'nin gerçekleşmesi ve yeni alfabenin öğretilmesi için yapılan çalışmalar açısından önem teşkil etmektedir. 1927-1928 yılları arasında yeni alfabe (Latin) ile yazılan salnameye göre, Foça'da 8 karma okul olduğu ve bu okullarda erkek 318, kız 215 öğrenci olduğu belirtilmiştir.²⁸⁹

1928 yılında Harf İnkılabı tartışmaları gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri, özellikle basın hayatının gelişmesiyle, başlayan alfabe tartışmaları Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Arap harflerinin zorluğu ve kullanışsız olması nedeniyle dili kolaylaştırmak ve sadeleştirmek amacıyla çeşitli çalışmalar ve fikirler ortaya sunulmuş fakat bir netice alınamamıştır. Bu sorun Atatürk'ün de en çok üzerinde durduğu, çözülmesi gereken sorunların başında yer almıştır. 1 Kasım 1928 tarihinde "Harf İnkılabı" kabul edilmiş ve böylelikle Atatürk bu tartışmalara son vermek istemiştir.²⁹⁰ Arap alfabesinin zorluğu ve okuma yazma oranlarının düşüklüğü bu inkılabı zorunlu kılan önemli neden arasında yer almıştır. Atatürk bu hususta şunları söylemiştir: "*Milleti bilgisizlikten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini bırakıp Lâtin esasından Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur.*"²⁹¹ Harf İnkılabından sonra halkın yeni alfabeği öğrenmesi ve okuma yazma öğrenip bilinçlenmesi için bir seferberlik başlatılmıştır. Çalışmalar neticesinde halka okuma yazma öğretmek amacıyla Mustafa Necati'nin Maarif Vekili olduğu dönemde, 24 Kasım 1928 tarihinde, "Millet Mektepleri Yönetmeliği" çıkarılmıştır. Bu yönetmeliğe göre kurslar A kursu ve B kursu olarak

²⁸⁷Demir-Altunay Şam, *a.g.m.* s.339.

²⁸⁸ *İzmir Vilayeti 1926 Senesi İstatistiği*, s.129.

²⁸⁹ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, İzmir: Bilgi Matbaası, 1929, s.87.

²⁹⁰ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılabı", *Atatürk Yolu Dergisi*, (2004), s.103.

²⁹¹ <http://www.atam.gov.tr/duyurular/harf-ve-dil-devrimi> (Son Erişim: 23.11.2018).

sınıflandırılmıştır. A kursunda eski alfabe (Arap) ile dahi okuma yazma bilmeyenler yer almış ve kurs süresi 4 ay olarak belirlenmiştir. B kursunda ise eski alfabe ile okuma yazma bilenlerin yer alması kararlaştırılmıştır. Bu kursun süresi de 2 ay olarak belirlenmiştir. Gezici ve seyyar kurslar ile bu süreç desteklenmiştir.²⁹² Bir an evvel yeni alfabenin öğretilmesi amaçlanmış ve hazırlıklar hızlı bir şekilde başlatılmıştır. 1928 yılının Eylül ayından itibaren 3.304 Halk Dershanesi, Millet Mektebi için hazır hale getirilmiştir.²⁹³ Millet Mekteplerinde derslere 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren başlanması kararlaştırılmıştır. Millet Mekteplerinin faaliyete geçmesiyle derslere yoğun katılım olmuştur. Dönemin gazetelerinde hemen hemen her gün Millet Mektepleri haberleri yer almıştır.²⁹⁴ Gazetelerin yazarları Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri hakkında görüşlerini bildirmişlerdir. Hizmet Gazetesi başyazarı Zeynel Besim, 1 Mart 1929 tarihinde yayınladığı “Türkçe” adlı makalesinde Harf Devrimi ve yapılan çalışmalar hususunda yazısının sonlarına doğru şunları dile getirmiştir: *“Telaşa gerek yok bu işin bilgi işi olduğunu hemen haber verelim. Türk Diliyle uğraşmış olanlar bize dipli (esaslı) bir yolbaşıcı (rehber) verirlerse bu milletin dağları deviren gençliği bu işi 5 senede halleder.”*²⁹⁵

1929 yılında Foça’da 2 tane Millet Mektebi faaliyet göstermiştir. Kadınların kurs yeri ile erkeklerin kurs yerleri ayrı binalara yapılmıştır. Kadın kursiyerlerin öğretmeni Mukaddes Hanım, erkek kursiyerlerin öğretmeni ise Cemal Bey olmuştur. Mukaddes Hanım kadın kursiyerlere haftada 3 gün öğleden sonraları ders vermiştir.²⁹⁶ Mektebe katılan bazı kadın kursiyerlerin isimleri ise Bahire Kasaplar, Asiye Törün, Nabiye Hanım, Zeynep Tan, Hacer Gürin, Rukiye Hanım, Müzeyyen Selçuk, Zehra Sayın, Ahmet Çamşur’un eşi, Refika Can, Sabiha Gür’dür.²⁹⁷

Eğitim faaliyetlerinin hızlı bir şekilde devam etmesi ve mevcut okulların yanı sıra Millet Mekteplerinin de açılmasıyla öğretmen sayısı yetersiz kalmıştır. 1928-1929 yılları arasında İzmir çevresindeki kazalarda toplam 14 adet okul öğretmensizlik

²⁹² <https://add.org.tr/mustafa-necati-ve-onun-ba%C5%9Fyapiti-millet-mektepleri/> (Son Erişim: 23.11.2018).

²⁹³ Mehmet Bahadır İnanç, *Millet Mektepleri*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Bursa, 2002, s.31.

²⁹⁴ Bahadır, *a.g.t.* s.36.

²⁹⁵ *Hizmet Gazetesi*, 1 Mart 1929.

²⁹⁶ Yıldırım, *a.g.e.* s.326.

²⁹⁷ Yıldırım, *a.g.e.* s.326.

yüzünden kapanmıştır. Bunların içinde Foça da yer almıştır.²⁹⁸ 1928-1929 yıllarında Foça'da toplam 8 okul mevcuttur. Bu okullarda toplam 16 öğretmen görev yapmıştır. Toplam öğrenci ise 532'dir.²⁹⁹ Öğretmen sayısı 1932-1933 yıllarında 13 erkek, 5 kadın öğretmen olmak üzere toplam 18'e yükselmiştir.³⁰⁰

1930'lu yıllarda Foça mekteplerini onarmak ve bazılarını yeniden inşa etmek için girişimlerde bulunulmuştur. Bu çalışmalar doğrultusunda Foça'ya bağlı Bağarası ve Ilıpınar okullarını yapan Yugoslavya vatandaşı olan Ali oğlu İsmail Usta, Foça ve çevresindeki okulların yapımı ve onarımı için izin istemiştir. 17 Mayıs 1932 tarihinde çıkan kararname ile İsmail Usta'nın çalışmalarının beğenildiği söylenerek izin verilmiştir.³⁰¹ 1934-1935 yılları arasında Cumhuriyet'in değerlerini benimsemiş ve eğitim programlarının gereklerini yerine getiren öğretmenlere Kültür Bakanlığı tarafından birer takdirname gönderilmiştir. Takdir gönderilen 59 öğretmen arasında Foça'dan öğretmen C. Gürkan'da yer almıştır.³⁰²

1935 yılından sonra köylerdeki öğretmen eksikliğini tamamlamak için çalışmalar başlatılmış; bu çalışmaların sonunda 1940 yılında Köy Enstitüleri gibi Türkiye Cumhuriyeti'ne özgü ve onun değerleriyle ortaya çıkan eğitim kurumları açılmıştır.

3.1.6. Ulaşım

3.1.6.1. Kara yolu

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İzmir'de nüfus artışının etkisiyle kentleşme faaliyetleri başlamış ve İzmir'in çevre kazalarına ulaşım önemli hale gelmeye başlamıştır. Mithat Paşa karayolu projeleri oluşturmuş ve Aydın Valiliği görevindeyken bu projeleri hayata geçirmek için çalışmalar başlatmıştır. Mithat Paşa İzmir yol şebekesini planlamış ve yaptırmıştır. İzmir'e bağlı kazaların yol yapımlarını da önemli ölçüde gerçekleştirmiştir. Bunların dışında Eski Foça ile Menemen

²⁹⁸ Hasan Hüseyin Genç, *1929 Yılında İzmir'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2010, s.20.

²⁹⁹ Genç, *a.g.t.* s.21.

³⁰⁰ Tutsak, *a.g.b.* s.370.

³⁰¹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu No: 28, Gömlek No:39, Sıra No: 6 17.05.1932

³⁰² Yıldırım, *a.g.e.* s.363.

arasındaki şose inşaatını ve köprü yapımını başlatmıştır.³⁰³ Mithat Paşa'dan sonra yol çalışmaları Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılar sebebiyle yapılamamıştır. 1910 yılından sonra yol çalışmaları tekrar önem kazanmaya başlamıştır. Foça ile İzmir arasında yol çalışması 1910 yılında başlatılmıştır. Bu yol yapım projesine göre, Foça ile İzmir arasında yol çalışması başlatılacak ve bu yol çalışması İzmir istikametinden Foça'ya doğru yapılacaktır. Kararlaştırılan güzergâh içerisinde Karşıyaka Sahil Yolu da yer almıştır. Sahil yolunu takip ederek Foça tarafına yol yapılması kararlaştırılmıştır. Böylelikle Foça ile İzmir arasındaki mesafenin 5 saate düşeceği belirtilmiştir.³⁰⁴

Cumhuriyet Dönemi'nde yol yapım projeleri halkın da bizzat bedenen çalışmasıyla devam etmiştir. Foça-İzmir arasında bulunan yol tamir edilmiş ve bu yola ek olarak düzeltmeler yapılmıştır. Yol tam anlamıyla sağlıklı durumda olmasa da, eskiye nazaran daha iyi duruma gelmiştir. 1927-1928 Aydın Vilayeti Salnamesinde Foça'nın yol durumu ile ilgili şu bilgiler yer almıştır:

"Kaza merkezini Menemen'e ilskeden (kavuşturan) Türkeli-Foça yolu 26,850 kilometre ve Yeni Foça nahiye merkezi ile Menemen merkezi arasında 29 kilometrelik bir yol vardır. Bu yollardan Foça ile Bağlar arasından 12 kilometre muntazam şose³⁰⁵ ve Bağlar arası ile Menemen arasında 14,850 kilometrelik adi bir yol mevcut olup 1927 senesinde 3 kilometre dâhilinde tesviye (düzenleme, düzeltme) yapılmış, müceddeden (yeni baştan) betonarme köprü ve beş menfez yapılmıştır. Foça-Bağlar arası şosesinde de 2410 metre tamirâtı esasiye yapılmıştır."³⁰⁶

Yolların yapım, onarım ve düzenleme çalışmaları yapıldıkça, karayolu ulaşımında kullanılan araçlar tercih edilmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. 1926 yılına gelindiğinde Foça'da 8 adet otomobil, 1 adet kamyonet, 6 adet tek beygirli yük arabası ve 3 adet çift beygirli yük arabası yer almıştır.³⁰⁷ 1930 yılının başlarında ise

³⁰³ Musa Çadircı "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 15 Sayı 26, (1991), s.159.

³⁰⁴ BOA, Dâhiliye Muharebat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI.) , Kutu No: 56, Gömlek No: 46. 15.01.1328.

³⁰⁵ Taş kırıkları üzerine kum döşenip silindir geçilerek yapılan yol. Bir nevi toprak yol.

Bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=299619 (Son Erişim: 21.03.2019).

³⁰⁶ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, , İzmir: Bilgi Matbaası, 1929, s.84.

³⁰⁷ *İzmir Vilayeti 1926 yılı istatistiği*, İzmir: Hafız Ali Matbaası, 1927, s.293.

Foça'da 11 adet otomobil, 2 adet kamyon olmak üzere toplam 13 araç vardır.³⁰⁸ 1937 yılında Foça'nın ileri gelenlerinden Cemil Midilli otobüs alarak Foça-İzmir arasında yolcu taşımacılığı yapmaya başlamıştır. 1938 yılında otobüs sayısı 2 adet olmuştur. Foça'dan İzmir'e ve sonra İzmir'den Foça'ya günde bir kez şeklinde seferler düzenlenmiştir. Cemil Bey, kalkış sırası ve saati belirli olmayan otobüslerden birinin ismini Akdeniz koymuştur. O zamanlarda Foça ile İzmir arası otobüs ile bir-iki saat sürmekteydi.³⁰⁹ Foça bütün bunlara rağmen düzgün işleyen bir karayoluna 1950 yılından sonra kavuşmuştur.³¹⁰

3.1.6.2. Deniz yolu

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı'da deniz yolu taşımacılığı buharlı gemiler aracılığıyla yapılmaya başlamıştır. Deniz yolu ulaşımı 1851 yılında düzenli olarak yapılmaya başlamış ve ilk Osmanlı Anonim Şirketi olan "Şirket-i Hayriye" kurulmuştur.³¹¹

XIX. yüzyılın sonlarına doğru İzmir'de kara yollarının yetersizliği nedeniyle deniz taşımacılığı ve deniz yolu ulaşımı önemli ve karlı bir duruma gelmiştir. Özellikle İzmir'de nüfusun artması, bu durumu önemli hale getiren faktörlerden biridir. 1883 yılı öncesinde İzmir Körfezi'nde herhangi bir izne tabi olmayan yabancı bandıralı vapurlar işlemiştir. Bunların arasında İngiliz, Yunan ve Rus bandıralı vapurlar yer almıştır. 1883 yılından itibaren ise vapur işletmeciliği hususunda yerli ve yabancı birçok kişi imtiyaz elde etmek için girişimde bulunmuştur. İmtiyaz elde etmek için girişimde bulunanların arasında Uşakizade Muammer Bey'in babası Uşakizade Sadık Bey de yer almıştır.³¹² Yapılan tekliflerin arasında en iyi teklifi Yahya Hayati Bey vermiş ve böylelikle kendisine 1883 yılının Temmuz ayında 30 yıl süre ile vapur işletme hakkı verilmiştir. Yahya Hayati Bey, 13 Temmuz 1883 tarihinde "İzmir Hamidiye Vapur Şirketini" kurarak, seferleri 1884 yılında başlatmıştır.³¹³ Yahya

³⁰⁸ Bülent Durgun, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, (2006), s.39.

³⁰⁹ Yiğit, *a.g.e.*, s.192.

³¹⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s.306.

³¹¹ Sadık Kurt, *İzmir Hamidiye Vapur Şirketi (1884-1914)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1988, s.71.

³¹² Kurt, *a.g.m.*, s.72.

³¹³ Kurt, *a.g.m.*, s.76.

Hayati Bey kazandığı karın yüzde 15'ini imtiyaz sözleşmesi gereğince İzmir Sanayi Mektebi'ne vermiştir. 1886 yılında İzmir'den Foça'ya vapur seferleri başlamıştır. Bu seferler haftada 2 defa, Salı ve Cuma günleri, karşılıklı olarak, hareket saati 08.30 olmak üzere gerçekleştirilmiştir.³¹⁴ 1908 salnamesinde İzmir'den Foça'ya bir yıl içinde seyahat eden toplam yolcu miktarı 2 bin olarak verilmiştir. Aynı salnamede yine haftada iki gün (Salı ve Cuma) olmak üzere seferler yapılmış; ancak hareket saati 09.00 olarak belirlenmiştir.³¹⁵ Vapur seferleri 1915 yılına kadar düzenli olarak devam etmiştir. Sonraki yıllarda savaşın getirdiği olumsuzluklar ve imtiyaz süresinin dolması gibi sebeplerden dolayı vapur işletmeciliği kısa bir süreliğine Guiffroy, Ress ve Patterson adlı iş adamlarının kurduğu şirkete verilmiştir.³¹⁶

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önceki aylarda, Uşakizade Muammer Bey³¹⁷ İzmir'de vapur işletmeciliği imtiyazını elde etmek için girişimde bulunmuştur. Uşakizade Muammer Bey Foça da dâhil olmak üzere İzmir Körfezi içerisinde vapur işletme imtiyazını bakanlar kurulunun imzasıyla 11 Temmuz 1339 (1923) tarihinde onaylanmıştır. Kararnamede bir ay boyunca yapılan deneme seferlerinin başarılı olduğu belirtilmiş, ayrıca meydana gelebilecek hasarlar neticesinde yardım niteliğinde kazancın yüzde 5'i Karşıyaka ve İzmir Belediyelerine verilmesi suretiyle tasdik edildiği belirtilmiştir.³¹⁸ Uşakizade Muammer Bey, "Aydemir Sefine" adında kurduğu şirketle vapur işletmeciliği yapmaya başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanından birkaç ay sonra 15 Aralık 1339(1923) tarihli kararname ile imtiyaz hakkı 6 ay müddetle uzatılmıştır.³¹⁹ 1924 yılının Haziran ayında imtiyaz hakkı dolmuş; Uşakizade Muammer Bey'in talebi neticesinde, bakanlar kurulunun imzasıyla onaylanan 29 Haziran 1340 (1924) tarihli kararname ile imtiyaz hakkının bu sefer bir seneliğine uzatılması uygun görülmüştür.³²⁰ 15 Ağustos 1925 tarihinde

³¹⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1303/1886) Hicri Senesi Def'a 8, s.73.

³¹⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (1326 /1908) Hicri Senesi Def'a 25, s.185.

³¹⁶ Ali Bozoğlu, "Körfez Sularında İlk Vapurlar", *İzmir Kültür ve Turizm Dergisi*, Sayı 36, (2016), s.72.

³¹⁷ Latife hanımın babası ve Mustafa Kemal Atatürk'ün kayınpederidir. İzmir'in önde gelen tüccarlarında birisidir. Ayrıca çeşitli dönemlerde İzmir'de belediye başkanlığı gibi önemli görevler üstlenmiştir. Bkz. Ahmet Gürel, "Ulusal Kurtuluşun Tanığı", *İzmir Kültür ve Turizm Dergisi*, Sayı 16, (2012), s.33.

³¹⁸ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu No:7 Gömlek No: 24 Sıra No: 18. 11.07.1925

³¹⁹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı. Kutu No: 8 Gömlek No: 42 Sıra No:19. 15.12.2017

³²⁰ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı Kutu No:10 Gömlek No: 32 Sıra No:15. 29.07.1924

“İzmir Liman İşleri İnhisarı” kurulmuştur. Uşakizade Muammer Bey haklarını kurulan bu şirkete devretmiş ve 16 Eylül 1925 tarihinde ise vapurlarını 136 bin liraya aynı şirkete satmıştır.³²¹

Cumhuriyet Dönemi’nde vapur işletmeciliğini yapan kurumlar çok sık değişmiş ve vapurların sayıları arttırılmıştır. Yolcu sayıları da her geçen yıl artış göstermiştir. Vapur ücret tarifeleri her yıl yeniden düzenlenmiştir. İzmir ile Foça arası vapur ücreti 1926 yılında birinci mevki 300 kuruş, ikinci mevki 200 kuruş olarak belirlenmiştir. 1936 yılı içerisinde İzmir ile Foça arasındaki toplam yolcu ise 17 bin 859 kişi olarak hesaplanmıştır.³²² Vapur işletmeciliğinde Osmanlı Devleti Dönemi’nden Cumhuriyet Dönemi’ne kadar pek çok vapur kullanılmıştır. Kullanılan vapur isimlerinin arasında “Foça” ismi de yer almıştır. Foça isimli gemi 1907 yılında Yunanistan Pire’de römorkör olarak inşa edilmiştir. Bu gemi buharlı ve 120 beygir gücünde yapılmıştır. 1915 yılında İzmir’de Guiffroy şirketi bünyesinde faaliyet göstermiştir. 1924 yılında ise İzmir Liman İşletmesine devredilmiştir. 1935 yılında Denizbank İzmir İşletmesine geçen Foça isimli vapur, 1962 yılında hizmet dışı bırakılmıştır.³²³ Günümüzde İZDENİZ bünyesinde “Foça” isimli vapur faaliyet göstermektedir.

3.1.7. 1930’lu Yıllarda Foça

3.1.7.1. Kaymakam Lütfi Bey Olayı

Menemen Olayından kısa bir süre sonra -1930 yılının sonları, 1931 yılının ilk ayları- İzmir gazeteleri, özellikle de Cumhuriyet Gazetesi, Foça Kaymakamı Lütfi Bey’e yapılan suikast olayına geniş olarak yer vermişlerdir. Henüz daha Menemen Olayı aydınlatılmadan böyle bir olayın yaşanması oldukça ilgi çekmiştir.

Foça Kaymakamı Lütfi Bey’e 6 Ocak 1931 tarihinde, gece yarısından sonra, evine giderken suikast girişiminde bulunulmuştur. Saldırıyı gerçekleştiren Giritli Mehmet Ali ve Taşçı Mehmet adlı şahıslar kısa süre içerisinde yakalanmışlardır. Saldırı esnasında Lütfi Bey olayın farkına vararak silahıyla karşılık vermiş, iki tarafın

³²¹ Bozoğlu, *a.g.m.* , s.74

³²² Fatih Uysal, *İzmir’in 1936 Yılı Sosyo-Ekonomik Kültürel Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2009, s.34.

³²³ Bozoğlu, *a.g.m.* , s.78

karşılıklı ateş etmesi sonucunda Lütfi Bey ve ona saldıran şahıslara kurşun isabet etmemiştir. Bu olayın üzerine incelemelerde bulunmak için İzmir'in o dönem valisi olan Kazım Dirik'in yardımcısı Saip Bey Foça'ya gelmiştir. Olay hakkında bilgi topladıktan sonra ise İzmir'e geri dönmüştür. Sanıklar ilk verdikleri ifadede Kaymakamı öldürmek niyetinde olduklarını belirtmişlerdir. Silahları ise Hasan Basri ve onun arkadaşı Esat'tan temin ettiklerini bildirmişlerdir. Suikastın nedeni olarak ilk akla gelen düşünce Hasan Basri'nin belediye başkanı olmak istemesi üzerine, Kaymakam Lütfi Bey'in buna engel olması olmuştur.³²⁴ Olayın hemen ertesi gününde şüpheli görülen sekiz kişi daha tutuklanarak Menemen Ceza Mahkemesi'ne götürülmüşlerdir. Bu şahıslar Ahmet oğlu İdris, Hasan oğlu Galip, Hüseyin oğlu İzzet, Ahmet oğlu Mustafa, Ahmet oğlu Hasan, Adem oğlu Mehmet, Hüseyin oğlu Ferit, Emin Beyzade Süleyman Efendi olarak belirtilmiştir.³²⁵ Bu olayların üzerine 7 Ocak 1931 tarihinde Jandarma Alay Kumandanı İbrahim Bey, Foça ve civarı karakolları teftiş etmek için Foça'ya hareket etmiştir.³²⁶

Foça Suikastı olayından üç dört gün sonra on beş kişi daha tutuklanmış ve Menemen'e gönderilmişlerdir. Suikastın sanıklarının Menemen'de cereyan eden ve soruşturması süren Kubilay Olayı -diğer adıyla Menemen olayı- ile bağlantısının olup olmadığı araştırılmıştır. İki olay arasında çok fazla zamanın olmaması bu iki olayın birbirleriyle bağlantılı olma olasılığını arttırmıştır. Foça Suikastı sanıklarından biri Kaymakamın Serbest Fırka Ocağını kapattırması ve faaliyetlerine engel olması yüzünden böyle bir suikasta girişildiğini söylemiştir.³²⁷ Sanıklardan birinin böyle bir iddia ortaya atmasıyla birlikte Foça Suikastının nedeni hakkında iki temel düşünce ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Kaymakam Lütfi Bey'in, Hasan Basri'nin belediye başkanı olmasına engel olmasıdır. İkincisi ise Serbest Cumhuriyet Fırkasının, yine Kaymakam Lütfi Bey tarafından, kapatılması ve faaliyetlerinin engellenmesi olmuştur.

13 Ocak 1931 tarihinde Kaymakam Lütfi Bey'e yapılan suikast olayı ile ilgili Foça Mektebi'nde görevli olan Müdür Cemal Bey ve Öğretmen Ahsen Bey

³²⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 06 Ocak 1931.

³²⁵ *Yeni Asır Gazetesi*, 07 Ocak 1931.

³²⁶ *Yeni Asır Gazetesi*, 07 Ocak 1931.

³²⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ocak 1931.

tutuklanmıştır. Sanıklar olay gecesi Foça Mektebi'nde toplandıklarını belirtmişlerdir ve bu ifade üzerine savcı, öğretmenlerin yardımlarından dolayı tutuklanmalarını istemiştir.³²⁸

Foça Suikastı sanıkları 15 Ocak 1931 tarihinde Menemen'de, Divan-ı Harp Mahkemesi'nde yargılanmaya başlamıştır. Menemen Olayı sanıkları da aynı mahkemede yargılanmışlardır. Divan-ı Harp Mahkemesi Reisi Mustafa Paşa, savcısı Hidayet Bey'dir. Bunların haricinde üç zabıt kâtibi mahkemede görev almıştır. Ayrıca Polis Müdürü Ömer Bey de izleyenler arasında mahkemede yer almıştır. Mahkemede Foça Suikastına karışan sanık sayısı yirmi beş kişi olarak belirtilmiştir. Sabah saat 10.00'da iddianamenin okunmasıyla mahkeme başlamıştır. Davanın ilk günü on dört kişinin sorgusu tamamlanmıştır.³²⁹ Mahkeme halkın ve gazetecilerin katılımlarına açık bir şekilde yürütülmüştür. Gazetecilerin mahkemenin herkese açık olması hususunda sordukları soru üzerine Ordu Müfettişi ve Örfi İdare Mıntıka Amiri Fahrettin (Altay) Paşa, kanun gereği böyle olması gerektiğini belirtmiştir. Fahrettin Paşa 12 Ocak 1931 tarihinde İzmir'e gelmiştir. Geliş sebebi asıl olarak Menemen Olayı için olmuş olsa da Foça Suikastı hakkında da bilgiler edinmiştir.³³⁰

16 Ocak 1931 tarihinde sorgusu tamamlanan sanıklardan Hasan Basri, Mehmet Tevfik, eşraftan Raşit, belediye saymanı Necmi, mektep müdürü Cemal, öğretmen Ahsen, kahveci Hasan, mektep hademesi Yusuf ve Ali oğlu Hüseyin Efendiler mahkemece serbest bırakılmışlardır.³³¹ Mahkeme daha sonraki günlerde Menemen Olayı ile birlikte devam etmiştir. 27 Ocak 1931 tarihinde yapılan sorgulamanın hemen ardından Münir Bey, Emin Beyzade, Süleyman Bey, İdris Efendi, Adem oğlu Mehmet Efendi, kasap Ferit Efendi ve kasap Ferit Efendinin biraderi İzzet Efendi serbest bırakılmışlardır. Foça Suikastı davasında serbest bırakılanları sayısı gün geçtikçe artmıştır. Son serbest bırakılan sanıklardan sonra tutuklu olan sanıklar ise İdris Beyzade, Esat Bey, Giritli Arapaki Hasan ağa, Taşçı Ahmet ve Hüseyin ağanın oğlu Mehmet Ali'dir. Bunların da kefalet ile tahliyesinin muhtemel olabileceği belirtilmiştir.³³²

³²⁸ *Yeni Asır Gazetesi*, 13 Ocak 1931.

³²⁹ *Yeni Asır Gazetesi*, 15 Ocak 1931.

³³⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ocak 1931.

³³¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Ocak 1931.

³³² *Yeni Asır Gazetesi*, 28 Ocak 1931.

3 Şubat 1931 tarihinde diğer tutuklu sanıklardan dört kişi kefalet ile serbest bırakılmıştır. Foça Kaymakamı Lütfi Bey'e yapılan suikast davasında durum gittikçe ilginç bir hal almaya başlamıştır. Suikast olayı araştırıldıkça ortaya herhangi bir suç unsuru çıkmamıştır. Tutuklanan bütün sanıklar serbest bırakılmıştır. Bu yüzden 3 Şubat 1931 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi "Foça suikastı mürettep mi?" başlığı altında Foça Suikastının düzenlenmiş olabileceğini ve bu ihtimal üzerinden tekrardan araştırılacağını bildirmiştir.³³³ Cumhuriyet Gazetesi yine aynı tarihte Son Posta Gazetesi'ne verilen haberi paylaşmıştır. Bu habere göre, Foça Kaymakamı Lütfi Bey yalnız yaşayan bir gençtir. Olay gecesi evine giderken karşısından gelen Taşçı Ahmet ve Giritli Mehmet Ali Beyler, Lütfi Bey'e selam vermemişler ve bunun neticesinde Lütfi Bey silahını çıkararak havaya ateş etmiştir. Silah sesini duyup koşarak gelen zabıta memurlarına ise Lütfi Bey, Taşçı Ahmet ve Giritli Mehmet Ali Beyleri göstererek saldırdıklarını iddia etmiştir. Bundan dolayı yakalananlar serbest bırakılmış ve Foça Kaymakamı Lütfi Bey Divan-ı Harpte yargılanacaktır.³³⁴ denilmiştir. Kısa bir süre sonra bu haberin de gerçek olmadığı belirtilmiştir. Divan-ı Harp reisi konuyla ilgili olarak gazetecilere herhangi bir beyanatta bulunmamıştır.³³⁵

Foça Suikastı davası Menemen Divan-ı Harp Tahkikat Hâkimliği tarafından sürdürülmüştür. Araştırmalar neticesinde dava çok farklı bir yörengeye girmiştir. Foça Kaymakamı Lütfi Bey'e suikast yapıldığı iddiasıyla tutuklanan sanıkların suçlarını itiraf etmek suretiyle Kaymakam Lütfi Bey ve Foça Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Bey tarafından baskı ve işkenceye uğradıkları mahkeme tarafından tespit edilmiştir.³³⁶ Bu tespit üzerine davanın tamamen seyri değişmiş ve 11 Ocak 1931 tarihinde Foça Kaymakamı Lütfi Bey ve Foça Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Bey tutuklanarak Menemene sevk edilmişlerdir.³³⁷ Dava sonuçlanana kadar Menemen'de hapisanede tutulmuşlardır. İddianame hazırlanmış; savcı tutukluluklarının devamını uygun görmüştür.³³⁸ 24 Şubat 1931 tarihinde yapılan mahkemede Foça Jandarma Komutanı Yüzbaşı Tahir Bey Foça Kaymakamı Lütfi Bey

³³³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 03 Şubat 1931

³³⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 03 Şubat 1931

³³⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 05 Şubat 1931

³³⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Şubat 1931

³³⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Şubat 1931

³³⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1931

aleyhinde ifade vererek, kendisine baskı ve işkence yaptığını belirtmiştir. İfadeleri okunan şahitler Lütfi Bey'in kendilerine baskı ve işkence yaptıklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine Foça Suikastı iddiasının gerçekleştiği gece inceleme yapmak için Foça'ya gelen vali yardımcısı Saip Bey ile Jandarma Kumandanı İbrahim Beylerin Menemen'e getirilmesi ve ifadelerine başvurulması kararlaştırılmıştır. Mahkemenin yapıldığı 24 Şubat 1931 tarihinde öğleden sonra Saip Bey ve İbrahim Beyler Menemen'e getirilmişlerdir.³³⁹ Vali Yardımcısı Saip Bey mahkemede sorulan sorular neticesinde baskı ve işkence görmediğini ve bu hususta herhangi bir şey söyleyemeyeceğini belirtmiştir. Mehmet Ali ve arkadaşlarıyla yaptığı görüşmelerde onlarda herhangi bir işkence izi görmediğinden, Kaymakam Lütfi Bey'in baskı ve işkence yapıp yapmadığı ile ilgili kesin bir bilgisinin olmadığını söylemiştir. Jandarma Kumandanı İbrahim Bey ise Foça Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Bey'i olayı incelediğinden ve üstüne düşeni yaptığından dolayı herhangi bir suç teşkil eden hareketinin olmadığını belirterek, suçlu görmediğini ifade etmiştir. Mahkeme diğer şahitlerin ifadeleri ve Kaymakam Lütfi Bey'in yaptıkları dikkate alınarak, Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Bey'in beraat etmesini kararlaştırmıştır.³⁴⁰ Lütfi Bey ise bir sene hapis cezasına çarptırılmıştır. Kaymakam Lütfi Bey bir sene hapis cezası aldığına memnun olmuştur. Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa'ya yazdığı mektupta bunu dile getirmiş, daha çok cezalandırılacağını düşündüğünü belirtmiştir. Ayrıca Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa'ya mektubunda *“ben isteseydim bütün kabahati, evvelce tahkikatı yapan Vali muavini Saip Beye yükletir ve Jandarma Kumandanı gibi beraat kazanırdım. Fakat ben mertliğimi muhafaza ettim.”* demiştir.³⁴¹

Foça Suikastı davası şaşırtıcı bir şekilde ve altından bambaşka gerçekler çıkararak sonuçlandırılmıştır. Davanın bitmesiyle birlikte Vali Yardımcısı Saip Bey olayı derinlemesine incelemediği için, kendisinin herhangi bir kaymakamlıkla görevlendirileceği belirtilmiştir.³⁴² Foça Kaymakamı Lütfi Bey ise davanın sonuçlanmasından yaklaşık bir ay sonra Saadet Vapuru ile İstanbul Hapishanesi'ne sevk edilmiştir.³⁴³ Lütfi Bey'den sonra boş kalan Foça Kaymakamlığı'na Nüfus İşleri

³³⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Şubat 1931.

³⁴⁰ *Yeni Asır Gazetesi*, 24 Şubat 1931.

³⁴¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Şubat 1931.

³⁴² *Cumhuriyet Gazetesi*, 06 Mart 1931.

³⁴³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Mart 1931.

Umum Müdürlüğü Birinci Şube Şefi Hukuk Mektebi mezunu Gafur Bey 12 Nisan 1931 tarihinde tayin olmuştur.³⁴⁴

3.1.7.2. Ragıp Kemal Cantürk'ün Gezi Yazısı

Ragıp Kemal Cantürk,³⁴⁵ 1933 yılının Mayıs ayında Foça'ya bir gezi gerçekleştiren Cantürk, Foça hakkında ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarında önemli yazılar yazmıştır.

Ragıp Kemal Cantürk Foça'ya ilk kez gelişini ve gördüğü manzara karşısında duyduğu hissiyatı şu şekilde ortaya koymuştur:

*“Ansızın ve eşyalarımı Menemen’de bırakarak Foça’ya geldim. Yollar çok güzel ve ortalık da bahar gibi idi. Kasabaya nazır tepelere geldiğimiz zaman gözlerimin önünde öyle bir manzara hâsıl oldu ki hayretten kendimi alamadım.”*³⁴⁶

Ragıp Kemal Cantürk Foça'nın içinde gezdikten sonra yazısının devamında Foça ile ilgili genel olarak gördüğü manzarayı şu şekilde yazmıştır:

*“Halk buraya öyle güzellik vermiştir ki bunu ne kalem ne de fırça ile ifade eylemek bence müşküldür! Burası Sarp Dağları'nın eteğinde açılmış büyük bir havuz gibidir. Bunun ortasından ileri doğru uzanan küçük bir yarımada bu havuzu iki parçaya ayırmıştır ki birisine küçük deniz, diğerine de büyük deniz demektedirler. Limanın önündeki ada ve yarımadalardan teşekkül eden tabii bir dalga kıran bu denizleri mahfuz bir liman haline koymuş ve bu durgun laciverdi sular üzerine sahildeki binalarla dağları akseden hayalleri burasını seyrine doyulmaz bir tablo haline getirmiştir.”*³⁴⁷

Ragıp Kemal Cantürk'ün Foça'yı ziyaret ettiği 1933 yılında Foça'nın Kaymakamı Gafur Bey'dir. Ragıp Kemal, Gafur Bey'in kendisinden ve faaliyetlerinden ise şu şekilde söz etmiştir:

“Bu genç kaymakamın çalışkanlığını Menemen'den işitmiştim. Gafur Bey hukuktan mezundur ve burası ilk kaymakamlığı olduğu için çok faal ve çok heveskârdır. Kaymakam Beyle Belediye reisi elele vererek büyük bir hevesle çalışmaktadırlar. Bu iki arkadaş kasabaya girilecek yerde bir fidanlık vücuda

³⁴⁴ BCA. , Gömlek No: 9, Sıra No: 19, 12.04.1931.

³⁴⁵1930-1936 yılları arasında yaşamış, Türkiye'nin birçok yerini gezmiş ve önemli gezi yazıları yazmış bir kişidir. Emekli Kurmay Albay olan Ragıp Kemal Cantürk'ün yazıları Milliyet, Akşam ve Vakit Gazetelerinde yayınlanmıştır. Ragıp Kemal Cantürk'ün toplamda 600'e yakın gazetede yayınlanmış gezi yazısı mevcuttur. Bkz. *Yeni Gün Gazetesi*, 4 Ağustos 2018.

³⁴⁶ *Akşam Gazetesi*, 12 Mayıs 1933.

³⁴⁷ *Akşam Gazetesi*, 12 Mayıs 1933.

getirmişler ve buradaki şosenin iki tarafına ağaçlar diktirerek onları korkuluklar içine aldıkları gibi denize yakın bir yerdeki mezarlığı da kaldırarak bir park yapmaya başlamışlardır. Kaymakam Gafur Bey burada bulunduğu iki sene zarfında birçok faydalı işler görmüş ve sıtma mücadelesine ehemmiyet vererek Bağ arası köyü ile Geren köy halkını berbat eden 20 dönümlük bir bataklık kurutmaya muvaffak olmuştur. Bu göl her sene zehirli sıtmadan birçok vatandaşı öldürüyordu. Bu sayede hem ahali ölümlerden kurtarılmış hem de büyük bir araziden sahiplerinin istifade etmeleri imkânı bulunmuştur.”³⁴⁸

O dönemlerde Foça'nın başlıca ekonomik faaliyetleri arasında tütün yer almıştır. Tütün ve o dönemdeki tütünün genel durumu hakkında Ragıp Kemal Cantürk şunları paylaşmıştır:

“Buranın tütün rekoltesi 211 bin kilo iken 1932 yılında 47 bin kiloya düşmüştür. Sebebi de tütünün para etmemesidir. Gerek inhisarlar ambarında ve gerekse çiftçiler elinde hala 10 bin kilo tütün mevcuttur ve alıcılarla uyuşulamadığından dolayı satılamamıştır. Bu sene ise 50-60 bin kilo kadar tütün çıkacağı ümit edilmektedir.”³⁴⁹

Foça'nın eğitim durumu hakkında da bilgi veren Ragıp Kemal, Foça'daki eğitim faaliyetleri hakkında şunları söylemiştir:

“Foça'da bir merkezde biri nahiyede diğerleri de köylerde olmak üzere sekiz mektep vardır. İki mektep daha kadroya ilave edilecek ve hiçbir köy mektepsiz bırakılmayacaktır. Kazada 17 muallim ve 317 tanesi kız olmak üzere 675 talebe okutmak ve okumakla uğraşmaktadırlar. Açılan 6 millet dershanesinden de 45 kadın ve erkek vesika almaya muvaffak olmuşlardır. Bu kazada okumayanların miktarı pek az kalmıştır. Kaymakam Bey'in gayretiyle dersanelere devam olmuştur. Başmuallim Cemal Bey ile arkadaşlarının yorulmaz mesaieleri sayesinde Merkez Mektebi muvaffakiyetle tedrisata devam eylemektedir. 203 mevcuduyla mühim bir varlık gösteren bu mektepteki fakir çocukları himaye heyeti tarafından pek güzel bakılmaktadır. Bu heyetin reisi olan Miralay İsmail Hakkı Bey ile ikinci reis hâkim Nail Bey ve muhteşem azalarının ciddi ve mütemedi gayretleri bu yavrulara yoksulluk göstermemektedir. Mektep ihtiyaca kâfi gelmeye başladığından ya diğer bir mektebin inşasına veyahut mevcut mektebe ilaveler yapılmasına lüzum vardır. Köylerde inşasına başlanan beş mektepten birisi bitmiş ve diğerinin de ikmaline karar verilmiştir. Bunlardan Bağ arası köyündeki mektebin büyüklüğü şayanı hayrettir. Bu mektep yakın köylerin de çocuklarını sinesinde toplayabilmek için böylece büyük yapılmıştır.”³⁵⁰

Ragıp Kemal Cantürk Foça'ya yaptığı gezi neticesinde yazdığı gezi yazısında Foça'yla ilgili önemli bilgiler paylaşmıştır. Yazısında sıklıkla Foça'dan övgüyle

³⁴⁸ Akşam Gazetesi, 12 Mayıs 1933, 13 Mayıs 1933.

³⁴⁹ Akşam Gazetesi, 12 Mayıs 1933.

³⁵⁰ Akşam Gazetesi, 14 Mayıs 1933.

bahsetmiştir. Ragıp Kemal Cantürk'ün gezi yazısında verdiği bu bilgiler dönemin kaynaklarıyla karşılaştırıldığında doğru bilgileri içermesi açısından da önemlidir.

3.1.7.3. Mustafa Kemal Atatürk'ün Foça Ziyareti

Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın kazılmasının ardından vefat ettiği 10 Kasım 1938 tarihine kadar belirli aralıklarla yurt gezileri gerçekleştirmiştir. Atatürk'ün gerçekleştirdiği yurt gezileri sıradan nitelikli geziler olmamıştır. Halkın durumunu daha yakından takip etmek ve ortaya çıkan sorunların halk ile konuşarak, halkın içinde bulunarak çözüme kavuşturulması yoluna gitmiştir. O, gezilerinde siyasal, ekonomik, kültürel, toplumsal, askeri vb. alanlardaki durumların tespitini ve bunlara karşı alınacak önlemleri incelemiştir. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak ve bunun için yapılacak devrimlerin temelini atmak; ülke genelinde bir kamuoyu oluşturmak için de yurt gezilerini düzenlemiştir. Aşama aşama yaptığı devrimlerin ve yine yapacağı devrimlerin halk nezdinde yansımalarını görmek, halkın fikir ve düşüncelerini, halkı referans alarak faaliyetleri yürütmek istemiştir. Atatürk, yurt gezilerinde dönemin özelliklerini dikkate alarak halk ile temasa geçmiştir. Örneğin 1920'li yıllarda daha çok birlik, beraberlik ve Cumhuriyet'in değerleri üzerine vurgu yapmış, 1930'lu yıllarda ise değişen şartlar neticesinde ekonomik sorunları ele almış ve hızlı ekonomik kalkınma, karma ekonomi gibi konuların üzerinde durmuştur.³⁵¹

Atatürk, yurt ziyaretleri faaliyetleri neticesinde İzmir'i de birçok kez ziyaret etmiştir. İlk olarak 1905 yılının Şubat ayında Atatürk İzmir'i ziyaret etmiştir. Atatürk, toplam 18 defa İzmir'i ziyaret etmiştir. Atatürk'ün İzmir gezileri üç ana başlık altında ele alınabilir. Bunlar:

I. Milli Mücadele Dönemi Öncesi

II. Cumhuriyet'in İlanı Öncesi

III. Cumhuriyet ve Devrimler Süreci ziyaretlerdir.³⁵²

³⁵¹ Muhittin Gül, "Atatürk'ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3, (2006), 52-54.

³⁵² Latif Daşdemir, *Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri Kaynakçalı Kronolojisi*, s 1.

1930'lu yıllarda Avrupalı Devletlerin yayılmacı politikalar gütmeleriyle birlikte Türkiye, Balkan Antantının kurulmasına öncülük etmiş ve bu çerçevede Yunanistan ile sıkı bir işbirliği içerisine girmiştir. Yayılmacı devletlerin Asya ve Afrika'daki planlarının ortaya çıkmasıyla Türkiye; Yunanistan ile sağladığı benzer işbirliğini İran ile de sağlamak istemiştir.³⁵³ Atatürk böyle bir siyasi atmosferin olduğu yıllarda, 9 Nisan 1934 tarihinde, İzmir'i ziyaret etmiştir. İzmir gazeteleri Atatürk'ün geleceği haberini iki üç gün önceden duyurmaya başlamış; büyük heyecan ve coşku içerisindeki halk Atatürk'ü beklemeye başlamıştır.³⁵⁴ 10 Nisan 1934 tarihinde gazeteler Atatürk'ün geliş haberine geniş olarak yer vermişlerdir. Yeni Asır Gazetesi "Reisi Cumhur Hazretleri dün (9 Nisan 1934) şehrimizi şereflendirdiler."³⁵⁵ Başlığıyla haberi vermiştir. Atatürk'ün geldiği tarih olan 1934 yılının Nisan ayı, aynı zamanda Musollini İtalya'sının Akdeniz politikası çerçevesinde On İki Ada'ya yığınak yaparak, Anadolu'yu işgal tehditleri savurdıkları döneme rast gelmektedir. Atatürk olası bir saldırı karşısında birlikleri hazır hale getirmek amacıyla özellikle İzmir ve çevresini ziyaret etmek istemiştir.³⁵⁶

Atatürk, 8 Nisan 1934 yılında geceyi Manisa'da trende geçirmiş ve sabah saat 8.30' da hareket ederek Menemene gitmiştir. Burada Trenden inerek otomobil ile Foça'ya hareket etmiştir.³⁵⁷ Atatürk Foça'da büyük bir coşku ve sevgi gösterisiyle karşılanmıştır. Foça'nın girişine ağaç dallarıyla süslenmiş bir tak kurulmuştur. Raşit Kemal Bonneval ifade etmesi göre, Atatürk'ün geldiği sırada Hasan Basri adındaki bir kişinin Atatürk'ün bastığı yerden toprak alıp hatıra olarak saklamak istemesi üzerine Atatürk'ün buna izin vermemiştir.³⁵⁸ Atatürk, Foça'daki Müstakil Topçu Bataryası'nı ve Piyade Alayını teftiş etmiştir. Yanında Sağlık Bakanı Hulusi Altıntaş, İzmir Valisi Kazım Dirik, Kılıç Ali, Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe, Foça Belediye Başkanı Raşit Dirim yer almıştır.³⁵⁹ Atatürk, Foça'daki teftişlerini

³⁵³ Melih Tinal, "Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir'deki Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 16-17, (2008), s.25.

³⁵⁴ *Yeni Asır*, 8 Nisan 1934.

³⁵⁵ *Yeni Asır*, 10 Nisan 1934.

³⁵⁶ Necmi Ülker vd. , *İzmir'in Sevinç Günleri, Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri*, İzmir: Ege Üniversitesi, 2009, s.192.

³⁵⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Nisan 1934. Ayrıca Bkz. *Yeni Asır Gazetesi*, 11 Nisan 1934.

³⁵⁸ Ülker vd. , *a.g.e.* , s. 192.

³⁵⁹ Ülker vd. , *a.g.e.* , s.193.

yaptıktan sonra saat 14.40'da Vapurla Uzunada'ya hareket etmiştir. Aynı vapurla saat 19.25'te İzmir'e gitmiştir.³⁶⁰

3.1.7.4. Foça'ya Gelen Balkan Göçmenleri

Yunanistan ile Türkiye arasında gerçekleşen mübadeleden sonra Türkiye'ye göçler devam etmiştir. 1930'lu yıllarda Türkiye'ye Bulgaristan ve Romanya başta olmak üzere Balkanlardan birçok kişi göç etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşen Türkiye ile Yunanistan arasındaki zorunlu göç Lozan Antlaşması görüşmelerinde kararlaştırılarak başlatılmış ve mübadele süreci Türkiye'nin uluslaşmasını hızlandırmıştır. Sonraki süreçlerde meydana gelen göçler ise ekonomik, siyasi birçok sebeplerden meydana gelmiştir. Balkan Devletlerinin II. Dünya Savaşı sürecine doğru uğradıkları dönüşüm ve bu dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ağır siyasi, ekonomik ve toplumsal şartlar neticesinde birçok Türk, Türkiye'ye göç etmesine sebep olmuştur.

Bulgaristan'da 1923 yılının Haziran ayında meydana gelen darbe neticesinde Stambolisyki hükümeti devrilmiştir. Stambolisyki hükümetinin ardından sonraki yıllar içerisinde birçok hükümet değişiklikleri yaşanmıştır. Yaşanan hükümet değişiklikleri ve ülkede siyasi çatışmalar sonucu 1935 yılında Kral III. Boris diktatörlüğü kurulmuştur.³⁶¹ Bulgaristan'da meydana gelen diktatörlük rejimiyle birlikte göçler artarak devam etmiştir. 18 Ekim 1925 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında Ankara'da bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Bulgaristan'daki Türkler taşınmaz mallarını rahatça satabilecekler, taşınabilir mallarını ve hayvanlarını yanlarında Türkiye'ye getirebileceklerdi. Ayrıca istedikleri zaman Türkiye'ye göç edebilecekler buna karşı herhangi bir engellemeye maruz kalmayacaklardı.³⁶² Böylelikle göçler düzenli olarak devam etmiş ve herhangi bir yığılma söz konusu olmamıştır.

Romanya I. Dünya Savaşı'ndan sonra itilaf devletlerinin desteğiyle kazançlı çıkmıştır. Büyük toprak elde eden Romanya, kendi sınırları içerisinde milli hedeflerine

³⁶⁰ *Yeni Asır Gazetesi*, 11 Nisan 1934.

³⁶¹ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2*, İstanbul: Küre, 2015, s.180-181.

³⁶² Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul: Bilgi, 1986, s.378.

yönelik demografik politikalar uygulamıştır. Romen Hükümeti, Türklerin sayıca çok olduğu Dobruca bölgesinin etnik yapısını değiştirmek için diğer bölgelerden getirdiği Romenleri bu bölgeye yerleştirme politikasını uygulamıştır. Bu amaç doğrultusunda 1924 yılında Toprak Kanunu çıkarmıştır. Bu kanun ile Türkler topraklarının 1/3 lük kısmını Dobruca'ya gelecek olan Romenlere vermek zorunda kalmıştır. Dobruca'da yaşayan Türkler Toprak Kanunu ile toprak kayıpları yaşamış ve buna bağlı olarak ekonomik zorluklar içerisine girmişlerdir. Romen Hükümetinin Türklere uyguladığı siyasi, ekonomik, sosyal baskı politikaları neticesinde Türkler buradan Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır.³⁶³

Bulgaristan ve Romanya devletlerinde uygulanan politikalar neticesinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1923-1933 yılında 101 bin 507, 1934 yılından sonra 1960 yılına kadar olan süreçte ise, 272 bin 971 kişi göç etmiştir. Romanya'dan Türkiye'ye ise 1923-1933 yılları arasında 33 bin 852, 1934-1960 yılları arasında 87 bin 476 kişi göç etmiştir.³⁶⁴ 1933 yılından sonra göç edenlerin sayısında artış görülmüştür. Bulgaristan ve Romanya dışında Yugoslavya'dan da Türkiye'ye göçler olmuştur. Gelen göçmenlerin çoğu Trakya bölgesine yerleştirilmiştir. 1935 yılına kadar Trakya'ya bölgesine yerleştirilen göçmenler 1935 yılından sonra bölgenin daha fazla sıkışmaması ve yığılmanın olmaması için göçmenler diğer bölgelere yerleştirilmeye başlanmıştır.³⁶⁵ 1935 yılından sonra İzmir ve çevresine göçmenler iskân edilmiştir.

1936 yılının Ağustos ayında 15 Bin göçmenin Türkiye'ye geleceği duyurulmuştur. Trakya bölgesi dışında kalan yerlere yerleştirilmesi kararlaştırılan göçmenler İzmir, Aydın, Sivas ve bir kısmı da Seyhan'a iskân edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁶⁶

15 Ekim 1936 yılında göçmenlerin İzmir'e geleceğini Yeni Asır gazetesi duyurmuştu. Gelecek olan göçmenler İzmir ve çevresine yerleştirileceği belirtilmiş ve Foça'ya da gelen göçmenler bir kısmı iskân edilmiştir. Yeni Asır gazetesi haberi şu şekilde duyurmuştur.

³⁶³ Hikmet Öksüz, "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938)", *Atatürk Dergisi*, Sayı 3, (2010), 180-181.

³⁶⁴ Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, (1970), s 13.

³⁶⁵ Öksüz, *a.g.m.* , s.179.

³⁶⁶ *Yeni Asır Gazetesi*, 26 Ağustos 1936.

“Romanya ve Bulgaristan’dan İzmir’e 1070 aile muhacir gelecek, köy ve kazalarda iskân edileceklerdir. Bu muhacirlerin 5.000 nüfustan fazla olduğu zannedilmektedir. Muhacirler evvela Urla tahaffuzhanesine (Karantina) çıkarılacaklar, orada muayeneleri yapılacak, hayvanları aşılacak ve işeleri Kızılay Kurumu tarafından temin edilecektir. Tahaffuzhanede çadırlar kurulmuş, muhacirlere dağıtılacak karavanalar ve saireler alınmıştır. Sağlık muayenelerinden sonra muhacirler gruplara ayrılarak Dikili, Çandarlı, Bergama, Foça, Çeşme, Karaburun, Torbalı ve Kemalpaşa kaza ve köylerine sevk ve iskân edileceklerdir. İlk iş olarak muhacirlere derhal arazi ve tohumluk ve çift hayvanatı dağıtılacaktır. Gelecek Sene Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinden verilecek tahsisatla evleri yaptırılacaktır.”³⁶⁷

Göçmenler Bulgaristan ve Romanya’dan belli aralıklarla kitleler halinde gelmeye devam etmiştir. 1936 yılının Kasım ayında Romanya’dan Hisar vapuruyla yanlarında 128 baş at ile gelen 775 göçmen Foça Bergama, Çeşme, Kemalpaşa’ya yerleştirilmişlerdir. Kasım ayında gelen 775 göçmenden sonra kışın başlamasıyla bir sonraki kafilenin bahar ayında geleceği belirtilmiştir.³⁶⁸ Maddi durumu yetersiz olan göçmenlere günlük yemekleri de dağıtılmış diğer göçmenlerin ihtiyaçları karşılanmıştır.³⁶⁹ Göçmenler gelmeye devam ettikçe onların ihtiyaçlarını karşılamak üzere evler yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Foça’da da faaliyetler hız kesmeden devam etmiştir. Yapılan faaliyetleri denetlemek üzere dönemin İzmir Valisi Fazlı Güleç İzmir ve çevresinde teftişe çıkmıştır. Bu teftişler doğrultusunda 6 Ağustos 1937 yılında da Foça’ya gelmiştir.³⁷⁰

Göçmenler belirli aralıklarla gelmeye devam etmiştir. 7 Temmuz 1939 yılında Yeni Asır gazetesi yıl içerisinde Bulgaristan ve Romanya’dan 20 bin göçmenin geleceğini belirtmiştir. Göçmenler için hazırlıkların başladığını 15 Temmuz 1939 yılında Varna ve Köstence’ye vapurların gönderileceğini söylemiştir.³⁷¹

³⁶⁷ Yeni Asır Gazetesi, 07 Teşrinevvel (Ekim)1936.

³⁶⁸ Yeni Asır Gazetesi, 19 Teşrinsani (Kasım) 1936.

³⁶⁹ Anadolu Gazetesi, 22 Kasım 1936.

³⁷⁰ Anadolu Gazetesi, 7 Temmuz 1937.

³⁷¹ Yeni Asır Gazetesi, 07 Temmuz 1939.

SONUÇ

Foça tarih boyunca ekonomik, siyasal ve toplumsal açıdan birçok değişim dönemi yaşamıştır. Bu değişimler Foça üzerinde söz sahibi olan medeniyetlerin kendine özgü olarak uyguladıkları politikalar sayesinde zaman zaman farklılıklar göstermiştir.

Eski Çağ'da Foça, İyon Medeniyetinin kentleri arasında yer almış ve denizcilik faaliyetleriyle ön plana çıkmış bir kent olarak kendini göstermiştir. Foçalılar (Phokaialılar) inşa ettikleri dayanıklı gemiler vasıtasıyla kolonicilik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Böylece ekonomik gelişmenin yanında diğer medeniyetler ile temas kurarak kültürel açıdan da çok önemli birikimler elde etmişlerdir. Foça, İyonya kentlerinin içerisinde adını denizci bir kent olarak duyurmuş ve bu durum M.Ö. 579 yılındaki Pers istilasına kadar devam etmiştir.

Perslerin Foça'yı ele geçirmesiyle birlikte denizcilik faaliyetleri eski önemini kaybetmiştir. Pers istilasından sonraki süreçlerde Foça, her alanda durgun bir döneme girmiştir. Büyük İskender'in Asya seferine çıkması Foça ve diğer pek çok Batı Anadolu kentini Pers istilasından kurtarmıştır. Sonraları Foça sırasıyla Pergamon Krallığı, Roma ve Bizans yönetimine geçmiştir. Foça kenti uzun bir süre boyunca değişik medeniyetler tarafından yönetilmiş, bu durum da siyasi bir istikrarsızlığa sebep olmuştur. Bunun sonucunda Foça'da her türden ekonomik ve kültürel gelişim engellenmiştir.

Bizans İmparatorluğu Foça üzerinde 395 yılından itibaren egemenlik sağlamıştır ve bu egemenlik uzun yıllar devam etmiştir. Bizans yönetimi zamanında Foça piskoposluk merkezi olarak kullanılmış ve tekrar uzun süren bir durgunluk dönemi yaşamıştır. Daha sonraları Foça ilk Türk beylerinden ve Türk denizcilik tarihinin önemli isimlerinden biri olan Çaka Bey tarafından ilk kez Türk hâkimiyetine girmiştir. Bu hâkimiyet Bizans İmparatorluğunun 1097 yılında İzmir ve çevresini geri almasına kadar -yaklaşık on yedi yıl kadar bir süre- devam etmiştir. Bu olaydan sonra Foça 1455 yılına değin Türk hâkimiyetine girememiştir.

Cenevizlilerin 1275 yılında Foça'da hüküm sürmesi, Foça'nın İyon medeniyeti zamanından beri yaşayamadığı ekonomik canlılığı tekrar kazanmasına sebep olmuştur. İyon medeniyeti zamanında Foça denizcilik alanında büyük atılımlar yapmış olsa da bu dönemde asıl ticari faaliyet denizcilik değil, şap ticareti olmuştur. Cenevizliler Foça'da yaptıkları şap ticaretiyle büyük maddi kazançlar elde etmiş, bu durum Foça kentinin adını duyurmasında ve önemli bir liman kenti haline gelmesinde büyük rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin egemenliğine kadar Foça, şap ticaretinin yürütüldüğü merkez kent haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin 1455 yılında Foça'yı ele geçirmesiyle birlikte Foça yeni bir sürece girmiştir. Osmanlı Devleti zamanında Foça'da Türk nüfusun yanı sıra Ermeni, Rum, Musevi gibi nüfuslar da yer almıştır. Rum nüfusu Osmanlı Devleti yönetiminin sonlarına kadar Foça'da hâkim nüfus olarak kendini göstermiştir. Foça'da Rumlar genel olarak ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Rumların küçük bir kısmı ise tarım faaliyetleriyle uğraşmıştır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Foça, Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'un erzak ihtiyacını karşılayan bir kent olma özelliğini göstermiştir. Foça'da bu dönemde tarımsal faaliyetler ön plana çıkmıştır. Bu tarımsal faaliyetlerin başında bağcılık, incir yetiştiriciliği, zeytin yetiştiriciliği yer almıştır. Bütün bunlarla birlikte Foça liman kenti olarak da önemini korumaya devam etmiştir. Foça'nın Osmanlı Devleti döneminde işler bir liman olması özellikle İzmir limanının XVII. yüzyılın ortalarında ve XVIII. yüzyılda işler hale gelmesine katkısı büyük olmuştur.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Foça'da ekonomik alanda en büyük rolü tuz ticareti oynamıştır. Tuz ticareti Rumlar tarafından yürütülmüş ve Foça'nın geçimini sağlamada önemli hale gelmiştir. Bu ticaret Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarına kadar varlığını sürdürmüştür.

XIX. yüzyıl boyunca birçok değişim yaşayan Osmanlı Devleti girdiği savaşlarda ağır yenilgiler almıştır. Fransız Devrimi'nin (1789) ortaya çıkardığı düşünce akımları imparatorlukları olumsuz etkilemiş ve dünyada uluslaşma hareketlerinin başlamasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti yönetimindeki uluslar birer birer bağımsızlıklarını ilan ederek Osmanlı Devleti'nden ayrılmışlardır. XX. yüzyıla büyük güç ve toprak kayıpları ile giren Osmanlı Devleti, aynı yüzyılda yaşanan Balkan ve I. Dünya Savaşları gibi büyük savaşlardan da ağır yenilgiler almıştır. Osmanlı Devleti

1918 yılından sonra İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlamış; 1919 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından başlatılan Kurtuluş Savaşı'nın ardından kazanılan zafer ile Osmanlı Devleti yerini Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bırakmıştır. 1919-1922 yılları arasındaki işgal döneminin bütün koşullarını Foça da yaşamıştır.

1923 yılından sonra özellikle Selanik, Midilli, Limni gibi yerlerden Foça'ya gelen Türkler, geldikleri yerlerde geçimlerini sürdürmek için yaptıkları meslekleri Foça'da da devam ettirmişlerdir. Gelenlerin çoğunun tarımsal faaliyetler ile uğraşan çiftçi kesimden olması, Foça'da kısa bir süre içinde tütün tarımının önem kazanmasına yol açmıştır. Tütün tarımı Foça'da Cumhuriyet Dönemi'nde en büyük maddi kazanç ve geçim kaynağı olmuştur. Tütün tarımı zaman zaman önemini kaybetse de uzun yıllar Foça'da geçerli bir ekonomik faaliyet olmuştur. Ağırlıklı olarak tercih edilen tarım sayesinde ticaret önceki yıllara nazaran çok fazla tercih edilmediğinden Foça ticari bir merkez olma özelliğini yitirmiştir. Günümüzde Foça daha çok turizm ile geçimini sürdüren bir kent haline gelmiştir.

BİBLOGRAFYA

I. Arşiv Kaynakları

a) Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO, Dosya No:4631, Gömlek No: 347300, 4 Mayıs 1922.

C.MF., Gömlek No:119, Sıra No: 5908, H.09.01.1264.

DH.İ.UM.EK, 52/25, 20 Mayıs 1919.

DH.UMVM., Gömlek No: 13, Sıra No:22, 31 Aralık 1919.

DH.MUİ., Kutu No: 56, Gömlek No: 46, H.15.01.1328

MF., Gömlek No: 618, Sıra No: 15, 31 Mart 1902.

b) Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

DH.H., Gömlek No: 13, Sıra No: 59, H.25.06.1330.

Emval-i Metruke (E.M), Kutu No: 2, Gömlek No:12, Tarih: 30.05.1923.

Kararlar Daire Başkanlığı, 19.30.3., 09.05.1926.

Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu No: 28, Gömlek No:39, Sıra No: 6, 17.05.1932.

Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu No:7, Gömlek No: 24, Sıra No: 18, 11.07.1925.

Kararlar Daire Başkanlığı. Kutu No: 8, Gömlek No: 42, Sıra No:19, 15.12.2017.

Kararlar Daire Başkanlığı Kutu No:10, Gömlek No: 32, Sıra No:15, 29.07.1924.

Kararlar Daire Başkanlığı Gömlek No: 9, Sıra No: 19, 12.04.1931.

c) TBMM Tutanakları, Resmi Belgeler ve Kararnameler

Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima 1, 01.03.1339 (1923), Cilt 28

Devlet Yıllığı (1928-1929), Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul, 1929.

Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin (Ekim) 1935, Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Cilt 29, Sayı 75, İstanbul 1936.

13.06.1925 tarihli kararname kutu: 30-11-1-0 gömlek: 15 sıra 28 -2.

19.06.1925 tarihli kararname.

26.06.1930 tarihli kararname kutu aynı gömlek 56 17 sıra 6.

12.06.1931 Tarihli kararname gömlek 62-9 sıra 19.

25 Mart 1935 tarihli kararname gömlek: 94-8 sıra no: 15

d) Salnameler

İzmir Vilayeti Salnamesi, İzmir: Bilgi Matbaası, 1929.

Salname-i Vilayet-i Aydın, 1301(1884) Hicri Senesi Def'a 6.

Salname-i Vilayet-i Aydın, (1303/1886) Hicri Senesi Def'a 8

Salname-i Vilayet-i Aydın, 1302(1885) Hicri Senesi Def'a 7.

Salname-i Vilayet-i Aydın, 1307(1891) Hicri Senesi Def'a 13.

Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311(1893), Hicri Senesi Def'a 14.

Salname-i Vilayet-i Aydın, 1312(1894) Hicri Senesi Def'a 15.

Salname-i Vilayet-i Aydın, 1313(1895) Hicri Senesi Def'a 16

Salname-i Vilayet-i Aydın 1314(1896) Hicri Senesi Def'a 17.

Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316(1898) Hicri Senesi Def'a 19.

Salname-i Vilayet-i Aydın 1326(1908) Hicri Senesi Def'a 25.

e) Gazeteler

Anadolu, 04.07.1924.

Anadolu, 04.01.1929.

Anadolu 21.11.1936.

Anadolu 22.11.1936.

Anadolu 07.07.1937.

Akşam 12.05.1933.

Bizim 27.09.2004.

Bizim 20.08.2004.

Cumhuriyet 06.01.1931.

Cumhuriyet 10.01.1931.

Cumhuriyet 12.01.1931.

Cumhuriyet 16.01.1931.

Cumhuriyet 03.02.1931

Cumhuriyet 03.02.1931

Cumhuriyet 05.02.1931

Cumhuriyet 10.02.1931

Cumhuriyet 11.02.1931

Cumhuriyet 14.02.1931
Cumhuriyet 24.02.1931.
Cumhuriyet 28.02.1931.
Cumhuriyet 06.03.1931.
Cumhuriyet 22.03.1931.
Cumhuriyet 10.04.1934
İstiklal Harbi 15.05.1919
Resmi 30.05.1934.
Türk Sesi 03.06.1924.
Yeni Asır 29.07.1931.
Yeni Asır 11.03.1932.
Yeni Asır 11.05.1934.
Yeni Asır 07.01.1931.
Yeni Asır 13.01.1931.
Yeni Asır 15.01.1931.
Yeni Asır 28.01.1931.
Yeni Asır 24.01.1931.
Yeni Gün 04.08.2018.
Yeni Asır 11.05.1934.
Yeni Asır 26.08.1936.
Yeni Asır 07.10.1936.
Yeni Asır 19.11.1936.
Yeni Asır 07.07.1939.

II. Kitaplar

Arıkan, Zeki, *Şap Ticaretinden Tuz Ticaretine Foça ve Mirası*, İzmir: Foça Belediyesi, 2016.

Anadol, Kemal, *Büyük Ayrılık*, İstanbul: Doğan Kitap, 2009.

- Atilla, A. Nedim - Öztüre, Nezh, *Foça (Uygarlığın Dünyaya Yayıldığı Batı Anadolu Kentlerinden Biri)*, İzmir: Öztüre A.Ş. Kültür, 2006.
- Bayar, Celal, *Ben De Yazdım (Milli Mücadeleye Giriş)*, İstanbul: Sabah Kitapları,
- Berber, Engin, *Bir İzmir Kabusu (Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar)*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2002.
- Braudel, Fernand, *Akdeniz*, İstanbul: Eren, 1999.
- Büyük Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.
- Çelebi, Evliya (B. Mehmed Zılli), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), İstanbul: Yapı Kredi, 2005.
- Dikici, Radi, *Şu Bizim Bizans*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.
- Dukas, *Bizans Tarihi*, (çev. V.L Mirmiroğlu), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1956.
- Doğer, Ersin, *Aliğa Tarihi (İlkçağ'dan 21. Yüzyıla)*, İzmir: Aliğa Kent Kitaplığı Dizisi, 2017.
- Ebü Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (çev: A. Sait Aykut), İstanbul: YKY, 2004.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1953.
- Faroqhi, Suraya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı, 2000.
- Goffman, Daniel, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, (çev. Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı, 1995.
- Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Üçdal, 1997.
- Herodotos, *Tarih*, (çev. Müntekim Ökmen), İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2012.
- Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), , Ankara: Türk Tarih Kurumu 2000.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye*, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2013.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, (Çev. Halil Berktaş), İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2017.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- _____, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.

- Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, (çev. Muzaffer Gökman), İstanbul: Kitapçılık, 1967.
- Komnena, Anna, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, (çev. Bilge Umar), İstanbul: İnkılap, 1996.
- Mansel, Arif Müfid *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Mersin, Müjdat, *Phokaia kent tarihi*, İzmir: Güneş Ofset Matbaacılık, 2014.
- Nakracas, Georgios, *Anadolu ve Rum Göçmenleri Kökeni (1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi)*, (çev. İbrahim Onsunoğlu), İstanbul: Belge, 2003.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2010.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Özyiğit, Suzan, *Foça* İzmir: Arkadaş Matbaacılık, 1998.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 2000.
- Pekin, Ahmet Vasfi, *Foça Tarihi*, İzmir: Ege, 2010.
- Reis, Piri, *Kitab-ı Bahriyye*, (Haz. Yavuz Senemoğlu), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Sami, Şemsettin *Kamus 'ul Alam*, İstanbul, 1314 (1896).
- _____, *Kamus-ı Türki*, İstanbul: İdeal, 2015.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, (çev. Adnan Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2000.
- Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim, 2012.
- Thomson, George, (çev. Celal Üster) *Tarih Öncesi Ege*, İstanbul: Homer, 2007.
- Umar, Bilge *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılap, 1993.
- Yıldırım, Cevat, *Foça (Su, Deniz, Gediz)*, İzmir: Efe Ofset, 2017.
- Yılmaz, Serap, *Foça'nın Bölge Tarihindeki Yeri (18.yüzyıl)*, Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyumu, İzmir, 1996.
- Yiğit, Vural, *Midilli'den Çıktık Yola*, İstanbul: Ege, 2012.

III. Tezler

Bakkal Cevat, *Menemen Kazası(XV-XVIII. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 1994.

Güngörmez, Zeynep *XI-XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de Ticaret*, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2011.

IV. Makaleler

Akurgalı, Ekrem, “Kyme ve Foça Sondajları”, *Anadolu Dergisi*, sayı 1, (1952), s.32-42.

Arı, Kemal, “İşgale Doğru İzmir”, *İzmir Kent Ansiklopedisi*, C.I, İzmir, (2013), s.263-269.

Arıkan, Zeki “XVI Yüzyılda Foça”, *Foça Üzerine Yazılar*, (1998), s.4-1

Ayönü, Yusuf, “İzmir’de Türk Hâkimiyetinin Başlaması”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX/I, (2009), s.1-8.

Berber, Engin, “Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Foça Kazası”, *Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, (1996), s.33-46.

Beyoğlu, Süleyman, “Osmanlı Devleti’nde “Tuz” a Dair Bazı Problemler (1914-1923)”, *Tuz Kitabı*, (2004), s.201-208.

Demirtaş, Mehmet, “Osmanlı Devletinde Tuz Üretimi ve Dağıtımı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 /1, (2004), s.23-28

Elibol, Numan, “Osmanlı Belgelerinde İngiltere’nin Karadeniz Ticareti 1842-49”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 33, (2015), s.41-55.

Gürel, Ahmet “Ulusal Kurtuluşun Tanığı”, *İzmir Kültür ve Turizm Dergisi*, Sayı 16, (2012), s.31-40

Serçe, Erkan, “Aydın Vilayeti Salname ve İstatistiklerinde Foçateyn Kazası”, *Foça Üzerine Yazılar*, (1998), s.13-22.

_____, “İstatistiklerle İzmir (1917-18)”, *Kebikeç Dergisi*, S.4, (1996), s.159-174.

Jaeschke, G., “İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkartması”, (çev. Mihin Eren), *Belleten Dergisi*, 32/128, (1968), s. 567-576.

Karatosun, Müjgan Bahtiyar, “XIX. Yüzyılda Ticaret Faaliyetlerinin Temsili Mekanları: Eski Foça’da Tuz Depoları”, *Ege Mimarlık Dergisi*, (2008), s.32-35.

Özyiğit, Ömer, “Phokaia’da Akurgal’ın Kazıları Eşliğinde Son Dönem Çalışmaları”, *Anadolu Dergisi*, S.25, (2003), s.97-107.

_____, “2010 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları” 33. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2, (2011), s.481-504.

Ural, Selçuk, “Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.37-38, (2006), s.187-210.

Ünal, Feyzullah, “Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.30, (2011), s. 241-248.

Yılmaz, Serap, “XVII-XIX. Yüzyıllarda İzmir’de Fransızlar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 3, (1993), s.89-116.

IV. İnternet

http://erkmensenan.blogspot.com/2009_04_14_archive.html?m=1 (Son Erişim: 05.07.2018).

<http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/Eklenti/9476,phokaia-kazisipdf.pdf?0> (Son Erişim:05.07.2018).

<http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/Eklenti/9476,phokaia-kazisipdf.pdf?0> (Son Erişim:05.07.2018).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/caka-bey> (Son Erişim:12.07.2018).

<http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/TR,77451/foca.html> (Son Erişim:07.07.2018).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/caka-bey> (Son Erişim:15.07.2018).

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070257.pdf> (Son Erişim:16.07.2018).

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070257.pdf> (Son Erişim:16.07.2018).

<http://www.foca.gov.tr/kaymakamlarimiz> (Son Erişim: 13.11.2018).

<http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/6.pdf> (Son Erişim: 04.01.2019).

<http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/TR-77451/foca.html> (Son Erişim: 26.02.2019).

<https://ockb.csb.gov.tr/foca-ozel-cevre-koruma-bolgesi-i-2760> (Son Erişim:26.02.2019).



EKLER

EK:2 1923 Yılında Foça'daki Rumlara ait Emval-i Metruke

The document is a multi-page ledger with a grid structure. The header section contains the title 'EK:2 1923 Yılında Foça'daki Rumlara ait Emval-i Metruke' and a date '30.05.1923'. The grid consists of numerous columns, some of which are labeled with Ottoman Turkish terms. The entries are handwritten in Ottoman Turkish script. A red circular stamp is located at the bottom center of the page, and a small rectangular stamp is at the bottom right.

(BCA, Emval-i Metruke(E.M), Kutu No: 2, Gömlek No:12, Tarih: 30.05.1923.)

ÖZGEÇMİŞ



KİŞİSEL BİLGİLER

Adı/Soyadı: Onur ÇALIK

Telefon: 5075641708

Mail: calikonurr@gmail.com

Doğum Yeri: Menemen

Doğum Tarihi: 12.03.1991

Uyruğu: T.C.

Medeni Durumu: Bekâr

Askerlik Durumu: Yaptı

ÖĞRENİM DURUMU

LİSE

Şehit İdare Ataşe Çağlar Yücel Anadolu Denizcilik Meslek Lisesi, Mezuniyet Yılı: 2005
Diploma Notu:3,79.

ÜNİVERSİTE

Dokuz Eylül Üniversitesi-Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mezuniyet Yılı: 2016,
Diploma Notu: 3,45.

YÜKSEK LİSANS

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Mezuniyet Yılı:
2019.

EĞİTİM- ÖĞRETİM ETKİNLİKLERİ VE MAKALELER

- 1. Lisans Bitirme Tezi:** Postmodern Tarih Yazıcılığının Sorunları, Dokuz Eylül Üniversitesi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Oktay GÖKDEMİR.
- 2. Yüksek Lisans Tezi:** Cumhuriyet Döneminde Foça (1923-1938).

İŞ TECRÜBELERİ

Buca Betontaş Anadolu Lisesi- Stajyer Öğretmen, 2016.

SERTİFİKALAR

İngiliz Kültür Dil Okulu-2017.

Pedagojik Formasyon- 2016.

YABANCI DİLLER

İngilizce (Konuşma: orta, Yazma: orta, Okuma: iyi)

BİLGİSAYAR BECERİLERİ

Microsoft Office Programı (tümü).

REFERANSLAR

Prof. Dr. Levent Kayapınar- Tarih Ana Bilim Dalı.

Doç. Dr. Bilgin Çelik-Dokuz Eylül Üniversitesi- Yakınçağ Tarihi.

Dr. Bahar Arslan- Dokuz Eylül Üniversitesi- Yakınçağ Tarihi.